

GEOPOLITIKAI SZEMLE

**I. évfolyam 2. szám
2019/2.
№ 2.**

**Jelen folyóiratszám a Virtuális Intézet
Közép-Európa Kutatására
125. kiadványa**

Jelen folyóiratszám megjelenését támogatta:



PADA

PALLAS ATHÉNÉ
DOMUS ANIMAE
ALAPÍTVÁNY

**Szeged
2019**

GEOPOLITIKAI SZEMLE
A geopolitika kutatóinak tudományos folyóirata

Főszerkesztő:

Prof. Dr. Gulyás László, Szegedi Tudományegyetem

Főszerkesztő-helyettes:

Prof. Dr. Szilágyi István (Pécsi Tudományegyetem)

A Szerkesztő Bizottság tagjai:

Dr. PhD Csüllög Gábor, Eötvös Lóránd Tudományegyetem
a „*Közép-Európa és a Balkán rovat*” vezetője

Dr. habil. Domonkos Endre, Budapesti Gazdasági Egyetem
a „*Spanyol világ rovat*” vezetője

Dr. habil. Garaczi Imre, Stratégiakutató Intézet
a „*Geostratégiai Kutatások rovat*” vezetője

Prof. Dr. Gazdag Ferenc, Nemzeti Közszerológiai Egyetem
a „*Francia világ rovat*” vezetője

Prof. Dr. Nemeskéri Zsolt, Pécsi Tudományegyetem
a „*Kína és kínaiak rovat*” vezetője

Prof. Dr. N. Rózsa Erzsébet, Nemzeti Közszerológiai Egyetem
az „*Iszlám világ rovat*” vezetője

Prof. Dr. Gulyás László, Szegedi Tudományegyetem
a „*Klasszikus geopolitika rovat*” vezetője

Prof. Dr. Szávai Ferenc, Kaposvári Egyetem
a „*V4 rovat*” vezetője

A szerkesztőség elérhetőségei:

telefon: 06/30/3747-841

email: laszlo.gulyas65@gmail.com

honlap: www.vikek.eu

Felelős kiadó:

Egyesület Közép-Európa Kutatására

Elnök: Prof. Dr. Gulyás László

6727 Szeged, Löwy Sándor utca 37.

ISSN 2631-0775 (nyomtatott)

ISSN 2676-8658 (online)

Nyomda:

S-paw Kft., Üllés

Tördelés:

Kádas Gabriella



KÖZÉP-EURÓPA KÖZLEMÉNYEK

- I. évf. (2008):** № 1.; № 2.
II. évf. (2009): № 3.; № 4–5.; № 6–7.
III. évf. (2010): № 8.; № 9.; № 10.; № 11.
IV. évf. (2011): № 12.; № 13.; № 14–15.
V. évf. (2012): № 16.; № 17.; № 18–19.
VI. évf. (2013): № 20–21.; № 22.; № 23.
VII. évf. (2014): № 24.; № 25.; № 26–27.
VIII. évf. (2015): № 28.; № 29.; № 30.; № 31.
IX. évf. (2016): № 32.; № 33.; № 34.; № 35.
X. évf. (2017): № 36.; № 37.; № 38.; № 39.
XI. évf. (2018): № 40.; № 41.; № 42.; № 43.

A VIRTUÁLIS INTÉZET KÖZÉP-EURÓPA KUTATÁSÁRA KÖZLEMÉNYEI

- I. évf. (2009):** № 1.
II. évf. (2010): № 2.; № 3–4.
III. évf. (2011): № 5–6.
IV. évf. (2012): № 7.; № 8. (A-sorozat 1.); № 9. (B-sorozat 1.);
№ 10. (A-sorozat 2.); № 11. (A-sorozat 3.)
V. évf. (2013): № 12. (A-sorozat 4.); № 13. (B-sorozat 2.)

A 2014-es évben a folyóirat kettévált, ennek megfelelően az alábbi számok jelentek meg:

KÖZTES-EURÓPA

Társadalomtudományi folyóirat

A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei

- VI. évf. (2014):** № 14.; № 15–16.
VII. évf. (2015): № 17–18.
VIII. évf. (2016): № 19–20.
IX. évf. (2017): № 21–22.
X. évf. (2018): № 23.; № 24.

TAYLOR

Gazdálkodás- és szervezéstudományi folyóirat

A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei

- VI. évf. (2014):** № 14–15.; № 16–17.
VII. évf. (2015): № 18–19.; № 20–21.
VIII. évf. (2016): № 22.; № 23.; № 24.; № 25.; № 26.
IX. évf. (2017): № 27.; № 28.; № 29–30.
X. évf. (2018): № 31.; № 32.; № 33.; № 34.

A KÖZÉP-EURÓPAI MONOGRÁFIÁK

- Nº 1.:** Keczer Gabriella: Egyetemirányítás: Lehetőségek és korlátok. Szeged. 2010.
- Nº 2.:** M. Császár Zsuzsa: Kisebbség-oktatás-politika a Balkánon. Szeged. 2011.
- Nº 3.:** Győri Ferenc: Tehetségföldrajz: Magyarországi vizsgálatok. Szeged. 2012.
- Nº 4.:** Gulyás László-Keczer Gabriella: Projektmenedzsment 1.0. Szeged. 2012.
- Nº 5.:** Győri Ferenc (szerk.): A tudás szolgálatában. Szeged. 2012.
- Nº 6.:** Gulyás László: A Délvidék története 2. Szeged. 2012.
- Nº 7.:** Veres Lajos (szerk.): Regionális földrajzi tanulmányok. Abonyiné Palotás Jolán 70. születésnapja tiszteletére. Szeged. 2013.
- Nº 8.:** Gulyás László: A Délvidék története 3. Szeged. 2013.
- Nº 9.:** Bali Lóránt (szerk.): Muramenti Nemzetiségi Területfejlesztési Társulás és szomszéd településeinek, valamint Muraköz megye opcinák társadalmi-gazdasági tényezőinek elemző bemutatása. Szeged. 2014.
- Nº 10.:** Lóránt Bali (ed.): Predstavljajte drusvenogospodarstvenich címbenika... Szeged. 2014.
- Nº 11.:** Keczer Gabriella: Az egyetemek szerepe, irányítása és működése a 21. század elején. Szeged. 2014
- Nº 12.:** Dajnoki Krisztina: Helyet mindenkinek! Fogyatékos, illetve megváltozott munkaképességű munkavállalók HR sajátosságainak feltárása az Észak-Alföldi régióban. Szeged. 2014.
- Nº 13.:** Döbör András-Zeman Ferenc: Tanulmányok a magyar történelemből a kora újkortól a legújabb korig. Szeged. 2014
- Nº 14.:** Döbör András-Zeman Ferenc: Tanulmányok a magyar történelemből a kora újkortól a legújabb korig II. Szeged. 2015.
- Nº 15.:** Miklós Péter: Érték és foglalkoztatás. Tanulmányok a munka világából. Szeged. 2017.
- Nº 16.:** Szónokyné Ancsin Gabriella: Magyarok a Kárpát-medencében 2. Szeged. 2017.
- Nº 17.:** Gulyás László: „Sok van mi csodálatos, de az embernél nincs semmi csodálatosabb”. Tanulmányok a gazdálkodás- és szervezéstudományok köréből 2009–2017. Szeged. 2018.
- Nº 18.:** Polgári Szilvia: Beszélgetések vágatlanul/Conversation uncut version. Szeged. 2018.
- Nº 19.:** Haffner Tamás: Az Unió és a magyar energiapolitika helyzete és kihívásai. Szeged. 2019.

GEOPOLITIKAI SZEMLE

I. évf. (2019): Nº 1.; Nº 2.

TARTALOMJEGYZÉK

V4 ROVAT

- Bábosik Mária:** A V4 országok nemzetközi segélyezési politikája a geopolitikai erőterben7

KÖZÉP-EURÓPA ÉS A BALKÁN VILÁGA ROVAT

- Bakó Tamás:** Vajdaság gazdasági helyzetének alakulása az 1980-as években.....25

A KÍNAI VILÁG ROVAT

- Bihari Katalin–Szalainé Szeili Katalin:** Közép- és Kelet-Európa, illetve Kína együttműködésének perspektívái, különös tekintettel a V4 országok geopolitikai és geökonómiai érdekeire37
- Szabó Zoltán Tamás:** Átalakuló világ, feltörekvő Ázsia55

ISZLÁM VILÁG ROVAT

- Faust Anita:** Modernitás, jövőképek és idődimenziók a szíriai konfliktus korai geopolitikai narratíváiban69

GEOSTRATÉGIAI KUTATÁSOK ROVAT

- Fejős Bence:** A bankrendszer jövőbeni átalakulásának geopolitikai aspektusai.....87
- Pencz Helga:** Mit tanulhat Magyarország a finn oktatási rendszer példájából?105

KLASSZIKUS GEOPOLITIKA ROVAT

- Nyári Gábor:** A Moszuli kérdés és a Népszövetség, 1924–1925 121

RECENZÍÓK

- Borsi-Kálmán Béla (2018):** Elvetélt Bizánci reneszánszból Nagy-Románia. Egy állameszme etnogenezise. Magyar Szemle Könyvek. Budapest
- Ismerteti:* Tóth Sándor.....139

BÁBOSIK Mária

PhD-hallgató

**Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Földtudományok
Doktori Iskola, Geopolitikai Program, Pécs**

PhD student

**University of Pécs, Faculty of Natural Sciences, Doctoral School of Earth
Studies, Geopolitical Program, Pécs, Hungary**

email: babosikm@mn.hu

A V4 ORSZÁGOK NEMZETKÖZI SEGÉLYEZÉSI POLITIKÁJA A GEOPOLITIKAI ERŐTÉR BEN

FOREIGN AID POLICY OF THE V4 COUNTRIES IN THE FIELD OF GEOPOLITICS

ABSTRACT

After the transformation to democracy and market economy the Visegrad Four (V4) countries (Czech Republic, Hungary, Poland, Slovakia) have re-joined the group of donors providing international development assistance to poor emerging countries. The aim of the paper is to help to better understand the foreign aid policy and practice of the V4 countries and their contribution to the development of the poor emerging countries by providing foreign aid for them. The main research questions focus on the following issues: What is the history and the major motif of the V4 countries for providing foreign aid? Which are the most preferred beneficiary countries and why? How much foreign aid and in what area is provided? How does it relate to other international donors? What does it mean to the recipient countries? Are there similarities or differences between the V4 countries in this respect? What are the major features distinguishing V4 donors from others? What kind of challenges and opportunities can arise? The hypotheses of the research to be tested are as follows: 1. Providing foreign aid by the V4 countries has its roots in the past regime which still has an influence on the present practice. 2. The V4 countries represent a special model for development cooperation with the aid recipient countries. 3. The major motif of the V4 countries for providing foreign aid was to support the geopolitical interest of the ex “Soviet Block”, while after the change of the regime the aspiration of the V4 countries shifted towards gaining economic benefits from the cooperation with the aid recipient countries. The method of the research is literature review related to development theory and foreign aid as well as statistical analysis based on data on Official Development Assistance (ODA). Results prove the hypotheses.

Kulcsszavak: nemzetközi segélyezés, fejlesztési együttműködés, V4 országok, fejlődő országok, geopolitika

Keywords: international aid, development assistance, V4 countries, emerging countries, geopolitics

1. Bevezetés

A Visegrádi országok (V4-ek) – Cseh Köztársaság, Magyarország, Lengyelország és Szlovákia – formálódó geopolitikai szerepkörének egyik fontos tényezője nemzetközi fejlesztési együttműködési politikájuk és gyakorlatuk alakulása. A Szovjetunió összeomlásával a szabadabbá vált volt szocialista országok szerepe a politikában és a gazdaságban gyökeresen megváltozott. A rendszerváltást követően külpolitikai, külgazdasági önállóságuk visszanyerése, OECD tagságuk,¹ a NATO-ba való belépésük,² majd csatlakozásuk az Európai Unióhoz 2004-ben új igazodási igényeket támasztott velük szemben, ugyanakkor új lehetőségeket is nyitott érdekeik felismerésére és érvényesítésére, partnereik megválasztására. Ennek képezi részét a nemzetközi fejlesztési segélyezésben játszott szerepük is, ami a rendszerváltást követően jelentősen átalakult és más országokhoz képest sajátos jegyeket mutat.

A tanulmány célja, hogy bemutassa a V4-ek nemzetközi fejlesztési segélyezési politikáját és gyakorlatát a rendszerváltástól napjainkig, s feltárja annak fő jellemzőit összehasonlítva más országokkal. Ennek során az alábbi kutatási kérdésekre keresi a választ:

1. Hogyan váltak a Visegrádi országok donorokká?
2. Hogyan illeszkedik a V4 országok nemzetközi fejlesztési együttműködése az Európai Unió gyakorlatába?
3. Melyek a V4-országok fő motivációi a nemzetközi fejlesztési segítségnyújtás terén?
4. Mekkora a V4-ek fejlesztési segítségnyújtásának nagyságrendje, ez hol helyezkedik el nemzetközi összehasonlításban, és hogyan viszonyul az elvárásokhoz?
5. Melyek a fő kedvezményezett régiók, országok, területek és miért?
6. Van-e hasonlóság vagy különbség a V4-országok között a segítségnyújtás tekintetében?
7. Milyen sajátosságokat mutatnak a V4-ek más donorokhoz képest? Alkotnak-e önálló modellt az Európai Unión belül, és ha igen, akkor mik e modell jellemzői?
8. Milyen kihívások és lehetőségek adódnak a V4-ek számára donorként?

A tanulmány egy tágabb kutatás részét képezi. A kutatást az indokolja, hogy a V4-ek a rendszerváltást követően ismét donor országokká váltak, s nemzetközi kötelezettségük a segélynyújtás a meghatározott fejlettségi szintet el nem érő országok számára. A nemzetközi segélyezés révén ugyanakkor lehetőségük nyílik kapcsolatok építésére, elmélyítésére és előnyök realizálására. Nem közömbös tehát, hogy a V4 országok hogyan teljesítik a nemzetközi segélyezésben rájuk háruló kötelezettségüket, az általuk nyújtott segélyek hogyan hasznosulnak, illetve a segélynyújtás révén milyen előnyökhöz jutnak.

A tanulmány csak érintőlegesen foglalkozik a rendszerváltás előtti korszak nemzetközi segélyezési gyakorlatával. A fejlesztési együttműködésre fókuszál, s nem tárgyalja a humanitárius és katonai segélynyújtást, sem a 2015-ben kirobbant migrációs válság következtében nyújtott segélyeket. A V4-ek nemzetközi segélyezési politikájának vizsgálatát nehezíti, hogy ez egy viszonylag új kutatási terület, amelyik maga is fejlődik, s az erre vonatkozó adatok és információk hozzáférhetősége korlátozott. A tanulmány szövegében a fejlesztési együttműködés és a fejlesztési segélyezés kifejezések egyaránt előfordulnak, közöttük csak stilisztikai különbségek vannak, nem pedig tartalmiak.

A kutatás hipotézisei a következők:

1. A V4 országok által nyújtott nemzetközi segélyezés gyökerei a rendszerváltás előtti korszakra nyúlnak vissza, amely hatással van a jelenlegi segélyezési politikájukra és gyakorlatukra.
2. A V4-országok a segélyezés speciális regionális modelljét képviselik az Európai Unión belül.
3. A V4-országok fő motivációja a nemzetközi segélyezés kapcsán a rendszerváltást megelőzően a Szovjetunió geopolitikai érdekeinek szolgálata volt, a rendszerváltás után pedig saját külpolitikai és gazdasági érdekeik alapján a közép-kelet-európai régió stabilitásának növelése, a környező országokban élő nemzeti kisebbségek segítése, illetve a gazdasági együttműködésből adódó előnyök kihasználása.

A kutatás során alkalmazott megközelítés interdiszciplináris, mely egyaránt figyelembe veszi a geopolitikai és a közgazdasági szempontokat. A kutatás módszere a szakirodalom áttekintése, dokumentumelemzés, valamint a statisztikai elemzés.

2. Irodalmi áttekintés

A nemzetközi segélyezés témakörével számtalan könyv, tanulmány és kiadvány foglalkozik. Ezek általában a segélyezés céljával, történetével, elveivel, eszközeivel, gyakorlatával és eredményeivel, hatékonyságával, illetve a legjelentősebb donorok segélyezési politikájával foglalkoznak. Ezek közül bőséges az Európai Uniónak a segélyezésre vonatkozó jogi keretrendszerét, politikáját és annak gyakorlati megvalósítását bemutató irodalom. E téma különös aktualitást nyert a nemzetközi migráció felerősödésével, ami a nemzetközi segélyezésben új szempontok mérlegelését és új megoldások kidolgozását igényelte. Kevésbé széleskörűek a források a V4 országok segélyezési politikáját és gyakorlatát illetően, de néhány tudományos forrásmunka és hivatalos dokumentum erre vonatkozóan is elérhető. Ezek egy része a V4 országoknak a rendszerváltás előtti segélyezési politikájával foglalkozik, más részük az Európai Unióhoz 2004-ben csatlakozott tíz új tagország segélyezési gyakorlatát elemzi. Külön kutatás mutatja be a nemzetközi segélyezés Europanizálódását a Cseh Köztársaságban, illetve Szlovákiában. A nemzetközi segélyezés magyarországi gyakorlatát pedig Vietnám példáján keresztül mutatja be részleteiben egy PhD disszertáció. Ezek a munkák mind rávilágítanak arra, hogy a nemzetközi segélyezés rendkívül fontos terület, amely elengedhetetlen a szegénység csökkentéséhez és felszámolásához, a világ szegény országainak felzárkóztatásához, ám nem minden esetben hatékony, önmagában pedig nem képes a probléma megoldására. Ezen belül a V4 országoknak is meg kell találniuk sajátos helyüket és szerepüket, amellyel hatékonyan hozzá tudnak járulni a globális és Európai Uniók célok, valamint saját céljaik megvalósításához, a fenntartható fejlődéshez.

3. A V4 országok nemzetközi fejlesztési segélyezési politikájának történeti előzményei

A V4 országok a rendszerváltást megelőzően Varsói Szerződés és a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa (KGST) tagjaiként is nyújtottak fejlesztési segélyeket a fejlődő országok számára, nem is jelentéktelen mértékben, ezért nem számítanak teljesen új donor országoknak. A rendszerváltásig főleg azon fejlődő országokat támogatták, amelyek szocialista orientációt követtek. Fejlesztési segélyeiket elsősorban ideológiai, politikai alapon nyújtották.³ A segítségnyújtásnak többféle formája létezett: kormányhitelek, kereskedelmi hitelek, térítésmentes segítségnyújtás, technológiai transzfer, szakértés, illetve ösztöndíjasok képzése. Ezek

a fejlődő országokkal kötött műszaki-tudományos megállapodásokon alapultak. A projektek változatos témákat öleltek fel a mezőgazdaságtól az egészségügyi fejlesztéseken át az infrastruktúra fejlesztéséig, s általában sikeresen megvalósultak.

A rendszerváltást követő időszakban a V4-ek leállították nemzetközi segélyezési tevékenységüket, amelynek politikai és gazdasági okai is voltak. Egyrészt a Szovjetunió szétesésével megszűnt az a korábbi nemzetközi intézményrendszer – a Varsói Szerződés és a KGST –, amelynek tagjaiként a Szovjetunió hatalmi érdekeit és a „szocialista tábor” politikai és gazdasági érdekeit támogatták, s orientációjuk a nyugat felé fordult. Másrészt pedig a piacok átrendeződésével gazdaságuk erőteljesen visszaesett, ami nem biztosított kellő forrásokat a nemzetközi segélyezés céljára. Ebben az időszakban a V4 országok maguk is részesültek nemzetközi fejlesztési segélyekben.

Az 1990-es évek közepétől azután a V4 országok recipiens országokból ismét donor országokká váltak. Ekkor lettek az OECD tagjai, így igazodniuk kellett az OECD DAC által a nemzetközi segélyezésre előírt kormányközi normákhoz és standardokhoz. Ezek többek között a fejlesztési projektek és programok, valamint a technikai együttműködések menedzselésére és értékelésére vonatkozó elveket rögzítik.⁴

2001–2003 között a V4 országok létrehozták a nemzetközi fejlesztéspolitika jogi, intézményi és pénzügyi alapjait elsősorban a Kanadai Nemzeti Fejlesztési Ügynökség (CIDA) és az ENSZ Fejlesztési Programja (UNDP) támogatásával, illetve az OECD és EU mintákra támaszkodva.

Az EU-hoz 2004-ben történt csatlakozással a V4 országok a világ legnagyobb donor közösségének részévé váltak, amely a világ összes fejlesztési segélyének több mint felét adja. Az EU által nyújtott ODA 2017-ben összesen 75,7 milliárd EUR volt, ami a teljes ODA 57 százalékát tette ki, s az EU bruttó nemzeti jövedelmének (GNI) 0,50 százalékával volt egyenlő.⁵ Az EU-csatlakozás révén a V4 országoknak is át kellett venniük az EU közösségi joganyagát (*acquis communautaire*), amelyek része a fejlesztési együttműködés is a fejlődő országokkal. A csatlakozás feltételei között azonban nem szerepelt hangsúlyosan a fejlesztési segélyezés témája, és azt a későbbiekben sem szigorúan számon kérhető „kemény” jogi eszközök (direktívák) szabályozzák, hanem a koordináció „puha” eszközei (meg-nem-felelés nevesítése). Emiatt a nemzetközi fejlesztési segélyezés „Europanizálódása” a V4 országokban sajátosan felületes módon valósult meg, s jelentősen eltér a „rég” tagországok gyakorlatától.⁶

2013–2014-ben Csehország, Lengyelország és Szlovákia, majd Magyarország csatlakozott az OECD DAC országokhoz (OECD Development Assistance Committee), a világ 30 legnagyobb donor országát tömörítő fő-

rumhoz, amelynek az EU is tagja. Ezáltal közvetlenül is részeseivé váltak a nemzetközi fejlesztésre vonatkozó legmagasabb szintű egyeztetéseknek, ajánlások és határozatok kidolgozásának és elfogadásának.

2015-től kezdődően a menekültválság a V4 országok számára is új kihívást jelentett a nemzetközi segélyezés terén. Ennek hatására fokozott hangsúlyt helyeznek a menekülteket ideiglenesen tömegesen befogadó országok segítésére, valamint nagyobb mértékben kívánják támogatni a válságövezeti országokat az onnan érkező migrációs nyomás mérséklése érdekében.

4. A Visegrádi országok fejlesztési segélyezési politikájának az EU tagságból adódó keretei

A fejlesztési együttműködés alapjait az „Európai Unióról szóló Szerződés” (Maastrichti Szerződés) fektette le. Eszerint az EU közösségi politikája a tagállamok politikáját kiegészítve elősegíti a fejlődő országok fenntartható gazdasági és társadalmi fejlődését, különösen is a leghátrányosabb helyzetűekét, zökkenőmentes és fokozatos integrálódásukat a világgazdaságba, valamint a szegénység elleni küzdelmet a fejlődő országokban. A közösségi politikának ezen a téren is hozzá kell járulnia a demokrácia és a jogállamiság megerősítéséhez, valamint az emberi jogok és az alapvető szabadságjogok tiszteletben tartásához. Az EU és tagországai vállalják, hogy teljesítik az ENSZ-ben és más nemzetközi szervezetekben vállalt kötelezettségeiket. A fejlesztési együttműködés érdekében az EU intézkedéseket hoz és többéves programokat készít, amelyek megvalósításában az Európai Beruházási Bank aktívan részt vesz. A fejlesztési együttműködés három alapelve a komplementaritás, a koordináció és a koherencia (3Cs). Ennek értelmében a Közöségi fejlesztési politika kiegészíti az egyes tagországok saját politikáját és kétoldalú segélyprogramjait, amelyek politikai céljai és stratégiai megközelítései eltérők lehetnek. Az EU és a tagállamok konzultációkat folytatnak és információkat cserélnek fejlesztési együttműködési politikájukkal és programjaikkal kapcsolatban. Törekednek arra, hogy a Közöségi fejlesztési politika céljait figyelembe vegyék a fejlődő országokat érintő más politikák kialakításakor és megvalósításakor.⁷

2000-től kezdve az EU külső támogatási politikákja jelentős reformokon ment keresztül. Ennek volt része a EuropeAid külső együttműködési iroda létrehozása 2001-ben, valamint a fejlesztési együttműködés keretrendszerének megalkotása 2005-ben, amit az „Európai konszenzus a fejlesztési politikáról” (Consensus on Development) című közös nyilatkozat rögzített. Ez meghatározta az EU fejlesztéssel kapcsolatos elképzeléseit, a fejlesztési politika megvalósítását, valamint a fejlesztésre fordítandó pénzügyi forrásokat. Célként tűzte ki, hogy a tagországok

2015-re az ENSZ ajánlásának megfelelően együttesen bruttó nemzeti jövedelmük (GNI) 0,7 százalékát fordítsák fejlesztési együttműködésre. Közbenső célként 2010-re a bruttó nemzeti jövedelem 0,56 százalékában irányozta elő a fejlesztési együttműködésre fordítandó együttes kiadások nagyságrendjét. Ennek érdekében a „rég” tagországok számára legalább 0,51 százalékot, az „új” tagok pedig 0,17 százalékot határozott meg, amit 2015-ig 0,33 százalékra kellett emelniük.⁸

2007-ben egy önkéntes „Magatartási Kódexben” (Code of Conduct) rögzítették az EU és a tagállamok közötti munkamegosztás általános elveit.

2011-ben a fejlesztési együttműködés további reformjára került sor. Az EU „Változtatási programja”⁹ az uniós segélyezés módjának érdemi megváltoztatásával szeretné elérni a szegénység csökkentését. A segélyezésben kettős szempontrendszert kíván érvényesíteni: a segélyeket azoknak az országoknak nyújtja, ahol azok a legnagyobb hatással vannak, illetve ahol azokra a legnagyobb szükség van. A segélynyújtást országoként legfeljebb három ágazatra koncentrálja és erősíti a koordinációt. A segélyek odaítélésében nagyobb hangsúlyt fektet az emberi jogok, a demokrácia és a felelősségteljes kormányzás szempontjainak. A segélyezéssel az inkluzív és fenntartható fejlődést kívánja elősegíteni, amelynek része a magánszektor támogatása is. Erősíti az uniós politikák közötti koherenciát is, melynek révén nagyobb figyelmet szentel a fejlesztés és a kereskedelem közötti kapcsolatokra.¹⁰

A Változtatási programban közzétett politikájával összhangban az EU rendeletben határozta meg a 2014–2020 közötti időszakra szóló fejlesztési együttműködési finanszírozás eszközét.¹¹ Ez háromféle programból áll, amelyek földrajzi (kétoldalú és regionális), tematikus (globális kihívások és civil szervezetek, helyi hatóságok), illetve pánafrikai (az EU és Afrika közötti stratégiai partnerség) programok. A 2014–2020 közötti időszakra több mint 19,6 milliárd EUR költségvetéssel rendelkező fejlesztési együttműködési finanszírozási eszköz valamennyi fejlődő országot lefed.

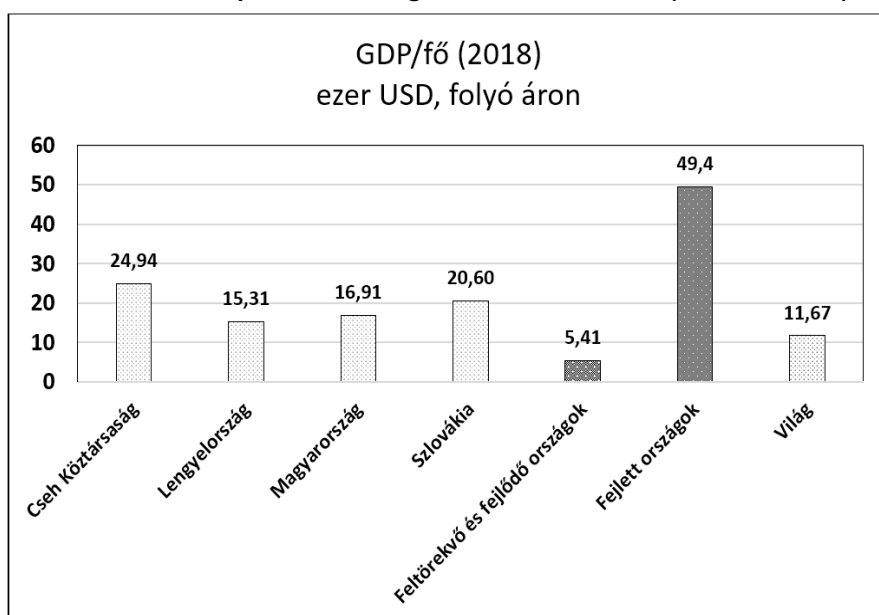
2017-ben az EU – elsősorban az ENSZ által 2015-ben elfogadott Fenntartható Fejlődési Célokkal összhangban – újra fogalmazta és kibővítette az Uniónak és tagországainak a fejlesztési együttműködésre vonatkozó közös elképzelését és keretrendszerét, s azokat összehangolta a Fenntartható Fejlődési Célokkal. Az „Új európai konszenzus a fejlesztéspolitikáról” (New European Consensus on Development) című új együttes nyilatkozat a fejlesztéspolitika elsődleges céljának továbbra is a szegénység felszámolását tekinti, és kiemeli, hogy annak hozzá kell járulnia az EU külső tevékenységeivel kapcsolatos célok és elvek megvalósításához, valamint támogatnia kell az EU kül- és biztonságpolitikai globális stratégiáját.¹²

A nemzetközi segélyezésben a Bizottság kiemelt szerepet játszik. Azonkívül, hogy maga is donor, erős hatást gyakorol az EU fejlesztési politikájának meghatározására, amelyet a tagországoknak követniük kell. A tagállamok azonban viszonylag nagy mozgástérrel rendelkeznek: maguk alakítják ki a fejlesztési együttműködésre vonatkozó kétoldalú politikáikat, s az EU segélyezési politikájának való megfelelésük is különböző mértékű lehet.

5. A V4 országok szerepe a nemzetközi fejlesztési segélyezésben

A V4 országok egy főre jutó bruttó hazai terméke (GDP) átlagosan a világ egy főre jutó GDP-jének majdnem kétszeresével egyenlő, 3–5-szörösen meghaladja a feltörekvő és fejlődő országok átlagát, de nem éri el a fejlett országok egy főre jutó GDP-jének a felét sem. Az egy főre jutó GDP értéke folyó áron 2018-ban a Cseh Köztársaságban volt a legmagasabb (24 940 USD), Lengyelországban pedig a legalacsonyabb (15 310 USD). Magyarország valamelyest megelőzi Lengyelországot ebben a tekintetben (16 910 USD), Szlovákia pedig Magyarország és a Cseh Köztársaság között félúton helyezkedik el (20 600 USD). Az egy főre jutó GDP nagyságát a Visegrádi országokban az 1. ábra mutatja.

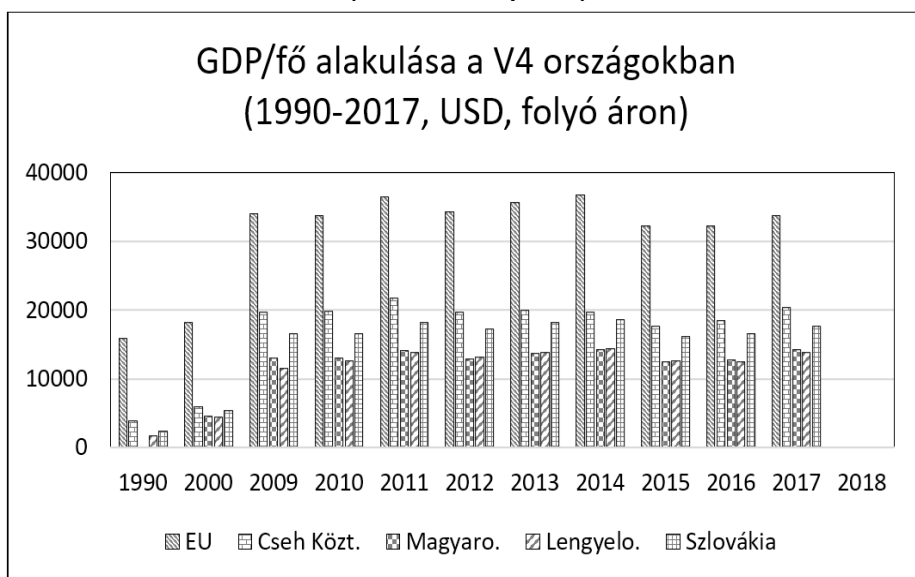
1. ábra: Az egy főre jutó GDP a Visegrádi országokban (2018, ezer USD)
Chart 1.: GDP/capita in the Visegrad countries in 2018 (thousand USD)



Forrás: IMF

Az egy főre jutó GDP a Visegrádi országokban a rendszerváltás után a kezdeti visszaesést követően a 2008-as válságig növekedett, majd kisebb ingadozásokkal viszonylag stabil maradt, de mindvégig jócskán elmaradt az EU átlagától. Az egy főre jutó GDP alakulását a Visegrádi országokban a 1990–2017 közötti időszakban a 2. ábra szemlélteti.

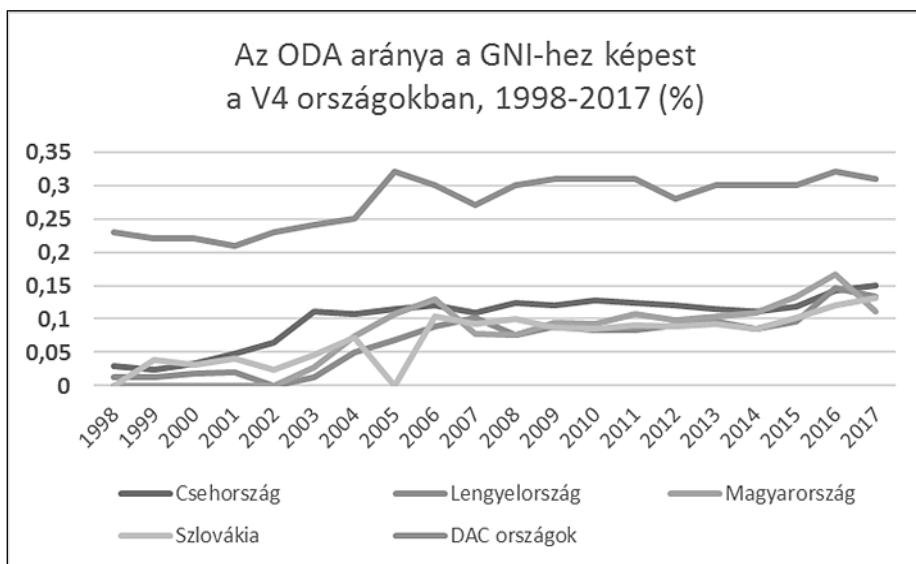
2. ábra: Az egy főre jutó GDP alakulása a Visegrádi országokban 1990–2017 között (USD, folyó áron)
Chart 2.: GDP/capita in the Visegrad Countries between 1990–2017 (USD, current prices)



Forrás: World Bank, World Development Indicators alapján

A Visegrádi országok által nyújtott Hivatalos Fejlesztési Támogatás (ODA) bruttó nemzeti jövedelmükhöz (GNI) képest alacsony részarányt képvisel az Európai Unión belül. Az EU-csatlakozás évében Lengyelország a GNI mindössze 0,05 százalékát, Magyarország és Szlovákia pedig 0,07 százalékát fordította Hivatalos Fejlesztési Támogatásra, egyedül a Cseh Köztársaságban érte el az ODA-ra fordított összeg a GNI 0,11 százalékát. Ez az arány később javult ugyan, de az ODA aránya 2017-ben is a V4-ek bruttó nemzeti jövedelmének mindössze 0,11–0,13 százalékát képviseli. Az EU átlaga ugyanezen időszak alatt, ingadozásokon keresztül ugyan, de 0,3 százalék fölé emelkedett, bár így is elmarad a megcélzott aránytól. A Hivatalos Fejlesztési Támogatás arányának alakulását a bruttó nemzeti jövedelemhez képest 1998–2017 között a Visegrádi országokban a 3. ábra mutatja.

3. ábra: A Hivatalos Fejlesztési Támogatás aránya a bruttó nemzeti jövedelemhez képest a Visegrádi országokban 1998–2017 között (%)
Chart 3.: ODA/GNI Rate in the Visegrad Countries between 1998–2017 (%)



Forrás: OECD

A fejlesztés iránti elkötelezettségük tekintetében a Visegrádi országok a Center for Global Development felmérése szerint a világ 27 leggazdagabb országa közül összességében a 19–25. helyen állnak. Az ezt mérő „Commitment to Development Index” a világ szegényebb országaiban élő emberek javát szolgáló politikák melletti elköteleződésük alapján rangsorolja az egyes országokat. Ezen belül 7 komponenst mér: a segélyeket, a finanszírozást, a technológiát, a környezetet, a kereskedelmet, a biztonságot és a migrációt. A segélyek minőségére a V4 országok mindegyike jobb értékelést kapott, mint azok mennyiségére vonatkozóan. Ezzel az index első komponensét, a segélyezést tekintve a Cseh Köztársaság a 20-dik, Lengyelország a 21-dik, Szlovákia a 22-dik., Magyarország pedig a 23-dik helyen végzett 2018-ban.¹³ A Visegrádi országok fejlesztési iránti elkötelezettségének indexét az 1. táblázat mutatja.

A Hivatalos Fejlesztési Támogatások megoszlását tekintve a V4 országok az ODA közel felét a szociális infrastruktúra és szolgáltatások fejlesztésére fordítják. Támogatásaik 16 százaléka nem specifikált, 13 százaléka pedig humanitárius célú. A termelés közel 6 százalékkal részesedik az ODA forrásaiból, a gazdasági infrastruktúra pedig elenyésző mértékben, mindössze 1 százalékkal. Az árusegély nem éri el az ODA 1 százalékát sem, az adósságelengedés lehetőségével pedig a V4 országok egyáltalán nem élnek. A DAC országokkal összehasonlítva a V4-ek

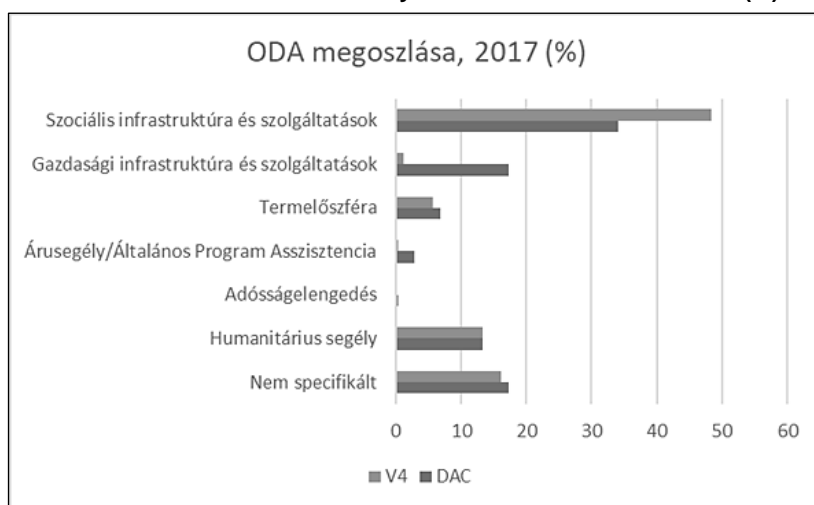
gyakorlatát feltűnik, hogy a V4 országok az ODA jóval nagyobb arányát fordítják a szociális infrastruktúra és szolgáltatások fejlesztésére, mint a DAC országok, és sokkal kisebb hányadát a gazdasági infrastruktúra és szolgáltatások fejlesztésére. A Visegrádi országok által nyújtott Hivatalos Fejlesztési Támogatás megoszlását támogatási területek szerint a 4. ábra szemlélteti.

1. táblázat: A fejlesztés iránti elkötelezettség indexe (CDI) a Visegrádi országokban
Table 1.: Commitment to Development Index (CDI) in the Visegrad Countries

A fejlesztés iránti elkötelezettség indexe (CDI)						
	1. Segélyezés				1-7 komponens összesen	
	Meny-nyiség	Minőség	Érték	Helyezés	Érték	Helyezés
Csehország	4,07	4,75	4,41	20	4,80	19
Lengyelország	4,07	4,70	4,38	21	4,50	25
Szlovákia	4,02	4,69	4,36	22	4,74	20
Magyarország	3,99	4,66	4,32	23	4,71	22

Forrás: Center for Global Development

4. ábra: A Visegrádi országok által nyújtott Hivatalos Fejlesztési Támogatás megoszlása a támogatási területek szerint 2017-ben (%)
Chart 4.: Distribution of ODA by Areas of Assistance in 2017 (%)



Forrás: OECD

A Visegrádi országok által nyújtott Hivatalos Fejlesztési Támogatás régiók szerinti megoszlását vizsgálva a legfeltűnőbb, hogy az ODA egynegyede, Lengyelország esetében 45 százaléka Európába irányul, míg ez az arány a DAC országok esetében mindössze 3,5 százalék. Ennek fő

oka, hogy a V4-ek segélyezési politikájában hangsúlyos a közép-kelet-európai térség fejlesztése és biztonságának megőrzése, valamint a környező országokban élő nemzeti kisebbségek támogatása. Lengyelország kivételével ellenben a V4-ek fejlesztési segélyeinek jóval kisebb hányada (6–9 százalék) jut a dél-szaharai országokba, mint a DAC országok által nyújtott segélyekből, amelyek összességében az ODA 22,4 százalékát ebbe a régióba juttatják. A DAC országokénál lényegesen kisebb arányban részesednek a V4-ek Hivatalos Fejlesztési Segélyeiből a latin-amerikai és a karib-tengeri országok is, amelyekkel hagyományosan kevésbé intenzívek a V4-ek gazdasági kapcsolatai.

A Visegrádi országok között jelentős különbségek vannak abból a szempontból, hogy Európa mellett mely más régiókat preferálják nemzetközi segélyezésükben. Csehország a Közel-Keletet és Észak-Afrikát támogatja, Magyarország Ázsiát, Lengyelország és Szlovákia pedig Dél-Szaharát. Szlovákiában és Csehországban kiugróan magas (61,8, illetve 33,6 százalék) az ODA azon aránya, amely nem köthető egy meghatározott régióhoz. A Visegrádi országok által nyújtott Hivatalos Fejlesztési Támogatás régiók szerinti megoszlását a 2. táblázat tartalmazza.

2. táblázat: A Visegrádi országok által nyújtott Hivatalos Fejlesztési Támogatás megoszlása régiók szerint (2017, %)

Table 2.: ODA Provided by the Visegrad Countries by Regions (2017, %)

ODA megoszlása régiók szerint (2017, %)					
	Csehország	Magyarország	Lengyelország	Szlovákia	DAC
Dél-Szahara	9,5	6,1	22,7	9,1	22,4
Dél- és Kelet-Ázsia	10,1	12,0	3,1	4,0	11,7
Egyéb Ázsia és Óceánia	4,8	18,6	1,1	0,7	9,4
Közel-Kelet és Észak-Afrika	16,1	15,9	21	5,4	11,7
Latin-Amerika és a Karibi térség	1,2	2,1	0,32	1,7	6,9
Európa	24,7	27,6	45,1	17,3	3,5
Nem meghatározott	33,6	17,7	6,8	61,8	34,4

Forrás: OECD

Hasonlóan jelentősen különböznek egymástól a Visegrádi országok fejlesztési segélyeinek fő kedvezményezett országai. Egyedül Ukrajna szerepel mindegyik V4 országban a 10 legtöbb támogatásban részesített ország között, Szerbia és Szíria pedig 3-3 országban. Csehország és Szlovákia egyaránt jelentősen támogatja Moldovát, Grúziát, Afganisztánt, Csehország és Magyarország Jordániát, Csehország és Lengyelország Etiópiát és Irakot, Lengyelország és Magyarország Törökországot, Lengyelország és Szlovákia pedig Kenyát. További 15 ország szerepel még a V4-ek egyikének legtöbb segélyben részesített tíz legnagyobb partnere között. Mindez jól mutatja, hogy a V4-ek nemzetközi fejlesztési együtt-

működésének fő célországai között jelentős helyen szerepelnek egyrészt a számukra külpolitikai szempontból kulcsfontosságú országok (például Belorusszia Lengyelország esetében), valamint azok, amelyeket a rendszerváltás előtt is támogattak (például Vietnám Magyarország esetében).

Tanulságos a segélyezés koncentrálódásának vizsgálata is. Ebből a szempontból kimagaslik Lengyelország, amely Hivatalos Fejlesztési Támogatásának 62 százalékát az öt, 72 százalékát a tíz, 77 százalékát pedig a húsz legnagyobb recipiens országba koncentrálja. Ezzel szemben Szlovákia az első öt országba az ODA mindössze 20, az első húsz országba pedig nem több, mint 35 százalékát juttatja. A Visegrádi országok által nyújtott ODA fő recipiens országait és a segélyek koncentrációjának mértékét a 3. táblázat mutatja.

3. táblázat: A Visegrádi országok által nyújtott ODA fő recipiens országai és koncentrációja

Table 3.: Major Recipients and Concentration of ODA Provided by the Visegrad Countries

A V4 országok által nyújtott ODA fő recipiens országai				
No.	Csehország	Magyarország	Lengyelország	Szlovákia
1	Moldova	Törökország	Ukrajna	Kenya
2	Jordánia	Laosz	Belorusszia	Ukrajna
3	Etiópia	Kína	Etiópia	Szerbia
4	Bosznia&Hecegovina	Jordánia	Törökország	Dél-Szudán
5	Grúzia	Szerbia	Tanzánia	Moldova
6	Ukrajna	Ukrajna	Szíria	Szíria
7	Afganisztán	Vietnám	Kenya	Afganisztán
8	Szerbia	Sri Lanka	Angola	Grúzia
9	Irak	Nigéria	Libanon	Haiti
10	Szíria	India	Irak	Albánia
top 5	24%	38%	62%	20%
top 10	39%	54%	72%	28%
top 20	53%	70%	77%	35%

Forrás: OECD

6. A V4 országok, mint a fejlesztési együttműködés sajátos modellje

A Visegrádi országok nemzetközi fejlesztési segélyezési politikája és gyakorlata számos olyan jellegzetességet mutat, amely alapján az Európai Unión belül sajátos modellt alkot.

A V4-ek közös jellemzője, hogy Közép-Kelet Európa sajátosan fejlődő régiójában fekszenek, mely a nagyhatalmak ütközőzónájának része. Ezen országokat sokáig a megkésett fejlődés jellemezte, amelynek máig ható nyomai vannak. Nem voltak gyarmataik, így felelősségük és kapcsolatuk a volt gyarmati országokkal gyökeresen más, mint a korábbi

gyarmattartóké. Történelmük sok szállal kapcsolódik össze, különösen is a II. világháborút követő időszakban, s egymáshoz való viszonyuk is változatos képet mutat. Függetlenségüket és önállóságukat a Szovjetunió szétesését követően nyerték vissza, azt megelőzően csak korlátozott lehetőségeik voltak saját érdekeiknek megfelelő önálló kapcsolatok kialakítására a fejlődő országokkal, mert az a Szovjetunió hatalmi érdekeinek volt alárendelve. Ily módon sajátos tapasztalatokat szereztek a nemzetközi segélyezéssel kapcsolatban, valamint intézményrendszerük is ennek megfelelően alakult. A Szovjetunió megszűnését követően egyidőben demokratizálódtak és tértek át a piacgazdaságra, csatlakoztak a nemzetközi szervezetekhez, majd léptek be az Európai Unióba, amelyen belül igyekeznek mind közös, mind nemzeti érdekeiket képviselni. Ebben az időszakban maguk is részesültek nemzetközi fejlesztési segélyekben, így megtapasztalták a fejlesztési együttműködés fontosságát és hasznosságát, amelyből komparatív előnyökre tettek szert.

Mindez erősen meghatározza a V4-ek nemzetközi fejlesztési együttműködéssel kapcsolatos politikáját és gyakorlatát, ami a következő jellegzetességeket mutatja:

- A nemzetközi fejlesztési segélyezés még „gyerekcipőben jár” a nagy gyarmati hagyományokkal rendelkező, illetve a legfejlettebb országokhoz képest. Fellelhetők még benne a „szocialista” múltban kialakult és jelenleg is tovább élő kapcsolatrendszer nyomai, és bár kezdi mutatni a nemzetközi normákhoz való igazodás jeleit, az korlátozottan és sajátosan érvényesül.
- A V4 országok által a fejlesztési együttműködésre fordított források aránya a GNI-hoz képest igen alacsony, ami az utóbbi évtizedben sem nőtt számottevően, és messze elmarad az elvárásoktól. Ennek részbeni oka, hogy a megkésett és a fejlett országok mögött elmaradó fejlettség miatt jelentős az igény a belső fejlesztésekre, és a társadalom viszonylag érzéketlen a mélyszegénység csökkentése és felszámolása iránt a fejlődő országokban.
- További sajátosság, hogy a Visegrádi országok fejlesztési segélyeiket más szempontok szerint és részben emiatt más régiókba allokálják, mint a donorok többsége. Ennek oka, hogy a Visegrádi országoknak a donor országok többségétől eltérő külpolitikai érdekeik vannak, amelyek közül meghatározó a közép-kelet-európai térség stabilitása és a szomszédos országokban élő nemzeti kisebbségek támogatása. Emiatt az általuk nyújtott támogatás kiemelkedően nagy hányada Európába irányul, elsősorban a szomszédos országokba, s jelentősen kisebb arányt képvisel a másutt jelentősen támogatott dél-szaharai, legszegényebb régióknak juttatott támoga-

tás. Ehhez az is hozzájárul, hogy a Visegrádi országok kevés tapasztalattal rendelkeznek ezen a téren és ezekkel az országokkal kapcsolatban.

- A V4-ek sajátossága továbbá, hogy a partnerországok kiválasztásában inkább a külpolitikai érdekek és a korábbi kapcsolatok hagyományai játszanak szerepet, mintsem a rászorultság, vagy az adott ország erőfeszítései és teljesítménye. Ez ugyan más donor országok esetében is előfordul, de a donorok többsége a V4-énél nagyobb hangsúlyt helyez a recipiens ország erőfeszítéseire a demokratizálódás és a jó kormányzás terén.
- A V4 országok elsősorban a szociális infrastruktúra és szolgáltatások fejlesztését támogatják, szemben a gazdasági infrastruktúra fejlesztésével, amelyre a többi DAC ország jóval nagyobb arányban költ. Ennek gyökerei is a korábbi időszakban követett segélyezés hagyományaira nyúlnak vissza.
- A V4-ek-re jellemző ezenkívül, hogy a magánszektor és a civil szféra jelen van ugyan, de nem játszik jelentős szerepet a fejlesztés segélyezésben, holott az a donor országok többségében jelentős mértékben kiegészíti az állami fejlesztési támogatásokat. Ennek egyértelmű oka a hazai magánszektor viszonylagos tőkehiánya, a civil társadalom fejletlensége, valamint a társadalmi felelősségvállalás alacsony szintje.

A V4-ek nemzetközi segélyezéssel kapcsolatos sajátos modelljének kihívásai közé tartozik, hogy a nemzetközi segélyezés esetükben nem prioritás, hiányzik a vízió és a következetes nemzetközi segélyezési politika és stratégia. A segélyezésben a múlt öröksége és a jelen közvetlen kül- és gazdaságpolitikai érdekei dominálnak. Ezek részben a múlt örökségéből adódnak, részben pedig újabb keletűek. A múltból eredő sajátosság a kapcsolatok és tapasztalatok hiánya a fejlődő országokkal kapcsolatban, a kormányzati kapacitások korlátozottsága, a fejlesztési segélyezésben járatos szakemberek kis száma, valamint a magánszektor és a civil szféra gyengesége. Újabb keletű sajátosság, hogy a V4 országok segélyezési céljai nagyon hasonlóak, túl sok, egymással részben átfedésben lévő általános célt fogalmaznak meg, amelyek így kevésbé hitelesek. Előnyük a demokratikus és piacgazdasági átmenet tapasztalatait illetően nem jelenik meg segélyezési politikájukban és gyakorlatukban. Nem használják eléggé a programozást, inkább projekteket indítanak. A fejlesztési segélyezéssel foglalkozó intézményrendszerük túlságosan tagolt, amiből hatásköri problémák adódnak, s a forrásallokáció is szétterjedt. A V4 országok számára kihívást jelent, hogy megfelelően po-

zíciónálják magukat a donorok között. Ennek oka, hogy még abban az esetben is kis donoroknak fognak számítani, ha növelik a fejlesztési támogatásukat, akiket a recipiens országok nem feltétlenül preferálnak.

A V4-ek sajátos fejlesztési együttműködési modellje ugyanakkor a jövőre vonatkozóan számos lehetőséget is magában hord. Ezek közé tartozik a nemzetközi normákhoz és gyakorlathoz való nagyobb mértékű igazodás, a fejlesztési segélyezés összehangolásának erősítése a Visegrádi országok között, a demokratikus és piacgazdasági átmenet tapasztalatainak hasznosítása a recipiens országokban, a fejlesztési segélyezés eredményességének, hatékonyságának javítása, valamint a V4 országok szerepének erősítése az Európai Unió fejlesztési együttműködési politikájának alakításában, illetve az OECD DAC csoportjában.

7. Összegzés

A V4-ek a rendszerváltás előtt a Szovjetunió hatalmi érdekeinek alárendelten támogatták a fejlődő országokat. A rendszerváltás után átmenetileg felfüggesztették a segélyezést, majd a 2000-es évektől újraindították azt, s recipiens országokból donorokká váltak. A nemzetközi szervezetek, különösen is az OECD és az EU tagjaiként alkalmazkodniuk kellett a fejlesztési együttműködés nemzetközi normáihoz és gyakorlathoz. Esetükben azonban ez nem valósult meg maradéktalanul, és a Visegrádi országcsoportra jellemző jegyeket mutat. Ily módon a V4-ek sajátos nemzetközi segélyezési modellt alkotnak, amellyel hatást gyakorolnak a nemzetközi fejlesztési együttműködés alakulására.

JEGYZETEK/NOTES

1. Csehország 1995-ben, Magyarország és Lengyelország 1996-ban, Szlovákia pedig 2000-ben lett tagja az OECD-nek.
2. Csehország, Magyarország és Lengyelország 1999-ben, Szlovákia 2014-ben lépett be a NATO-ba.
3. Lásd: Dr. Mayer László: A fejlődő országoknak nyújtott segítség néhány elvi kérdése. http://acta.bibl.u-szeged.hu/2048/1/polgazd_016_016-025.pdf Elérve: 2019. 03. 12.
4. DAC Principles on Project Appraisal, Principles for Programme Assistance, Principles for New Orientations in Technical Cooperation, Principles for Evaluation of Development Assistance. In: OECD (1991): Principles for Evaluation of Development Assistance. Development Assistance Committee, Paris. 1991. 4. old. <http://www.oecd.org/dac/evaluation/2755284.pdf>. Elérve: 2019. 03. 22.

5. Lásd: European Commission (2018): EU remains the world's leading donor of development assistance: €75.7 billion in 2017. https://ec.europa.eu/europeaid/news-and-events/eu-remains-worlds-leading-donor-development-assistance-eu757-billion-2017_en Elérve: 2019. 04. 02.
6. Lásd: Horky, Ondrej (2010): The Europeanisation of Development Policy – Acceptance, accommodation and resistance of the Czech Republic. Discussion Paper/Deutsches Institut für Entwicklungspolitik 18/2010. 32 old.
7. European Union (1992): Treaty on European Union. Maastricht. 1992. Title XVII. Development Cooperation. Article 130u-x. https://europa.eu/european-union/sites/europa.eu/files/docs/body/treaty_on_european_union_en.pdf Elérve: 2019. 03. 22.
8. European Union (2006): The European Consensus on Development. European Commission. Luxembourg. June 2006. https://ec.europa.eu/europeaid/sites/devco/files/publication-the-european-consensus-on-development-200606_en.pdf Elérve: 2019. 03. 22.
9. „Változtatási program: az EU fejlesztéspolitikájának hathatósabbá tétele” COM (2011) 637 végleges, 2011. október 13.)
10. Európai Bizottság (2014): Nemzetközi együttműködés és fejlesztés. Luxembourg. Az Európai Unió Kiadóhivatala. 16 old.
11. Az Európai Parlament és a Tanács 2014. március 11-i 233/2014/EU rendelete a 2014–2020-as időszakra szóló fejlesztési együttműködési finanszírozási eszköz létrehozásáról.
12. Európai Unió (2017): Új európai konszenzus a fejlesztéspolitikáról „A mi világunk, a mi méltóságunk, a mi jövőnk” (2017/C 210/01). Az Európai Unió Hivatalos Lapja. 2017. 06. 30. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2017:210:FULL&from=EN> Elérve: 2019. 03. 22.
13. Center for Global Development, <https://www.cgdev.org/commitment-development-index-2018> Elérve: 2019. 02. 20.

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

- Balogh Tibor István (2009): Fejlődés és fejlesztés. Nemzetközi fejlesztési együttműködés Vietnámban. PhD értekezés. Pécsi Tudományegyetem, Földtudományok Doktori Iskola, Földtudományok Doktori Program. Pécs. 164 old.
- Bucar, Maja & Mrak, Mojmir (2007): Challenges of development cooperation for EU new member states. Paper presented at the ABCDE World Bank conference. 17–18 May, Bled, Slovenia. <http://siteresources.worldbank.org/INTABCDESLO2007/Resources/PAPERABCDEBucarMrak.pdf>. Elérve: 2019. 03. 17.
- Center for Global Development (2018): The Commitment to Development Index 2018. <https://www.cgdev.org/commitment-development-index-2018>. Elérve: 2019. 02. 20.
- Ertsey Katalin (2015): A Visegrádi csoport nemzetközi fejlesztési politikája – Esélyek és tervek az összehangolt cselekvésre. KKI-tanulmányok T-2015/12. Külügyi és Külgazdasági Intézet. Budapest. 22 old.

- Európai Bizottság (2014): Nemzetközi együttműködés és fejlesztés. Luxembourg. Az Európai Unió Kiadóhivatala. 16 old.
- European Commission (2018): EU remains the world's leading donor of development assistance: €75.7 billion in 2017. https://ec.europa.eu/europeaid/news-and-events/eu-remains-worlds-leading-donor-development-assistance-eu757-billion-2017_en. Elérve: 2019. 04. 02.
- European Union (1992): Treaty on European Union. Maastricht. 1992. https://europa.eu/european-union/sites/europaeu/files/docs/body/treaty_on_european_union_en.pdf. Elérve: 2018. 10. 15.
- European Union (2006): The European Consensus on Development. European Commission. Luxembourg. June 2006. https://ec.europa.eu/europeaid/sites/devco/files/publication-the-european-consensus-on-development-200606_en.pdf. Elérve: 2019. 03. 22.
- Európai Unió (2017): Új európai konszenzus a fejlesztéspolitikáról „A mi világunk, a mi méltóságunk, a mi jövőnk” (2017/C 210/01). Az Európai Unió Hivatalos Lapja. 2017.6.30. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2017:210:FULL&from=EN>. Elérve: 2019.03.22.
- Horky, Ondrej (2010): The Europeanisation of Development Policy – Acceptance, accommodation and resistance of the Czech Republic. Discussion Paper/Deutsches Institut für Entwicklungspolitik 18/2010. 32 old.
- Horky, Ondrej & Lightfoot, Simon (2012): From Aid Recipients to Aid Donors? Development Policies of Central and Eastern European States. Journal Perspectives on European Politics and Society. Volume 13, 2012 – Issue 1. 1–16. old.
- Dr. Mayer László: A fejlődő országoknak nyújtott segítség néhány elvi kérdése. http://acta.bibl.u-szeged.hu/2048/1/polgazd_016_016-025.pdf 16–25. old. Elérve: 2019. 03. 12.
- OECD (1991): Principles for Evaluation of Development Assistance. Development Assistance Committee, Paris. 1991. 12 old. <http://www.oecd.org/dac/evaluation/2755284.pdf>. Elérve: 2018. 10. 15.
- Paragi Beáta, Szent-Iványi Balázs, Vári Sára (2007): Nemzetközi fejlesztési segélyezés tankönyv. TeTT Consult Kft. Budapest. 243 old.
- Szent-Iványi Balázs: A visegrádi országok megjelenése a nemzetközi fejlesztési együttműködés területén – célok és eredmények. Demokratikus Jogok Fejlesztéséért Alapítvány. 12 old.
- Szent-Iványi Balázs, Tétényi András (2008): Transition and foreign aid policy in the Visegrad countries – A Path dependent approach. Transition Studies Review Vol. 15, No. 3. 573–587. old.
- Szent-Iványi Balázs (2009): A visegrádi országok nemzetközi fejlesztési segélyeinek allokációja. Kül-Világ. 2009/3. szám. 26–45. old.

BAKÓ Tamás

PhD-hallgató

Széchenyi István Egyetem

Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola (Győr)

PhD student

Széchenyi István University PhD Programme

of Regional- and Economic Sciences, Győr, Hungary

email: tbako@mfa.gov.hu

VAJDASÁG GAZDASÁGI HELYZETÉNEK ALAKULÁSA AZ 1980-AS ÉVEKBEN

DEVELOPMENT OF THE ECONOMIC SITUATION OF VOJVODINA IN THE 1980'S

ABSTRACT

Economic development policy of the Autonomous Province of Vojvodina was determined by the industrialization process that took place between 1947 and 1980 when fast industrialization at “any price” was typical. Within the province of Vojvodina, the share of agriculture fell from 43.4% in 1952 to 26.5% in 1984, while the share of industry in this period rose from 21.8% to 38.6%. The product market supply was “western” in the eyes of Eastern Central Europe, and the competitiveness and productivity of the industry and food industry in the 70s and 80s was a major export success. Deficiencies appeared on the supply market, but business and technology innovations somewhat compensated for the limited supply of goods (there are few products in the stores offering goods, but its quality is Western-European). As small farms were unable to compete with large-scale production, and in addition, the “trademark” of organic and small producers did not exist at this time, the forced industrialization has caused serious difficulties for the population of villages and rural areas in many respects. The former industrial centers in Vojvodina either ceased to exist or lost their function, “restructured”, the population living there remained unemployed, but the “absorbing effect” of the food industry provided a kind of social balance, a secure job. In Vojvodina, as a result of the process beyond its age, production and service have reached almost the same level in the 1980s. Between 1952 and 1990, Yugoslavia had the fastest GDP growth in Vojvodina (6.2-fold increase).

Kulcsszavak: tartomány, régió, iparosítás, termelékenység, növekedés

Keywords: Province, Region, Industrialization, Productivity, Growth

1. Bevezetés

A publikáció célja, hogy bemutassa Vajdaság, mint Jugoszlávián, és azon belül Szerbia Autonóm Tartományának gazdasági helyzetét Tito halálától egészen a polgárháború kezdetéig. A jugoszláv gazdaság a 70-es évek végéig, azaz három évtizeden keresztül gyors növekedés jellemezte, majd a 80-as években a korábbi rossz pénzügyi döntéseknek köszönhetően, stagnálás, áruhiány, importkorlátozás, világgazdasággal szembeni bezárkózás jellemezte. Jugoszlávián belül a Vajdaság az egyik legfejlettebb és leggazdagabb régió volt, azonban az említett negatív gazdasági folyamatok itt is jelentkeztek. A 80-as években egy rövid gazdasági fellendülési időszak kivételével (1989–1990) a Vajdaságban is gazdasági stagnálás, jelentős életszínvonal csökkenés mellett a központi irányítás (új deviza és adótörvény) meghatározó szerepe volt a jellemző, mint Jugoszlávia egyéb régióban.

Jugoszlávia fejlődése, azon belül a Vajdaság területén sem volt soha kiegyensúlyozott fejlődés. A világpolitikai helyzet változása, majd a nacionalizmus erősödése, a nemzetiségi ellentétekből adódó politikai válságok következtében megszűnt a jugoszláv egységes piac is. A szlovén és a horvát függetlenségi folyamatok, illetve az egyre erősödő szerb nacionalizmus vezetett a polgárháborúhoz, ami a gazdasági teljesítmény zuhanásához vezetett. A Vajdasági Tartomány, a titói Jugoszlávián belül ez egyik leggyorsabban fejlődő régió volt.

2. Vajdasági tartomány fejlődésének jellemzői 1980 előtt, majd 1980–1990 között

Jugoszláviában a politikai átmenet, a népi demokratikus fordulat már 1945 őszén, illetve a felszabadítás pillanatában megtörtént. Míg a többi közép-kelet-európai országban a teljes államosítás csak 1948-at követően történt, addig Jugoszláviáról kijelenthetjük, hogy 1946 végére szinte a teljes ipar állami kézre került. Nehéz helyzetben volt Jugoszlávia, hiszen sem pénze, sem szakembergárdája és szaktudása nem volt egy erőltetett iparosításhoz, gyors gazdasági fejlődéshez.

1947-ben megszületett az 1947–1951-es „Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság (FNRJ) Ötéves Népgazdasági Terve. Az állami beruházások több mint kétharmadát bányászatba, gépiparba, közlekedésfejlesztésbe szánták. A terv tehát teljes szerkezetváltást jelentett. Agrárországból egy közepesen fejlett ipari országot vizionált. Az iparon belül és teljes gazdaságban is megnőtt a gépiparra eső arány.

A társadalmi össztermék és a nemzeti jövedelem jelentős részét a népgazdasági terveknek megfelelően ipari befektetésekre kellett fordítani

(1950-ig a nemzeti jövedelemben az ipari befektetések aránya 10–12%, 1950-ben már 24,3%).

A jugoszláv gazdasági modell életképessége már az 50-es évek közepén megkérdőjeleződött, hiszen a nyugati segélyek megszűnésével a gazdasági fejlődés lelassult, aminek leginkább strukturális okai voltak: a tervgazdaság; a gazdaság közigazgatási irányítása; piaci elvek teljes kizárása; állandó áremeléssel pótoltt drága termelés; kapacitások gyenge kihasználása következtében alacsony hatékonyság.

Jugoszlávia gazdaságpolitikájában folyamatosan váltakoztak a központosítás és a decentralizációs elképzelések, ugyanakkor soha nem valósult meg igazi piacgazdaság, a reformok teljes körű végrehajtása pedig mindig félbeszakadt. A munkás-önigazgatási rendszer egy kísérletező, folyamatosan változó gazdaságirányítást jelentett, amely a versenyképesség növelése érdekében a gyakorlatban sokszor központi korlátozásokat és a valódi piaci elvekkel ellentétes intézkedéseket is hozott (importkorlátozás, ár-, és bér befagyasztás, nemzeti valuta leértékelés stb.).

Az említett számos gazdaságpolitikai hiba ellenére Jugoszlávia gazdasági növekedése jelentősen meghaladta a világgazdaság GDP-jének a növekedését egészen az 1970-es évek végéig, de azon belül a Vajdaság GDP-jének emelkedése még gyorsabb ütemben folyt. Az 1980-as évekre Jugoszlávia a nem átgondolt pénzügyi döntéseknek köszönhetően egy olyan adósságszpirálba került, amelynek az lett az eredménye, hogy 1983-ra az ország tulajdonképpen fizetéseképtelenné vált.¹ Jugoszlávia gazdasága a 80-as években tehát nemhogy nyitottabbá vált volna a világgazdaság felé, hanem mindinkább bezárkózott.²

1. táblázat: Éves átlagos változás %-ban

	Jugoszlávia GDP	Világgazdaság GDP	Jugoszlávia foglalkoztatottság	Jugoszlávia termelékenység
1955–1960	9,1	3,8	7,4	1,6
1961–1970	6,2	5,5	2,9	3,2
1971–1980	5,9	4,0	3,9	1,9
1981–1990	–0,3	3,3	1,4	–1,7
1991–2000	–6,3	3,2	–1,1	–5,3
2001–2011	3,1	3,7	–1,6	4,8
1955–2011	2,3	3,9	1,6	0,7

Forrás: Makroekonomija 2011.szeptember 16. szám

3. Vajdaság helyzete Jugoszlávián belül a II. világháborút követően

Minden politikai, külpolitikai és gazdasági nehézség ellenére 1945. november 11-i parlamenti választásokon a részvételi hajlandóság magas volt, hiszen 88% feletti volt a szavazók részaránya, amelyből több mint 90% a Népfront mellett voksolt. A megalakuló Alkotmányozó Nemzetgyűlés pedig kiálthatta a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaságot (NFRJ). Ezt követően többé semmilyen akadály nem állíthatta meg a Jugoszláv Kommunista Párt (JKP) hatalomátvételét. A forradalmi átalakítás tulajdonképpen azt jelentette, hogy minden nem kommunista vezetővel leszámoltak (halálra vagy börtönre ítélték), a megkezdett államosításokat pedig felgyorsították.

A megszületett jugoszláv alkotmány tulajdonképpen a szovjet alkotmány átvételét jelentette. A tagállamok új alkotmány elfogadását követően úgy érezhették, hogy nyertesei a változásnak, hiszen vagy területi gyarapodás, vagy korábbi státuszánál szélesebb jogkör illette őket.

Az említett intézkedésekkel Tito hatalma nagyon rövid idő alatt megszilárdult és a darabokra szabdalt, nagy emberáldozatokat követelő nemzeti ellentétekkel terhelt korábbi Jugoszláv Királyság alapjain (de annak területi gyarapodása mellett) egy viszonylag egységes országgá alakult.

Az alkotmány föderációs államalakulattá változtatta az országot, ami hat tagköztársaságból állt (Bosznia-Hercegovina, Horvátország, Macedónia, Montenegró, Szerbia és Szlovénia). Szerbián belül két autonóm tartomány alakul, az egyik Koszovó és Metóhia Körzet, míg a másik Vajdasági Autonóm Tartomány néven.

Az említett államosítás mellett, amely ugyanúgy érintette a Vajdaság területét, mint egész Jugoszláviát, sőt a kisebb magánvállalkozók tulajdonának kisajátítása még gyorsabban és „zökkenőmentesebben” zajlott, mint az ország más területén a német és magyar együttműködő „kollaboránsokon” való kártérítés címén.

A Vajdaság gazdasági szerkezetét azonban legalább annyira befolyásolta az 1945. augusztusi földreform, amely alapvetően a nagybirtokokat és az egyházi vagyon államosítását szolgálták. A kisbirtokosokat a kisajátítás a kisebb méretű német és magyar ajkú kisgazdálkodók tulajdonán kívül nem érintette, elviekben a 45 hektárnál kisebb földbirtokok érintetlenek maradtak.

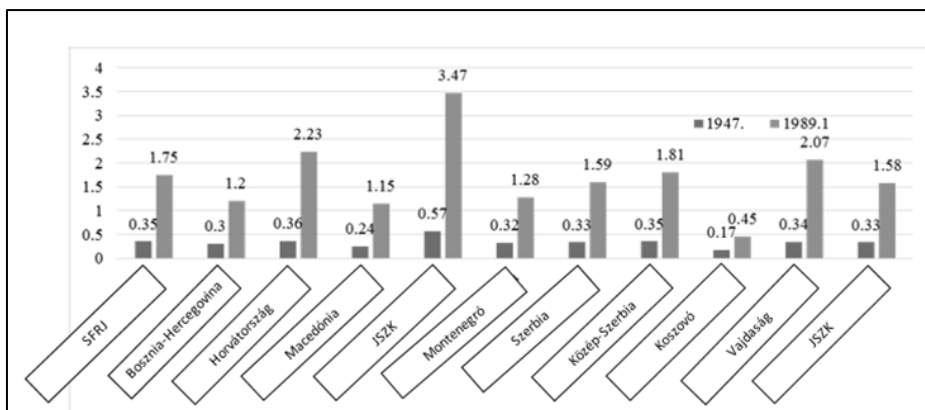
Az elvett területeken földreformot hajtottak végre, ahol a maximális birtok nagyság nem haladhatta meg a 30 hektárt. A fennmaradt kb. 800 ezer hektár adta a nagy és később sikeresen működő termelészövetkezetek alapját (pl. PIK Bečej, Banat, Pik Sombor, AIK Kanjiža, AIK Senta), amelyek sikeresen működtek, kiváló export eredményeket és így komoly költségvetési bevételekhez juttatva az országot.

4. Regionális különbségek Jugoszlávián belül, Vajdaság gazdasági eredményei számokban

A II. világháborút követően a gazdaságpolitikai irányításban komoly problémát okozott a köztársaságok és tartományok egyenlőtlen fejlettségi szintje. Az egyik véglet a koszovói tartomány, a másik pedig Szlovénia, a legfejlettebb köztársaság volt. A Szövetségi Kormány erőfeszítései, a meghirdetett politikai célok és intézkedések ellenére ez az eltérés végig fennmaradt Jugoszláviában. A jugoszláv közgazdászok, gazdaságkutatók, különösen a XX. század nyolcvanas éveiben rámutattak a különbségek és eltérések okaira. Jugoszlávián belül Szerbiában volt a legjelentősebb eltérés, a Vajdasági Tartomány és Koszovó közötti differencia komoly kihívások elé állította az akkori politikai vezetést. A 80-as évek második felében, egészen 1990-ig, Szerbiában a fejlett és a fejletlen térségek közötti különbségek még tovább mélyültek.

A fejletlenség újabb formái is megjelentek, a gazdasági tevékenység egy területre, pólusra koncentrálódott, míg mind nagyobb és nagyobb területen jelentkeztek a mélyszegénység és a lemaradás különböző tünetei. Ezen az alapon szakadék keletkezett a városi (Belgrád, Újvidék) és a Köztársaság többi térségének gazdasági fejlettségi szintje között.

1. grafikon: Egy főre eső társadalmi termék (1972-es árakon számolva)



Forrás: Jugoszláv Statisztikai Évkönyv, 1990.

1952–1990 között az egy főre jutó GDP egész Jugoszláviában nőtt, míg 1952-ben 3556 YUD volt, addig folyó értéken számolva értéke 1990-re elérte a 15317 YUD-ot, azaz 4,3-szeresére emelkedett.

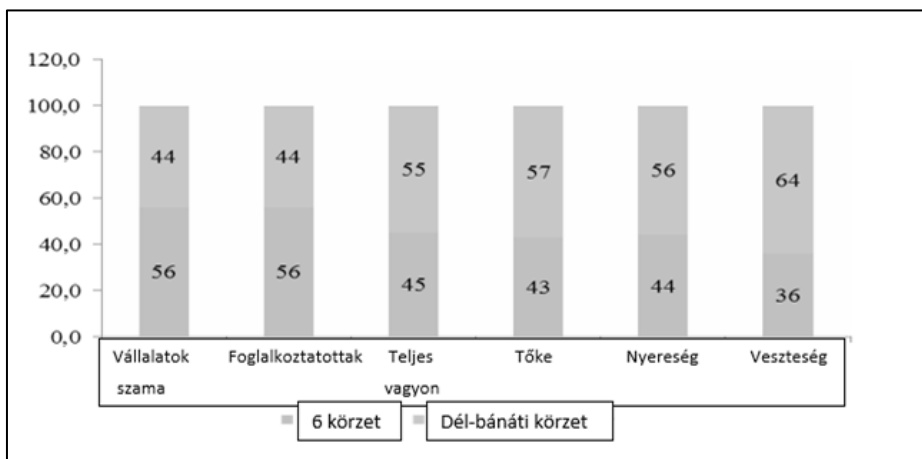
A GDP növekedése a háború utáni időszakban Vajdaságban nőtt a legjobban, 6,2-szeresére emelkedett a vizsgált időszakban, míg Koszovóban ez a mutató csak 2,2 szeres volt, azaz a leglassabban fejlődő ré-

giója volt Jugoszláviának. Alacsony növekedés figyelhető meg még Bosznia-Hercegovinában is, ahol csak 3,2-szeres volt az egy főre jutó GDP. A Jugoszlávián belüli regionális különbségeket jól tükrözi, hogy Szlovéniában az egy főre jutó GDP 1990-ben 9,2-szer volt magasabb, mint Koszovóban. A Vajdaság részaránya Jugoszlávia teljes GDP-jén belül az 1952. évi 8,6%-ról 1983-ra 10,8%-ra emelkedett, míg Koszovó tartomány gazdasági súlya 1952-ben és 1983-ban is csak 2% volt.³

A GDP nagyarányú emelkedése mellett megfigyelhető a bérek közötti különbség növekedése is.

A Vajdasági Autonóm Tartomány fejlődéséből világosan kiolvasható, hogy a gazdasági termelés a dél-bácskai körzetben, illetve 8 vajdasági városban koncentrálódott. Vajdaságban az infrastruktúra egésze sokkal fejlettebb volt, mint Szerbia egészében, azaz fejlettebb volt az úthálózat, illetve még a második világháború előtről örökölt vasúthálózat miatt a vasúti infrastruktúra is. Komoly beruházás egyébként a közlekedési infrastruktúrában nem történt egészen az 1980-as évekig, ami sok cég hatékony működését korlátozta (pl. MSK Kikinda, drága szállítás, a nem megfelelő teherbírású vasút miatt.) Vajdaságra jellemző a kapacitások kihasználatlansága, azaz a termelés elmaradása az említett okoknak köszönhetően. Az ebből adódó fejletlenségi különbség következményeként az egyes területek sokkal gyorsabban vagy lassabban fejlődtek. A 70-es, 80-as években a Dél-bácskai Körzet, illetve Újvidék város vált a Vajdaság gazdasági motorjává, ami fennmaradt napjainkig.⁴

2. grafikon: Régióként eltérő fejlettségi szint a Vajdasági Autonóm Tartományban (VAT) 2012-ben (VAT gazdaság = 100%)



Forrás: VAT, Gazdasági teljesítmény a Szerb Köztársaságban 2012-ben – összehasonlító adatok, a 2011. és 2012. évi pénzügyi jelentésekből

5. Vajdaság gazdasági struktúrájának alakulása 1980-as években

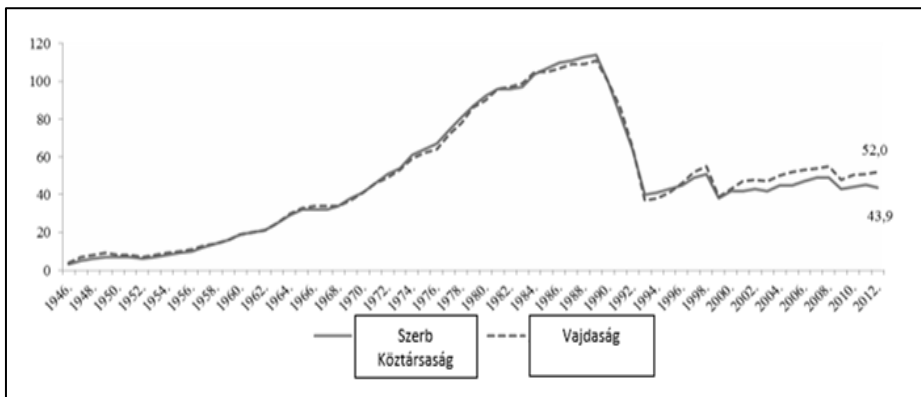
Szerbia és a Vajdasági Autonóm Tartomány gazdaságfejlesztés politikáját az 1947–1980 között lezajlott iparosítási folyamat határozta meg leginkább a gyors iparosítás volt a jellemző. A Vajdasági tartományon belül a mezőgazdaság részaránya az 1952. évi 43,4%-ról, 1984-re 26,5%-ra csökkent, míg az ipar részaránya ugyan ebben az időszakban 21,8%-ról 38,6%-ra emelkedett.⁵

Az erőltetett iparosítás nagy nyomot hagyott a Vajdaság gazdaságán, és ez nagymértékben módosította a régió struktúráját Bár Jugoszlávia piacgazdaságként működött több szempontból is, de valódi tőkepiac nem létezett, a munkaerő piacot pedig nem ismerték el (pedig de facto létezett, kifejezett munkanélküliséggel és bérkülönbségekkel, az azonos képzettségi kategóriákon belül, a foglalkoztatási ágazattól függően).

A politikai elképzelések nagy befolyást gyakoroltak az árupiacra, ami negatívan hatott a fejlettebb mezőgazdasággal rendelkező területekre, akadályozva a természetes fejlődést (Vajdaság az erőltetett iparosítás nélküli akadályok nélkül még gyorsabb fejlődést tudott volna realizálni és akár Horvátországi fejlettségi szintet is elérhette volna). Az élelmiszeripari termékek iránti kereslet növekedése ugyan némileg kompenzálta az elmaradt növekedést, de a hasonló adottságú horvátországi Szlavónia fejlődése jól példázza a Jugoszlávián belüli szerb gazdaságpolitika hibás irányát. A nagy állami vállalatok részéről nem volt valódi érdeklődés a nem művelt szabad termőföldek megvásárlása iránt, aminek következményeként 8%-ról 17%-ra emelkedett a társadalmi tulajdonban lévő termőföld aránya.

Ez a folyamat a 70-es évek elejétől kezdődik el. Vajdaságban a termőföldnek több mint 42%-a társadalmi tulajdonba került (a társadalmi tulajdonú agrárgazdaságok dominanciája ekkor válik meghatározóvá).⁶ Ez magasabb arány, mint a régió többi országában, illetve a többi tagköztársaság esetében. Mai szemmel meglepő, de a tulajdonosi struktúraváltás kedvezőbb termelési eredményeket hozott, mint a kis magángazdaságok termelési adatai. Szerbián belül a termőföldek tehát a mezőgazdasági termelőszövetkezetek és agrártevékenységet is folytató nagy állami vállalatok tulajdonába kerültek. Vajdaságban a mezőgazdasági vállalatok 11%-a nagyvállalat volt. A gazdaság fejlesztése a modern külföldi technológiák átvételével valósult meg, amely alapvetően tömegtermeléssel foglalkozott (túlnyomó többségben német és holland gyártástechnológia, a műtrágyagyártás területén pedig japán licenc voltak a meghatározó).

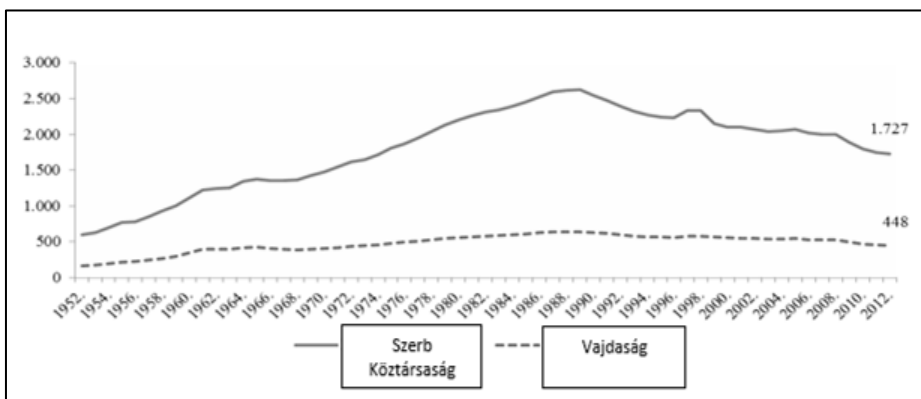
3. grafikon: Szerbia és a Vajdasági AT ipari termelése 1946–2012 között (1990 = 100%)



Forrás: Szerb Fejlesztési Ügynökség – Republički zavod za razvoj (RZR), Szerb Statisztikai Hivatal – Republički zavod za statistiku (RZS), Vajdasági Autonóm Tartomány, Gazdasági Titkárság – Autonomna Pokrajina Vojvodina, sekretarijat za privredu (APP)

Az áruipiaci kínálat közép-kelet-európai szemmel „nyugati” volt, az ipar és ezen belül az élelmiszeripar versenyképessége és a termelékenysége a 70-es és 80-as években komoly export sikereket ért el. A hiányosságok a kínálati piacon jelentkeztek, de az üzleti és technológiai újítások némileg kompenzálták minőségükkel a szűkös árukínálatot (kevés termék a boltok árukínálatában, de annak minősége nyugat-európai színvonalú).

4. grafikon: Szerbiában és Vajdasági Autonóm Tartományban a foglalkoztatás alakulása (1952–2012 között)



Forrás: Szerb Fejlesztési Ügynökség – Republički zavod za razvoj (RZR), Szerb Statisztikai Hivatal – Republički zavod za statistiku (RZS), Munkaügyi, Veteránügyi és Szociális ügyek Minisztériuma – Ministarstvo za rad, boračka i socijalna pitanja (RAD)

6. Marković féle gazdasági reform

Jugoszlávia széthullásához számos tényező hozzájárult, az említett 80-as éveket teljes egészében felölelő gazdasági válság és stagnálás, a regnáló szocialista rendszer működési problémái, a világpolitikai helyzet átalakulása (el nem kötelezett országok mozgalmának háttérbe szorítása, a kétpólusú világ egypólusúvá válása) de leginkább felerősödő nacionalizmus.

A jugoszláv tagköztársaságokban szabad parlamenti választásokra 1990-ben került sor. Szlovéniában hat párti koalíció alakított kormányt (DEMOS), Horvátországban egy jobboldali gyűjtőpárt a Horvát Demokratikus Közösség (HDZ) nyerte a választásokat, míg Szerbiában a korábbi kommunista párt, a Szerb Szocialista Párt (SPS) lett a választások győztese. Szerbia Szlovéniától és Horvátországtól teljesen eltérő politikai irányt vett, hiszen egy szocialista berendezkedéshez ragaszkodó, ugyanakkor erősen nacionalista politikai vezetői garnitúra került hatalomra. A szocialista párt élén pedig az a Slobodan Milošević állt, aki politikai karrierjét a nacionalista retorikának és a Jugoszlávián belüli szerb politikai és gazdasági hegemonia nyílt megfogalmazásának köszönhette, amely egyre inkább szembekerült az európai értékrenddel, egyes nyugat-európai országokkal.⁷ Ezek a körülmények mind hozzájárultak Jugoszlávia felbomlásához.

Jugoszlávia egyben maradásának esélye ilyen körülmények között nagyon kevés volt, ugyanakkor egy nacionalizmussal nem vádolható sikeres gazdasági szakember Ante Marković lehetőséget kapott arra, hogy a szétesés szélén álló államot gazdasági reformokkal egybe tartsa. Egy olyan gazdasági program lehetett csak sikeres, mely nemcsak gyors eredményekhez vezet, hanem életszínvonal emelkedéssel is jár, és az így elért siker arra készteti a tagköztársaság vezetőit, hogy az egységes piacot támogató integrációs politikát támogassanak.

Ante Marković jugoszláv miniszterelnök a „jugoszláv peresztrojkát” akarta megvalósítani úgy, hogy középtávon Európai Gazdasági Közösséghez csatlakozik az ország. A nemzetközileg is elismert korábbi vállalati vezető az átalakítást új típusú gazdasági irányítással, számtalan piacliberalizációt és vállalkozástámogató reformmal óhajtott megvalósítani. Ennek a célnak érdekében természetesen az államkommunista berendezkedéssel szemben egy jogállam kiépítését is megpróbálta elérni. Új pénzügyi rendszert, pénzügyi reformot vezetett be, az ún. konvertibilis dinárt.

A reformok megvalósításában Marković, Veselin Vukotić, montenegrói közgazdász magánosítási programjára támaszkodott, aki a 11 cikkelyből álló „Privatizációs törvénye” lett a program motorja. A magáno-

sítás folyamatában némi nehézséget okozott, hogy a többi szocialista országhoz képest nemcsak állami, hanem ún. társadalmi tulajdon is létezett. A tulajdon három fő eleméből – használati jog, haszonélvezeti jog és elidegenítési jog – a harmadikkal, az elidegenítési és eladási joggal senki sem rendelkezett.⁸

A reformok meggyőzték a jugoszláv üzleti szférát és a vállalkozói réteget. Megalakult az első amerikai-jugoszláv vegyesvállalat, a korábbi állami és társadalmi tulajdonban álló vállalatok alapjain/és vagy annak bizonyos üzletágaiban több száz magán cég alakult, valóságos általános üzleti optimizmus alakult ki.

Másfél év alatt Jugoszlávia külföldi adóssága 21,5 Mrd USD-ről 12,2 Mrd USD-re csökkent, az infláció értéke 1989. december havi 56%-ról, 1990. januárra 17,3%-ra, februárba 8,4%-ra, míg március hónapra már 2,4%-ra csökkent. A devizatartalékok az 1987. év végi 1,8 milliárd dollárról 1989 végére 6 Mrd dollárra emelkedett, 1990. év közepére pedig értéke már meghaladta a 10 milliárd dollárt.⁹ Megtörténtek az első lépések a piacgazdaság megteremtéséhez.

A gazdasági reformprogram azonban minden pozitív eredmény ellenére megfeneklett, az egyre erősödő nacionalizmus, a szocializmus és az önigazgatás iránti nosztalgia Szerbiában és Montenegróban ellehetetlenítette Marković gazdasági reformját. Horvátország és Szlovénia kikiáltotta a függetlenségét, de előtte az erősödő szerb nacionalizmus erősödésének eredményeként 1989. március 28-án alkotmánymódosításra került sor, amely a Vajdaság és Koszovó autonóm tartományi státuszát megszüntette. Az említett változások és nemzetiségi ellentétek Jugoszláviát a második világháborút követő legvéresebb és legszörnyűbb európai polgárháború helyszínévé változtatta.

Jugoszlávia széthullásáért és a háborúért a volt ország területén, a nemzetközi közösség Miloševićet és Szerbiát tartotta bűnösnek. A Jugoszláv Szövetségi Köztársaságra szankciókat rótt ki, tulajdonképpen teljes gazdasági embargót (SRJ - Szerbia és Montenegró közös állama). A büntető intézkedések az Egyesült Nemzetek Biztonsági Tanácsának 757. Határozata alapján, 1992. május 30-án léptek életbe, amely megpecsételte a Vajdaság gazdasági visszaesését és a 90-es évek gazdasági zuhanórepülését.

7. A múlt század 80-as éveire a Vajdaság gazdaságára jellemző megállapítások

1. Az erőltetett iparosítás számos tekintetben okozott komoly nehézséget a falusi, rurális lakosság körében (magyar ajkú lakosság közel fele ebbe a csoportba tartozott), hiszen a kisgazdaságok nem tudták felvenni a versenyt a nagyüzemi termeléssel, ráadásul ebben az idő intervallumban a bio- és kistermelői „védjegy” még nem is létezett.
2. A korábbi ipari központok a Vajdaságban vagy megszűntek, vagy funkciójukat veszítették, átstrukturálódtak, az ott élő lakosság munka nélkül maradt, ugyanakkor az élelmiszeripari „felszívó hatása” biztosított egy fajta szociális egyensúlyt, biztos munkahelyet.
3. Vajdaságban a korát meghaladó folyamat eredményeként a termelés és a szolgáltatás közel egyenlő szintet ért el.
4. A technológiai innovációkra alapozott iparpolitikához szükséges lett volna számos piac- és közintézményre, azaz a fejlesztések gyorsabban voltak, mint a hozzá „illeszthető” közigazgatási struktúra.
5. Nem fejlődtek ki stratégiai koordinációs mechanizmusok és a piaci infrastruktúra, az állami gazdasági és gazdaságfejlesztési ellenőrző infrastruktúra számos reformja ellenére.

JEGYZETEK/NOTES

1. Zizmond E. (1992): The Collapse of the Yugoslav Economy, Soviet Studies, Vol. 44., No. 1., pp. 101–112.
2. Kosta Mihailović (1985): A jugoszláv gazdasági valóság, Kossuth Könyvkiadó, 217. oldal.
3. Prof. Miodrag Nikolić (1996): Ekonomika Industrije SFRJ, Narodne novine, Niš, 323. oldal.
4. Radulović D. (2013): Regionalna politika i regionalni razvoj, HESPERIA, Beograd 83–92. oldal.
5. Prof. Miodrag Nikolić (1996): i. m. 325. oldal.
6. Vujatović-Zakić (1993): Poljoprivreda – ekonomska periferija posleratne srpske industrilazacije, Ekonomski Fakultet Univerziteta u Beogradu, 68. oldal.
7. Vladimir Goati (2001): Izbori u SRJ od 1990 do 1998. CeSID, Beograd 24–31. old.
8. Huszka Beáta–Bakó Tamás (2007): Észak-Vajdaság Magyar Többségű Községeinek Gazdasága, Európai Összehasonlító Kisebbségkutató Közalapítvány, Budapest, 7. oldal.
9. Mojmir Mrak (1992): Debt Conversions in Yugoslavia, OECD Development Centre, Working Paper No. 54, February, 78. oldal.

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

- Berend T. Iván (1999): Terelőúton. Szocialista modernizációs kísérlet Közép- és Kelet-Európában 1944–1990. Budapest, Vince Kiadó.
- Goati V. (2001): Izbori u SRJ od 1990 do 1998. CeSID, Beograd 24–31. old.
- Andrew C. Janos (2003): Haladás, hanyatlás, hegemonia Kelet-Közép-Európában. Budapest, Helikon Kiadó.
- Magyar külpolitikai évkönyv 1990. Külügyminisztérium, Budapest.
- Magyar Külpolitikai évkönyv 1991. Külügyminisztérium, Budapest.
- Marsenić D. (1993): Privredni razvoj Srbije – kritička preispitivanja Naučno-Istraživački centar, Ekonomski Fakultet Univerziteta u Beogradu, 105–112. old.
- Prašnikar J. (2005): Medium-Sized Firms and Economic Growth, Hauppauge, NY: Nova Science Publ., 2005.
- Radulović D. (2013): Regionalna politika i regionalni razvoj, HESPERIA, Beograd 83–92. old.
- Statistički bilten SZS. 1981/1239. sz. (1981) 9. oldal.
- Szilágyi Imre (2004): A magyar külpolitika és a délszláv térség 1990 után, Külügyi Szemle 2004. 1. 4–23. old.
- Vujatović-Zakić (1993): Poljoprivreda – ekonomska periferija posleratne srpske industrijalizacije, Ekonomski Fakultet Univerziteta u Beogradu 68–87. old.
- http://www.region.vojvodina.gov.rs/upload/Program_razvoja_AP_Vojvodine_2014_2020_3891.pdf

BIHARI Katalin¹– SZALAINÉ SZEILI Katalin²

¹PhD-hallgató

Pécsi Tudományegyetem, Földtudományok Doktori Iskola, Pécs

PhD student

Pécs University of Sciences, Doctoral School on Geopolitics,

Pécs, Hungary

email: kati_bihari@yahoo.com

²kommunikációs vezető

Pannon Egyetem Gazdaságtudományi Kar, Veszprém

communications manager

University of Pannonia, Faculty of Business and Economics,

Veszprém, Hungary

email: katalin.szeili@gmail.com

**KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPA, ILLETVE KÍNA
EGYÜTTMŰKÖDÉSÉNEK PERSPEKTÍVÁI, KÜLÖNÖS
TEKINTETTEL A V4 ORSZÁGOK GEOPOLITIKAI
ÉS GEOÖKONÓMIAI ÉRDEKEIRE**

***PERSPECTIVES OF THE COOPERATION BETWEEN CENTRAL
AND EASTERN EUROPE AND CHINA, WITH SPECIAL
EMPHASIS ON THE INTERESTS OF THE VISEGRAD
4 COUNTRIES***

ABSTRACT

The „16 + 1 cooperation” launched by China and 16 Central and Eastern European countries in Warsaw in 2012, has become the most significant transregional platform of the region in the past couple of years. The platform that encompasses 11 EU member states, 5 Balkan countries and China, aims to intensify cooperation among the partners in the field of transport, investment, financial services, education and culture.

As for economic ties, the emphasis is put on the expansion of trade relations in the framework of the 16 + 1 cooperation. Five years ago, the partners set the target that the trade flow between China and the CEE countries should reach the value of 100 billion USD. Although a significant increase has been registered in the trade flow, the latter ambitious objective has not yet been met. From

the CEE region, it is the Visegrád 4 countries that have exported and imported the most from China in the past few years.

Nevertheless, the 16+1 mechanism is still perceived mostly positively by the participating countries. On the one hand, this can be explained by the fact that the platform is the most consciously developed element of China's policy on Europe and play a pivotal role in China's foreign policy in general. On the other hand, it is regarded as an essential tool for the CEE countries to break out from the periphery of the region.

As far as the Visegrad Four (V4) countries are concerned, the analysis presented in the paper shows that the V4 play a leading role in the regional economy and have had remarkable success strengthening their economies to compete effectively on international level as well. According to the data obtained, the V4 countries are likely to benefit most in terms of trade and investment interests from the 16 + a platform. It is remarkable that they represent more than half of the population and nearly two-thirds of the economic output of the 16 CEE member countries within the "16 + 1" format. Enhanced connectivity and increasing investment flows have made it possible for each of the V4 countries to reposition itself under the umbrella of the Chinese-CEE co-operation. The present study analyses the impact of the 16+1 cooperation on the trade and investment relations of the participating countries, with special emphasis on the Visegrad 4 members.

Kulcsszavak: Visegrádi országok, Kína, kereskedelmi kapcsolatok, befektetés, Közép- és Kelet-Európa

Keywords: Visegrad 4, China, trade relations, investment, Central and Eastern Europe

1. Bevezetés

A Kína és 16 kelet-közép-európai állam közti kapcsolatok elmélyítését szolgáló, 2012-ben Varsóban életre hívott úgynevezett „16 + 1 együttműködés” az elmúlt években a térség egyik legjelentősebb transz-regionális keretrendszerévé vált. A 11 uniós tagállamot, 5 balkáni országot és Kínát tömörítő platform az átfogó politikai és gazdasági együttműködés mellett olyan területeken is erősíteni kívánja a felek közti kooperációt, mint a közlekedés, beruházások, pénzügyi szolgáltatások, oktatás és kultúra. A gazdasági területen belül a hangsúlyt a kereskedelmi kapcsolatok bővítésére helyezik a felek, azonban egyelőre nem sikerült elérni az öt évvel ezelőtt kitűzött célt, miszerint a kelet-közép európai (a továbbiakban: KKE) régió és Kína közti külkereskedelmi forgalom érje el a 100 milliárd USD-t. Ezzel együtt a mechanizmus megítélése továbbra is nagyrészt pozitív a tagországok többsége részéről, mivel a KKE-országok szempontjából az együttműködés a régió perifériájáról

való kitörésének fontos eszközének tekinthető, és jelentős összegű finanszírozási lehetőséget jelent a régió számára kiemelten fontos beruházások terén.

Tanulmányunkban a KKE-országok és Kína közti külkereskedelmi forgalom és tőkebefektetések elemzésén keresztül kívánjuk bemutatni a 16 + 1 platform eredményeit és perspektíváit, különös tekintettel a Visegrádi országok és Kína gazdasági és politikai kapcsolataira. A visegrádi országok pekinggel folytatott kapcsolatain belül kiemelt figyelmet kívánunk szentelni Magyarország geopolitikai és geoökonómiai érdekeire.

1.1. A 16 + 1 együttműködés bemutatása és jellemzői

Kína és 16 közép-kelet-európai ország¹ között 2012-ben Varsóban jött létre az úgynevezett 16 + 1 együttműködés. Az együttműködéssel kapcsolatos politikai döntéshozatal az évente megrendezésre kerülő kormányfői szintű találkozók keretében történik, amelyre 2012-ben Varsóban, 2013-ban Bukarestben, 2014-ben Belgrádban, 2015-ben Szucsouban, 2016-ban Rigában, végül 2017-ben Budapesten került sor; ezen eseményeken a tagországok általában miniszterelnöki vagy miniszterelnök-helyettesi szinten képviseltetik magukat.

Az együttműködés egy speciális formájú keretrendszer, amelynek jellegzetességei közül Tianping a következőket emeli: (1) egyenlő partnerség, (2) laza intézményesülés, (3) az együttműködés átfogó jellege, (4) multifunkcionális megállapodások, (5) jól megtervezett keret.² A 16 + 1 együttműködés tulajdonságainak elemzése során Eszterhai szintén hangsúlyozza a laza intézményes kapcsolatot; emellett a résztvevő országok heterogenitásának elfogadását; a KKE-országok egymáshoz fűződő kapcsolatainak erősítését, a gazdasági kapcsolatok dominanciáját húzza alá. Eszterhai emellett arra is felhívja a figyelmet, hogy az együttműködés motorja Kína, míg a KKE-országok sok kérdésben nincsenek egységes állásponton.³

1.2. Európai érdekek és ellentétek a 16 + 1 együttműködésben

Az Európai Unió – és azon belül Magyarország – Kína és a kelet-ázsiai régió egészének stabilitásában, az együttműködésben rejlő potenciál hatékony kihasználásában érdekelt, ezért középtávon a Brezezinski által felvázolt új szemléletű transzeurázsiai biztonsági rendszer megteremtését is megfontolás tárgyává kell tenni. Ami a geopolitikai szempontokat illeti, hangsúlyozni kell, hogy Kína felemelkedése döntő tényező a „globális erőcentrum eltolódásában (az euro-atlanti térségből a

csendes-óceáni térségbe), miközben megteremti a feltételeket Eurázsia hatalmi pólussá válásához is. Az átalakulás a nemzetközi rendszer valamennyi szereplője számára egyaránt tartogat kiaknázandó lehetőségeket és elkerülendő kockázatokat”.⁴

A geopolitikai aspektus mellett érdemes megvizsgálni a gazdasági együttműködésben rejlő jelenlegi és jövőbeli lehetőségeket is. Az Economist Intelligence Unit módszertanával készült hosszú távú előrejelzések azt mutatják, hogy Kína 2026-ra gazdasági téren várhatóan utoléri az Egyesült Államokat, és 2050-re a világ vezető gazdaságává válik.⁵

A kereskedelem és a beruházások szintje a 16 + 1 együttműködés öt évvel ezelőtti megalakulása óta emelkedett, ugyanakkor egyenlőtlenül alakult. Néhány KKE-ország élénk, a többinél intenzívebb gazdasági együttműködést folytatott Kínával, míg más KKE-országban nem volt számottevő növekedés a külkereskedelmi forgalomban. A résztvevő 16 KKE-ország az együttműködés iránt különböző szintű politikai elkötelezettségét mutat,⁶ és gazdaságuk sajátosságaikból adódóan a Kínával folytatott külkereskedelmi forgalom és a beruházások mértéke is eltérő. Tianping hangsúlyozza, hogy a KKE-országok felismerték a világgazdasági helyzet átrendeződését és a Kína által játszott szerepet. Másrészt Kínát globális szinten is vonzó partnerré teszi látványos és egyedülálló gazdasági növekedése. Harmadrészt, Kínát a KKE-országok fontos gazdasági partnerének kell tekinteni. A nagy földrajzi távolság ellenére a gyorsan növekvő kínai gazdaság és az óriási piac komoly lehetőségeket nyújthat a kelet-közép-európai vállalkozásoknak.⁷

1.3. A V4 országok és Kína kapcsolatai

A V4 országok már a 16 + 1 platform megalakulása előtt aktív bilaterális kapcsolatot ápoltak Kínával. A Kínával való kelet-közép-európai kooperáció tehát nem új keletű, a 16 + 1 együttműködésben résztvevő térségbeli államok Kína külpolitikájában 2012 előtt is fontos szerepet tölthettek be. Felmerül a kérdés, hogy a 16 + 1 együttműködést követő külkereskedelmi forgalom élénkülése, illetve a beruházásállomány növekedése elérhető lett volna akkor is, ha a kezdeményezés nem alakul meg, csak a kétoldalú kapcsolatépítések folytatódnak. Természetesen erre a kérdésre egyértelmű válasz nem adható, de az feltételezhető, hogy a kapcsolatok bilaterális szinten is bizonyos mértékű kereskedelmi és tökebefektetési növekménnyel jártak volna.

A visegrádi országok nemcsak a KKE régióban, a 16 + 1 együttműködésen belül is vezető szerepet játszanak, mind politikai, mind gazdasági szempontból. Ebből kifolyólag erős politikai szándék van arra vo-

natkozólag, hogy a 16 + 1 kereteken belül egy szorosabb együttműködést alakítsanak ki (12 + 4 + 1). Peking is az Európai Unió legdinamikusabb blokkjaként tartja számon a visegrádi csoportot, és nagyra értékeli ezen országok „win-win” személetét. Ennek köszönhetően a szorosabb együttműködés érdekében V4 országoknak többször lehetősége nyílt külön csúcsertekezleten tárgyalni a kínai partnerrel.

A fokozott kínai szerepvállalás a V4 országokban gyakran vet fel kétségeket Peking tulajdonképpeni célját tekintve. Az EU egyes tagállamai és intézményei növekvő aggodalommal tekintenek az együttműködésre, attól tartva, hogy az energiaszektorban és a bankszektorban tapasztalt kínai előretörés fenyegetést jelent az európai egységre nézve – mindez ráadásul egy olyan időszakban történik, amikor a V4 országoknak belpolitikai kihívásokkal is szembe kell nézniük.

Ami az egyes V4 országok Kína-politikáját illeti, évek óta Magyarországra érkezik összecszerűen a legtöbb kínai befektetés, amelynek nagy része (mintegy 75%-a) főként a Borsodchem vegyipari vállalat Wanhua Group által történt felvásárlásából adódik. Emellett Magyarország politikai gesztusokat is tett az elmúlt években Pekingnek – megvétózta az EU Kínával szembeni intézkedés-terveit, egyrészt az emberi jogvédőkkel kapcsolatos bánásmód miatt, vagy a Dél-Kínai Tengerrel kapcsolatos konfliktus miatt.

Lengyelország a „Go China” stratégia keretében támogatja a lengyel vállalatok és a kínai befektetők közti együttműködést, valamint elkülönített program foglalkozik az energiaügyi, mezőgazdasági, illetve technológiai kutatáshoz kapcsolódó kooperációhoz. A külpolitikai kapcsolatokat tekintve Varsó jellemzően nem lép fel nyíltan a kínai érdekek védelme mellett az európai uniós fórumokon.

A Cseh Köztársaság és Szlovákia jelentős erőfeszítéseket tesz a kínai tőkebefektetések ösztönzésére, főleg a közlekedési és infrastruktúra-fejlesztési projektek esetében. A Cseh Köztársaság által évente megrendezésre kerülő Kínai Befektetői Fórum jól tükrözi Prága szándékát a Pekinggel folytatott kapcsolatok szorosabbra fűzését, csakúgy, mint Miloš Zeman cseh elnök Kína-párti külpolitikája.

Kína geopolitikai és geoökonómiai szempontból egyaránt páratlan lehetőségeket lát a kelet-közép-európai régióban. Először is, a KKE-országok, különösen az EU új tagállamai fontos szerepet játszhatnak Európában. 11 KKE-ország csatlakozott az EU-hoz, és az együttműködésben részt vevő többi 5 nyugat-balkáni ország szintén uniós tagjelölt. Másrészt a KKE-országok Kína támaszpontjai lehetnek az európai piacra történő belépése során. A KKE-országok Európa szívében helyezkednek el, infrastruktúrájuk összekötő kapocsként szolgálhat a keleti és nyugati piacok között. Habár a kelet-közép-európai országokat is sújtotta a globális

pénzügyi válság és az euróövezet adósságválsága, megfontolt és célzott gazdaságpolitika alkalmazásával a gazdasági fejlődés kilátásai viszonylag kedvezőnek mondhatók.¹

He Zhigao értékelése szerint Kína politikai befolyása a kelet-közép-európai régióban folyamatosan nő. Míg a KKE-országok korábban fenyegetésként gondoltak Kínára, napjainkra ez a szemlélet megváltozott, és fenyegető regionális nagyhatalom helyett inkább együttműködő partnerként tekintenek rá.⁹ Kína célja geopolitikai befolyásának növelésén túl az ország termékeinek piacra jutásának biztosítása. Agatha Kratz szerint kínai perspektívából a KKE-régió potenciális gazdasági lehetőséget jelent egy egyébként válságtól sújtott európai piacon, és stratégiai jelentőséggel bír Kína külpolitikai és külgazdasági terveit tekintve.¹⁰

1. táblázat: A külkereskedelmi forgalom alakulása a 16 + 1 együttműködésben részt vevő országok között

Table 1. The external trade volume between China and the Central Eastern European countries in 2016

<i>Ország</i>	<i>Kivitel (millió USD)</i>	<i>Behozatal (millió USD)</i>
Magyarország	2246	4 869
Csehország	1922	17 771
Lengyelország	1911	23 448
Szlovákia	1263	6 349
Románia	682	3 818
Bulgária	481	1 147
Észtország	191	1 262
Litvánia	136	784
Lettország	130	444
Horvátország	84	645
Albánia	60	410
Macedónia	48	421
Szerbia	25	1.603
Montenegró	21	204
Bosznia-Hercegovina	15	617
Szlovénia	n. a.	n. a.

Forrás: Goreczky 2017, p. 12 (UN Comtrade Database, 2016.)

A kimutatásból jól látható, hogy mind a 16 KKE-ország behozatala Kínából lényegesen meghaladja az ázsiai országba irányuló export értékét. A BRI stratégia bírálói a KKE-országok szempontjából lehetséges veszélyként fogalmazzák meg, hogy a stratégia megvalósulásával ez a szakadék növekedni fog, mivel a kínai termékek szállítása alacsonyabb költségeken, lényegesen gyorsabban történhet meg. Ezen aggályok megalapozottságát még korai lenne megítélni, tekintettel arra, hogy a BRI stratégia még nem valósult meg, és a 16 + 1 együttműködés nem tekint vissza hosszú múltra.

1.4. A visegrádi országok szerepe gazdasági aspektusból a 16 + 1 együttműködésben

Az 1. táblázatban szereplő adatok alapján megállapítható, hogy a KKE-országok közül a Visegrádi Négyek (Magyarország, Csehország, Lengyelország és Szlovákia) exportáltak legtöbbet Kínába 2016-ban. Közülük is kiemelkedik Magyarország, amely a kivitelt tekintve első helyen áll, 2 246 millió USD értékű kivitellel. Csehország és Lengyelország áll a második, illetve harmadik helyen; kivitelük elérte az 1922, illetve 1911 millió USD-t. Az első három legnagyobb exportortól kissé elmarad Szlovákia kivitele (1263 millió USD), azonban ez az adat is csaknem kétszerese a sorrendben az ötödik legnagyobb kivitellel rendelkező Romániának (682 millió USD). A balti államok és a nyugat-balkáni országok kivitele a V4 országok Kínába irányuló exportjához képest marginálisnak mondható.

A behozatalt tekintve látható, hogy a kínai import szempontjából szintén a V4 országok dominálnak a KKE-térségen belül. A Lengyelországba irányuló kínai import érte el a legmagasabb értéket (mintegy 23 448 millió USD). Szintén kiemelkedően magas volt a cseh import értéke (17 700 millió USD). A Kínából származó import értékét tekintve harmadik, illetve negyedik helyen Szlovákia (6349 millió USD) illetve Magyarország áll (4869 millió USD), őket követi Románia 3818 millió USD értékű behozattal. A fenti országokon kívül Szerbiába, Észtországba és Bulgáriába érkezett 1000 millió USD-t meghaladó kínai behozatal; a többi KKE ország 200 és 800 millió USD közötti értékben importált 2016-ban.

A 2. táblázat alapján látható, hogy a KKE-térséget tekintve 2014-ben hat országba (Magyarország, Lengyelország, Csehország, Románia, Bulgária, Szlovákia) érkezett a kínai beruházások 95,36%-a, a Visegrádi 4-ek ebből szempontból is domináns célországnak tekinthetők. Kiemelendő, hogy a kínai beruházások tekintetében Magyarország a volt a kínai beruházások legfontosabb célországa a KKE-országok közül: 2014-ben első helyen szerepelt 556 millió USD-vel, miután 2009-hez képest a kínai FDI állománya csaknem hatszorosára nőtt hazánkban. A Lengyelországba irányuló kínai beruházások állománya több mint háromszoros növekedést követően 329 millió USD-t tett ki, ezzel a második helyen van a KKE-országok között. Csehország áll a harmadik helyen 242,69 millió USD értékű FDI állománnyal, ami csaknem 250%-os emelkedést jelent a 2009-es bázisévhez képest.

2. táblázat: A kínai beruházások a 16 KKE-országban 2009–2014 (állomány/USD millió)
 Table 2.: Chinese investments in 16 Central and Eastern European countries between 2009 and 2014
 (stock/million USD)

Ország	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2009-2014 növekedés	KKE-régióba érkező befektetésekből való részesedés
Magyar-ország	97,41	465,70	475,35	507,41	532,35	556,35	471,14%	32,79%
Lengyel-ország	120,30	140,31	201,26	208,11	257,04	329,35	173,77%	19,41%
Csehország	49,34	52,33	66,83	202,45	204,68	242,69	391,87%	14,31%
Románia	93,34	124,95	125,83	161,09	145,13	191,37	105,02%	11,28%
Bulgária	2,31	18,60	72,56	126,74	149,85	170,27	7271,00%	10,04%
Szlovákia	9,36	9,82	25,78	86,01	82,77	127,79	1265,28%	7,53%
Szerbia	2,68	4,84	5,05	6,57	18,54	29,71	1008,58%	1,75%
Litvánia	3,93	3,93	3,93	6,97	12,48	12,48	217,56%	0,74%
Horvátország	8,10	8,13	8,18	8,63	8,31	11,87	46,54%	0,70%
Albánia	4,53	4,43	4,43	4,43	7,03	7,03	61,61%	0,41%
Bosznia-Hercegovina	5,92	5,98	6,01	6,07	6,13	6,13	3,55%	0,36%
Szlovénia	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	0,00%	0,29%
Észtország	7,50	7,50	7,50	3,50	3,50	3,50	-53,33%	0,21%
Macedónia	0,20	0,20	0,20	0,26	2,09	2,11	955,00%	0,12%
Lettország	0,54	0,54	0,54	0,54	0,54	0,54	0,00%	0,03%
Montenegró	0,32	0,32	0,32	0,32	0,32	0,32	0,00%	0,02%
ÖSSZESEN	410,60	852,58	1008,77	1334,00	1435,76	1696,51	3,13%	100%

Forrás: Kratz, A. 2016, p. 8–9.

A 3. táblázat adatai azt mutatják, hogy a KKE-térséget tekintve a 2011–2017 időszakban két országba (Magyarország, Szerbia) érkezett a kínai nem-kötvény alapú beruházások és kivitelezések 50,11%-a. Kiemelkedő, hogy a kínai nem-kötvény alapú beruházások és kivitelezések tekintetében Magyarország a volt a kínai beruházások legfontosabb cél-országa a KKE-országok közül a 2011–2017 időszakban 5,9 milliárd USD-vel. (Érdekesség, hogy amennyiben a 16 + 1 platform időszakát elemezzük, a 2011-es évtől eltekintve Szerbia áll az első helyen 5,4 milliárd USD-vel.) A 2011–2017 időszakban a KKE térségbe irányuló kínai nem-kötvény alapú beruházások és kivitelezések 96,27%-a nyolc ország (Magyarország, Szerbia, Bosznia-Hercegovina, Románia, Lengyelország, Csehország, Montenegró, Szlovénia) között oszlott meg.

3. táblázat: A kínai beruházások a 16 KKE-országban 2011–2017 (állomány/USD millió)
Table 3.: Chinese investments in 16 Central and Eastern European countries between 2011 and 2017 (stock/million USD)

Ország	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2011-2017 összesen	KKE országokba érkező kínai befektetésből, kivételzésből történő részesedés
Magyarország	1920	2490	n.a.	n.a.	1330	n.a.	210	5 950	26,15
Szerbia	n.a.	n.a.	1900	1200	n.a.	1130	1220	5 450	23,96
Bosznia- Hercegovina	n.a.	n.a.	280	1060	460	n.a.	950	2 750	12,09
Románia	n.a.	1300	540	270	n.a.	n.a.	350	2 460	10,81
Lengyelország	n.a.	100	750	n.a.	340	140	260	1 590	6,99
Csehország	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	200	1330	n.a.	1 530	6,73
Montenegró	n.a.	n.a.	n.a.	1120	n.a.	n.a.	n.a.	1 120	4,92
Szlovénia	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	1050	1 050	4,62
Macedónia	n.a.	n.a.	400	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	400	1,76
Bulgária	n.a.	210	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	210	0,92
Horvátország	n.a.	n.a.	n.a.	130	n.a.	n.a.	n.a.	130	0,57
Lettország	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	110	n.a.	110	0,48
ÖSSZESEN	1920	4100	3870	3780	2330	2710	4040	22 750	100

Forrás: saját szerkesztés (Az egyes évekre és országokra vonatkozó adatok forrása:
China Global Investment Tracker; letöltve: 2018. február 27.)

Pleschová szerint a KKE-országok profitálhatnak Kína fokozott elkötelezettségéből a régió iránt, főleg azért, hogy Kína hozzájárul a helyi infrastruktúra fejlesztésének finanszírozásához. Ugyanakkor kérdéses, hogy a KKE-országok milyen mértékben tudják kiaknázni az infrastruktúra fejlesztéséből adódó lehetőségeket. Jelenleg nem biztos, hogy a KKE-országok képesek lesznek elegendő versenyképes terméket termelni Kínába vagy más országba történő export céljával.¹¹

A beruházásokkal szemben megfogalmazott bírálatokat illetően a kínai beruházások célországaiaként szolgáló KKE-országok rendszerint azal érvelnek, hogy ilyen volumenű infrastruktúra beruházásokra más források hasonló nagyságrendben nem állnak rendelkezésre. Mind a hazai finanszírozási lehetőségek, mind a nemzetközi források lényegesen szűkebbek, és 2020 után az uniós források is bizonyosan korlátozottabb mértékben lesznek elérhetők, Ugyanakkor hangsúlyozandó, hogy a kínai hitelből tervezett infrastruktúra beruházások hitelkonstrukció keretein belül valósulnak meg.

A KKE-országok az 1989–90-es rendszerváltást követően az Európai Unióra összpontosítottak a mielőbbi taggá válás és a gazdasági növekedés reményében. A 2008-as nemzetközi gazdasági válság azonban rámutatott Európa kitettségére, és nyilvánvalóvá tette az egyéb partnerek irányába történő nyitás szükségességét. Ötéves átlagot figyelembe véve (a rövidtávú ingadozások hatásának kiküszöbölése érdekében) megállapítható, hogy az utóbbi évek átlagos GDP növekedése az EU-ban csak

1 százalék, míg az eurózónában csak 0,6% volt. Ezért a KKE-országok részére fontossá vált, hogy gyorsabban növekvő régiókkal gazdasági kapcsolatokat építsenek ki; Kína a világ gazdaság legdinamikusabb és az egyik legjelentősebb gazdasága.¹²

A 16 + 1 együttműködés bírálói gyakran hangoztatják, hogy Kína a 16 KKE-ország vonatkozásában az úgynevezett „Oszd meg és uralkodj” stratégiát alkalmazza: bizonyos tagállamokkal bilaterális alapon szorosabb, kedvezőbb együttműködést alakít ki, mint más az együttműködésben részt vevő államokkal. Megítélésünk szerint azonban ez nem a platform működésének következménye: amennyiben ez az együttműködési forma nem létezne, a kínai partner akkor is egyes KKE-országokkal szorosabb, más államokkal lazább kapcsolatokat tartana fenn, geopolitikai és gazdasági érdekeinek megfelelően. Az együttműködés ugyanakkor lehetőséget biztosít ezen országok számára az egységes fellépésre, valamint nagyobb alkupozíciót jelenthet a kereskedelmi kapcsolatokat és a beruházások feltételrendszerét illetően. Az együttműködés elvitathatatlan haszna, hogy a 16 állam politikai és gazdasági súlya Kínához képest elenyésző, együttes fellépéssel azonban Kína BRI-vel, és egyéb európai külpolitikai terveinek megvalósításához megkerülhetetlen tényezővé válhatnak.

2. 16 + 1 együttműködés hazai értékelése

2.1. Magyar geopolitikai érdekek

Magyarország külpolitikájában, geopolitikai kapcsolatrendszerében a Kínával folytatott kapcsolatok egyre hangsúlyosabb szerepet töltenek be. Az elmúlt évtizedben Kína egyértelműen globális világpolitikai szereplővé vált, és az erőviszonyok megváltozásával a nagyhatalmi egyensúly fokozatosan Kína felé mozdul el. Az Európai Unió – és azon belül Magyarország – Kína és a kelet-ázsiai régió stabilitásában, a gazdasági és politikai együttműködésben rejlő lehetőségek hatékony kihasználásában érdekelt, ezért középtávon egy új szemléletű transzeurázsiai biztonsági rendszer megteremtését is napirendre kell venni.¹³

Magyar részről a 16 + 1 együttműködés keretében hazánk kiemelt, vezető szerepre törekszik, melyet a 2017. november 27-én Budapesten megrendezett hatodik kormányfői csúcstalálkozó is jelez. Európai viszonylatban megállapítható, hogy Magyarországnak kiemelt helye lenne az Új Selyemúton, hiszen két szárazföldi útvonalon és a pireuszi kikötőben végződő tengeri útvonal folytatásában is belepést biztosítana a nyugat-európai piacokra. Az infrastruktúra-fejlesztés keretében pedig kínai tőkéből építik meg a Belgrád–Budapest gyorsvasút vonalat is. Magyar-

ország számára Peking egyértelműen stratégiai partner, a fejlesztések finanszírozásának egyik jelentős külső forrása. A magyar Kormány az elmúlt években arra törekedett, hogy ösztönözze a kínai tőkebefektetéseket, és logisztikai bázist kínáljon a kínai áruk európai uniós szinten történő elosztásához. Magyar részről egyértelmű célkitűzés, hogy hazánk a kelet- és közép-európai térségen belül több vonatkozásban a Kínával való érintkezés központi, megkerülhetetlen szereplőjévé váljon.

Ehhez kiváló alapot jelent, hogy a 2017 májusában, Pekingben Xi Jinping kínai elnök kezdeményezésére megrendezett *Belt and Road* magas szintű konferencia alkalmával –, melyen Orbán Viktor miniszterelnök is részt vett – lehetőségünk nyílt kétoldalú kapcsolataink átfogó stratégiai partnerségi szintre emelésére. A Kína és Magyarország között ily módon létrejött megállapodás mérőfölkőnek tekinthető, hiszen Kínában azokat az országokat tartják számon átfogó stratégiai partnerként, amelyekkel a kétoldalú együttműködésnek a legnagyobb jelentőséget tulajdonítja a pekingi kormány.

Közép-Európa országai közül 2016-os adatok alapján Magyarország szállítja a legtöbb árut Kínába, és ide érkezik a legtöbb kínai beruházás.¹⁴ A méretbeli különbségekből adódóan a magyar–kínai relációban természetes a kínai export többlet; mindezt az importtermékek feldolgozás utáni re-exportjával tudjuk ellensúlyozni magyar részről.

A magyar–kínai kapcsolatokban rejlő további lehetőségek jobb kihasználása érdekében kiemelten fontos, hogy a nagyvállalatok törekvéseinek támogatásán túl figyelmet kell fordítani a magyar kis- és közepes vállalatok megjelenésének előmozdítására. Emellett a gazdasági együttműködésen kívül nagy hangsúlyt kell fektetni az oktatás, kultúra és tudományos együttműködés területeire.¹⁵

A geopolitikai aspektus mellett meg kell említeni, hogy Magyarország a 16 + 1 együttműködés keretében számos egyéb szakmai fórumnak is helyet biztosít. 2018-ban hazánkban tartják meg többek között: 1. a Kína-KKE központi bankok vezetőinek találkozóját, a 2. Kína-KKE szövivői párbeszédet, valamint a „3. Kínai Információs Nap” konferenciát. Érdemes kiemelni a Bank of China által Budapesten működtetett regionális RMB klíring központ szerepét is. Végül, de nem utolsósorban a tervek szerint Magyarországon kerül létrehozásra a hagyományos kínai gyógyászat közép-kelet-európai orvosi, oktatási és kutatási központja.

4. táblázat: Magyarország külkereskedelmi forgalma Kínával
Table 4.: Hungary's external trade with China

(millió dollár)	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Export	1014	1110	1215	1530	1688	1811	1997	2156	1797	2246
Import	5128	6130	4949	6174	6079	5412	5360	5140	4777	4869
Összes	6143	7240	6164	7704	7767	7223	7358	7296	6574	7115

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal

A magyar Kormány deklarált célja, hogy Közép-Európában Kína legfőbb exportpartnere legyen, és a Közép-Európába irányuló kínai befektetések vonatkozásában is vezető helyen szerepeljen. Ezen ambícióhoz kapcsolódóan érdemes megvizsgálni Magyarország és Kína közötti kereskedelmi kapcsolatok és befektetések alakulását.

Kínába irányuló exportunk 2016-ban megközelítette a 2,25 milliárd dollárt, ami 25% mértékű növekedést jelent a 2015-ös év adataihoz képest. Mindez abszolút rekordot jelent export tekintetében. Ezen belül is kiemelkedő hazánk Kínába irányuló élelmiszer exportja, ami 2015-höz képest 57,48%-os növekedés után 2016-ban meghaladta a 75 millió dollárt. Behozatalunk Kínából 2016-ban több mint 4,8 milliárd dollárt tett ki, ami 1,9%-os növekedést mutat a 2015-ös évvel összehasonlítva.

Teljes külkereskedelmi forgalmunk Kínával 2016-ban meghaladta a 7,1 milliárd dollárt, amely 8,2%-os növekedést jelent a 2015. évhez viszonyítva. A 2016-os statisztikák alapján a Kínai Népköztársaság Magyarország 10. legfontosabb kereskedelmi partnere, az Európán kívüli országok között pedig az 1. volt. A teljes magyar import 5,23%-a származik Kínából, ezzel a teljesítménnyel a behozatal vonatkozásában 2016-ban Kína az 5. legfontosabb reláció számunkra. Ezzel szemben a magyar export 2,18%-a irányult 2016-ban Kínába, mellyel Kína hazánk 13. legfontosabb exportpartnere.

A magyar külkereskedelmi hiány Kínával szemben 2015-ről 2016-ra 357,7 millió dollárral csökkent. Ez jelentős javulást jelent a megelőző évhez képest, azonban hazánk még így is tetemes kereskedelmi passzívummal rendelkezik az ázsiai országgal szemben, melynek értéke 2016-ban több mint 2,62 milliárd dollárt tett ki. Hozzá kell tenni azonban, hogy behozatalunk jelentős részét késztermék formájában reexportáljuk (elsősorban az uniós tagállamok piacán). Ebből kifolyólag a kétoldalú áruforgalmi deficit önmagában nem feltétlenül negatív jelenség, ugyanis exporttöbbletet eredményezhet egyéb relációkban.

2.2. Befektetések

A magyarországi kínai befektetések kumulált értéke 2017 szeptember végén megközelítette a 4,1 milliárd dollárt; három hazánkban működő legnagyobb kínai vállalat jelenleg több mint tízezer embert alkalmaz. Az eddigi legnagyobb kínai befektetés Magyarországon a Wanhua Csoport 1,6 milliárd USD értékű akvizíciója volt 2011-ben, amelynek során a csoport 96%-ra növelte tulajdonrészét a BorsodChem-ben, létrehozva ezzel a világ harmadik legnagyobb izocianát-gyártó vállalatát.

Kiemelendő az előkészítés alatt álló Budapest–Belgrád vasútvonal; a jelenleg 750 milliárd Ft-ra becsült projekt megvalósulása esetén az egyik legjelentősebb beruházás lenne a térségben, ami a mostaninál nagyságrendekkel gyorsabb és költséghatékonyabb áruszállítást tenne lehetővé. Mindez Magyarország számára kétségtelenül komoly geopolitikai előnyt jelentene. Fel kell ugyanakkor hívni a figyelmet arra, hogy a beruházás rendkívül magas költségeinek megtérülése óvatos becslések szerint is több évtizedet tesz ki.

2.3. Magyarország Keleti Nyitás stratégiája

Magyarország 2011-ben meghirdetett Keleti Nyitás politikájának kulcsfontosságú célja, hogy elérje a nyugati világtól való gazdasági függetlenség és kiszolgáltatottság csökkentését, és ezzel párhuzamosan növelje a Kelet felé irányuló külkereskedelmi forgalom bővítését.

A Keleti nyitásnak kétségek nélkül kézzelfogható sikerei vannak, viszont azt nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a kínai terjeszkedés végpontját nem Magyarország jelenti, hanem az EU, fő nyertese pedig közép- és hosszútávon minden bizonnyal Kína lesz. Mindazonáltal tranzitországgként Magyarország is profitálhat, tekintettel arra, hogy a kínai beruházások növelik a munkahelyek számát, javítják a gazdaságot, fokozzák Magyarország politikai láthatóságát globális szinten.¹⁶

Kína Magyarországot fontos, megbízható partnernek tartja, elismerve a térségben betöltött rendkívül kedvező szerepét, mely az EU tagság mellett a piaci szerkezet, a társadalmi stabilitás tovább erősít. A jó földrajzi adottságok, a Magyarországon élő kínai letelepültek magas száma (ami arányait tekintve a térségben a legmagasabb) „mellett Kína számára kedvező, hogy Magyarország európai uniós tagállam, így kétoldalú kapcsolataik elmélyítése révén nagyobb befolyást szerezhet az EU-val fennálló vitás kérdéseinek (többek között az antidömping eljárások, illetve a fegyverembargó fenntartása terén) pozitív irányba történő terelésében”.¹⁷

3. Konklúzió

A 16 + 1 együttműködéssel kapcsolatos motivációk, ambíciók és eddigi eredmények elemzése rávilágít a kezdeményezésben résztvevő országok, országcsoportok eltérő érdekeire. Peking számára – a térségben betöltött geopolitikai befolyásának növelése és hosszú távon globális hatalmi szerepének elérése mellett – kulcsfontosságú törekvés, hogy kínai áruk nyugati piacokra kerüljenek. A fenti célkitűzéseinek elérése érdekében, saját konkrét rövid- és hosszútávú gazdasági érdekei mentén Peking hajlandó bizonyos infrastrukturális fejlesztésekre a KKE-országokban. A kelet-közép-európai országok pedig felismerték, hogy Kína, mint a világ második legnagyobb gazdasága, megkerülhetetlen globális tényezővé vált, ami népességét figyelembe véve óriási potenciális exportpiacot jelent. Összességében megállapítható, hogy az együttműködés jövője szempontjából döntő fontosságú, hogy az általános keretrendszert milyen mértékben sikerül tartalommal, konkrét projektekkel feltölteni.

A visegrádi országok Kínával folytatott kapcsolatainak szorosabbra fűzését néhány uniós tagállam fokozott gyanakvással követi, tartva tőle, hogy ezáltal egy függőségi rendszer kialakításán keresztül, Peking jelentős hatalomra tesz szert a térségben, és eltávolítja ezen országokat az Európai Uniótól. A jelenleg rendelkezésre álló információk azonban nem azt igazolják, hogy önmagában a Pekinggel folytatott intenzívebb együttműködés jelentené hosszú távon a legnagyobb fenyegetést az EU integritására nézve.

Peking hagyományos külpolitikai célrendszerét figyelembe véve inkább azt lehet valószínűsíteni, hogy Kína azért törekszik rá, hogy minél jobban megnövelje a befolyását Kelet-Közép-Európában, hogy képes legyen „soft power” eszközökkel, a kínai érdekeket szem előtt tartva befolyásolni a gazdasági folyamatokat, a V4 csoportban, Közép-Európában és végső soron Nyugat-Európában. Ezen folyamat hozzájárulhat ugyan a V4 csoport és az EU közti, jelenleg is fennálló megosztottság további mélyítéséhez, azonban nem fő okozója annak.

Ami Magyarország szempontjait illeti, a geopolitikai érdekeken túl a rendelkezésre álló külkereskedelmi és befektetési adatok elemzése is azt támasztja alá, hogy hazánk számára a Kínával folytatott kétoldalú kapcsolatok kiemelten fontosak. Közép-Európában Magyarország Kína legfőbb exportpartnerének számít, és a térségbe irányuló kínai beruházások vonatkozásában is első helyen állunk. Mindezek alapján Kína átfogó stratégiai partnereként Magyarország hazánk vezető szerepet tölthet be a KKE-országok élén a 16 + 1 együttműködés keretében, ami hazánk geopolitikai súlyát is jelentősen megnöveli.

Álláspontunk szerint a Kínával folytatott külgazdasági kapcsolatok erősítése és a befektetések növelése kétségkívül kiemelten fontos célkitűzés, azonban hosszú távú külpolitikai és geopolitikai érdekeinket is érdemes szem előtt tartani. Lényegesnek tartjuk, hogy a térség országai, azon belül Magyarország is, az Európai Unió tagjaként egészséges egyensúlyt elérésére törekedjen a keleti és nyugati partnereinkkel folytatott kapcsolatok terén, mind külpolitikai, mind külgazdasági szempontból.

JEGYZETEK/NOTES

1. A 16 részt vevő KKE állam: Albánia, Bosznia-Hercegovina, Bulgária, Csehország, Észtország, Horvátország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Macedónia, Magyarország, Montenegró, Románia, Szerbia, Szlovákia, Szlovénia.
2. Tianping, Kong (2015): 16 + 1 Cooperation Framework: Genesis, Characteristics, prospects China-CEEC Think Tanks Network, 2015. december 3. p. 176–180.
3. Eszterhai, Viktor (2017): A „16 + 1 együttműködés” bemutatása. <http://www.geopolitika.hu/hu/2017/11/01/a-16-1-egyuttmukodes-bemutatasa/> Letöltve: 2018. január 7. p. 1–3.
4. Rácz, Lajos (2007): A kínai össznemzeti erő növekedésének hatása a nemzetközi kapcsolatokra és a nagyhatalmak geostratégiai törekvéseire. Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Budapest. p. 120–121.
5. Csizmadia, Norbert (2016): Geopillanat – A 21. század megismerésének térképe. L'Harmattan, Budapest. p. 106.
6. Andžāns, Maris (2016): Riga 2016 International Forum of China and Central and Eastern European Countries: Conclusions, Considerations, Recommendations and Introduction to the Afterthoughts. In: Andžāns, M.: Afterthoughts Riga 2016 International Forum of China and Central and Eastern European Countries, Riga. p. 14.
7. Tianping (2015): i. m. p. 173–174.
8. Tianping (2015): uo. p. 173.
9. He, Zhigao (2017): China's Policies Towards Regional Platform – with the Case of 16 + 1 Cooperation. In: Dimitrijević, D.–Ping H.: Initiatives of the 'New Silk Road' Achievements and Challenges, Belgrade: p. 126.
10. Kratz, Agatha (2016): The Best of Both Worlds? CEE's Place in China-Europe Economic Relations. In: Stanzel, A. et al.: China's Investment Influence: The Future of 16 + 1 Cooperation, London: p. 6.
11. Pleschová, Gabriela (2015): China's Engagement in Central and Eastern Europe: Regional Diplomacy in Pursuit of China's Interests. In: International Issues & Slovak Foreign Policy Affairs Vol. XXIV, No. 3: p. 26.
12. Ross, John (2016): China Strengthens Links with Central and Eastern Europe. In: China Today, 2016. június: p. 49.

13. Rác, 2016: Uo. 121.
14. A Központi Statisztikai Hivatal adatai szerint <http://statinfo.ksh.hu/Statinfo/haViewer.jsp>
15. Rác (2007): i. m. p. 119.
16. Gyuris Klaudia (2018): Fókuszban a Kelet Nyitás politikája, http://diplomaci.blog.hu/2013/12/10/fokuszbzan_a_keleti_nyitas_politikaja. Letöltve: 2018. január 5. p. 1–2.
17. Uo. p. 1–2.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- Andžāns, Maris (2016): Riga 2016 International Forum of China and Central and Eastern European Countries: Conclusions, Considerations, Recommendations and Introduction to the Afterthoughts. In: Andžāns, M.: Afterthoughts Riga 2016 International Forum of China and Central and Eastern European Countries, Riga.
- Csizmadia, Norbert (2016): Geopillanat – A 21. század megismerésének térképe. L'Harmattan, Budapest.
- Eszterhai, Viktor (2017): A „16 + 1 együttműködés” bemutatása. <http://www.geopolitika.hu/hu/2017/11/01/a-16-1-egyuttmukodes-bemutatasa/> Letöltve: 2018. január 7.
- Goreczky, Péter (2017): Kína kapcsolata Közép- és Kelet-Európával: A „16 + 1” együttműködés eddigi mérlege. Külügyi és Külgazdasági Intézet, Budapest.
- Grieger, Gisela (2017): China, the 16 + 1 Cooperation Format and the EU. http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2017/599313/EPRS_ATA%282017%29599313_EN.pdf. Letöltve: 2018. február 19.
- Gyuris Klaudia (2018): Fókuszban a Kelet Nyitás politikája, http://diplomaci.blog.hu/2013/12/10/fokuszbzan_a_keleti_nyitas_politikaja. Letöltve: 2018. január 5.
- He, Zhigao (2017): China's Policies Towards Regional Platform – with the Case of 16 + 1 Cooperation. In: Dimitrijević, D.–Ping H.: Initiatives of the 'New Silk Road' Achievements and Challenges, Belgrade.
- Hong Kong Trade Development Council Research (2017): The Belt and Road Initiative. <http://china-trade-research.hktdc.com/business-news/article/The-Belt-and-Road-Initiative/The-Belt-and-Road-Initiative/obor/en/1/1X3CGF6L/1X0A36B7.htm>. Letöltve: 2018. január 7.
- Kis, Katalin (2017): Világkereskedelmi központok az ókortól napjainkig, a hálozatemélet tükrében. In: Tavasz Szél II. Kötet, Doktoranduszok Országos Szövetsége, Budapest.
- Kratz, Agatha (2016): The Best of Both Worlds? CEE's Place in China-Europe Economic Relations. In: Stanzel, A. et al.: China's Investment Influence: The Future of 16 + 1 Cooperation, London.
- Liu, Zuokui (2017): China-CEEC Cooperation: China's Building of a New Type of International Relations, In: CIRR XXIII (78), 29–31.

- Musabelliu, Marsela (2017): China's Belt and Road Initiative Extension to Central and Eastern European Countries – Sixteen Nations, Five Summits, Many Challenges. In: CIRR XXIII (78), 68–72.
- Pleschová, Gabriela (2015): China's Engagement in Central and Eastern Europe: Regional Diplomacy in Pursuit of China's Interests. In: International Issues & Slovak Foreign Policy Affairs Vol. XXIV, No. 3.
- Rácz, Lajos (2007): A kínai össznemzeti erő növekedésének hatása a nemzetközi kapcsolatokra és a nagyhatalmak geostratégiai törekvéseire. Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Budapest.
- Ross, John (2016): China Strengthens Links with Central and Eastern Europe. In: China Today, 2016. június.
- Seaman, John–Huotari, Mikko–Otero-Iglesias, Miguel (2017): Introduction: Sizing Up Chinese Investments in Europe. In: Chinese Investment in Europe, A Country-Level Approach. French Institute of International Relations (Ifri), Elcano Royal Institute, Mercator Institute for China Studies.
- Semerák, Vilém (2015): Future of Trade Relations within the 16 + 1 Group: Risks and Opportunities. In: International Issues & Slovak Foreign Policy Affairs Vol. XXIV, No. 3.
- Tianping, Kong (2015): 16 + 1 Cooperation Framework: “Genesis, Characteristics, prospects” China-CEEC Think Tanks Network, 2015. december 3.
- Yuhong, Shang (2017): The Opportunities and Challenges of Economic and Trade Cooperation under the Framework of the “16 + 1 Cooperation”. In: China-CEEC People to People Exchange: Past, Present and the Future. China Social Sciences Press, Paths International Ltd.

SZABÓ Zoltán Tamás

PhD-hallgató

**Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar,
Földtudományok Doktori Iskola, Pécs**

PhD student

**University of Pécs Faculty of Sciences, Doctoral School
of Earth Sciences, Pécs, Hungary**

email: zoltasz@gmail.com

ÁTALAKULÓ VILÁG, FELTÖREKVŐ ÁZSIA

WORLD IN TRANSITION, ASIA ON THE RISE

ABSTRACT

Country image, marketing, PR and public opinion all plays an important role in modern geopolitics. These tools are also necessary for building up Soft Power influence. One of the most effective ways of building up international prestige is by organizing international events. Events with the more international attention, the better. Modern Olympic Games are one of the most followed events globally, so they are a great way to facilitate international prestige and awareness. At its 128th meeting in Kuala Lumpur in July 2015, the International Olympic Committee selected the People's Republic of China and the city of Beijing as its venue for the 2022 Winter Olympics. Thus, after the 2018 Korean and 2020 Japanese Olympic Games, Beijing will be the third consecutive Olympics in Asia. This is unprecedented in the history of the Olympics and shows the growing geopolitical and geo-economic power of Asia. Looking back on the history of modern Olympic Games, it is obvious that countries in the process of modernization and catching up with the global elite are likely to use the Olympic Games to represent their level of development and power. Examples include the 1936 Berlin Olympics, the 1964 Tokyo Olympics, and the 1988 Seoul Olympics, and the 2008 Beijing Olympics, which was China's spectacular entrance to the forefront of the global elite club. To understand China's situation better, we should also look at how China fit into the core-periphery model and the path of Asian countries that have already successfully risen to be developed countries like Japan and South Korea. We will also examine the relationship between China's economic and foreign policy in the centre-periphery and then its geopolitical consequences.

Kulcsszavak: birodalom, geopolitika, Kína, olimpia, reprezentáció

Keywords: empire, geopolitics, China, Olympics, representation

1. Bevezetés

A Nemzetközi Olimpiai Bizottság a 2015. júliusi, Kuala Lumpurban tartott 128. gyűlésén a 2022. évi Téli Olimpia helyszínéül a Kínai Népköztársaságot, közelebbről Peking városának pályázatát választotta győztesnek.¹ A döntést számos érdekes előzmény, például a pályázók egy kivételével történő visszalépése előzte meg. Előljáróban három hatalmi-geopolitikai szempontból fontos momentumot szükséges kiemelni az eseménnyel kapcsolatban:

- (1) Egyrészt megnyitásakor a 2022. évi Pekingi Téli Olimpia lesz egyhuzamban a harmadik Ázsiában zajló olimpiai esemény. Ugyanis a kínai téli olimpia a 2018. évi Phjongcshangi Téli Olimpiát és a 2020. évi Tokiói Nyári Olimpiát fogja követni harmadikként követni. Ez egyértelműen mutatja Ázsia, azon belül is Kelet-Ázsia felértékelődését a világ hatalmi-kulturális-gazdasági erőterében.² Összevetésképpen: a modern kori olimpiai játékok eredetileg az európai országok elit klubeseeményei voltak. Az olimpiák újraillesztésének első bő hat évtizedében minden egyes ténylegesen megtartott olimpiai játék az európai kultúrkörhöz tartozó (európai vagy angolszász) országban zajlott. Az első ilyen, nem európai eredetű többségi lakossággal rendelkező országban rendezett olimpia az 1964. évi Nyári Olimpia volt Japánban.³
- (2) Mivel a rendezésért folytatott versenyben a végén Kínának csak egyetlen kihívója, a Kínánál jóval kevésbé biztonságosnak és megbízhatónak tartott Kazahsztán maradt, vagyis a Nemzetközi Olimpiai Bizottságnak nem sok lehetősége válogatni. Ezért Kína a rendezés részleteivel kapcsolatban várhatóan sokkal erősebb alkupozícióval fog rendelkezni a Bizottsággal szemben, mint az korábban megszokott volt egy olimpia rendezési jogának odaítélésakor. Ez egyúttal lehetővé teszi, hogy Kína intenzívebben állíthassa az olimpiai játékokat a saját hatalmi, reprezentatív és propagandisztikus céljainak a szolgálatába. Kína már a 2008. évi Pekingi Olimpiát is mesterien használta saját reprezentációjára, illetve az ország nemzetközi (el)ismertségének és megítélésének javítására. Tette mindezt annak ellenére, hogy akkor sokkal szorosabb versenyben, öt jelentkező közül sikerült az olimpia rendezését elnyernie, amely vélhetően gyengébb alkupozíciót biztosított Kína számára a Bizottsággal szemben.
- (3) Kína komoly gazdasági-társadalmi váltáson megy keresztül: átalakulóban van egy olcsó termelésen és exporton alapuló feltörekvő gazdaságból egy belső fogyasztáson és szolgáltatásokon,

illetve technológián alapuló fejlett gazdasággá. Az átalakulás eredményei egyelőre mérsékeltek, viszont az átalakulás növekedési áldozatai már láthatóak. Ebben a helyzetben az ország vezetésének helyzete kényes: az átalakulás sikeres levezénylése hosszú távon komoly eredményekkel kecsegtet, azonban a rövid távon jelentkező növekedési áldozatok,⁴ valamint egyéb nehézségek támadási felületet nyitnak az ország jelenlegi vezetésének ellenfelei számára. Ebben a helyzetben az olimpia sikeres lebonyolítása a hagyományos kínai „birodalmi” gondolkodásra játszva segíthet a vezetés és különösen Hszi Csin-ping pozíciójának megszilárdításában. Ezért arra lehet számítani, hogy az olimpia különösen nagy prioritást fog kapni.⁵

A fentiek alapján szinte biztosra vehető, hogy a kínai vezetés egy mind a 2008. évi Pekingi Olimpiát, mind a 2020-ban esedékes Tokiói Olimpiát felülmúló, reprezentatív produkciót készít elő a világ közönségének 2022-re.

2. A Középső Birodalom

Kína neve kínaiul („中國”) centrális/középső államot/birodalmat jelent. Az elképesztő méretű, kontinensnyi ország majdnem 10 millió négyzetkilométeren terül el, lakossága pedig meghaladja az 1,4 milliárd főt.⁶ Ahogy azt az ország neve is sugallja, Kína hagyományosan a térség centruma, kulturális-hatalmi-politikai-gazdasági központja volt az ismert történelem szinte egészében, egészen a XIX. századig. Az ország napjainkban ismét felemelkedőben van. A XX. század második felében lezajlott gazdasági nyitását követően mintegy 3 évtizeden keresztül elképesztő, az évi 10%-ot meghaladó gazdasági növekedést produkált és mondhatni a világ műhelyévé vált.⁷ A növekedés motorja eddig az olcsó, nagy volumenű exporttermelés volt. Ez a gazdasági modell nemzetközi összehasonlításban relatíve alacsony bérszínvonalat biztosított, de lehetővé tette az ország elmaradott periféria gazdaságból félperifériává fejlődését és becslések szerint közel 800 millió embert emelt ki a szegénységből.⁸ A jelenleg zajló gazdasági szerkezetváltás célja Japán és Korea útját követve, a fejlett, magas jövedelmű úgynevezett centrum országokhoz való csatlakozás.

Az ország két nagy részre osztható: Belső- és külső Kínára.⁹ Az ország keleti, csapadékos, mezőgazdasági művelésre alkalmas magterületét nevezik Belső Kínának. Ezen a tájékon számos termékeny folyóvíz, hajózásra alkalmas folyó található. Itt jöttek létre az első kínai államok, amelyeket majd Csin Si Huang egyesített a mai Kína elődjévé. Ebből kifolyólag az

ország kulturális öröksége, valamint történelmi emlékhelyei is itt koncentrálnak, az országba látogató külföldiek is jellemzően ezt az országrészt látogatják és ismerik meg.¹⁰ Itt a lakosság szinte egésze han kínai, a terület adja a kínai gazdaság 90%-át és a lakosság 85%-át, területe azonban csak mintegy harmada az állam teljes területének.¹¹

Az ország területének körülbelül kétharmadát kitevő Külső Kína éghajlata szélsőségesen kontinentális, illetve magashegységi, a felszín zömét sivatagok és hegységek alkotják, a mezőgazdaság oázisokban jellemző, a közlekedés nehézkes, a lakosság gyér és jellemzően valamely kisebbség tagja (Kínában hivatalosan 56 nemzetiség él).¹² Ezen területeket az ókori és középkori kínai állam jellemzően nem is törekedett közvetlenül kormányozni, hanem inkább a védnöksége alatt álló vazallusállamok kialakítását támogatta a térségben.

Belső Kína tovább osztható egy északi és egy déli részre. A két terület határa a 35. szélességi körön, a Huai folyó mentén helyezkedik el. Az északi rész kulturálisan egységesebb azonban szegényebb és klímája is kedvezőtlenebb. A déli rész nyelviileg, kulturálisan sokszínűbb és a kedvezőbb éghajlat nagyobb anyagi jóléttel párosul.¹³

Kína számára komoly kihívást jelentenek a történelmében mindig is jelen levő területi különbségek, egyenlőtlenségek utóbbi évtizedekben lezajlott szélsőséges kiéleződése.¹⁴ Míg Belső Kína keleti tengerparti városaiban a legmodernebb technológiával dolgozó üzemek sorakoznak és a legkifinomultabb szolgáltatások is elérhetőek, addig Belső Kínába bizonyos területein előfordul, hogy az emberek szinte még mindig ugyanúgy élnek és dolgoznak, mint őseik 500 évvel ezelőtt.

3. Az Olimpia, mint a geopolitikailag meghatározó országok „klubjához” való csatlakozás szimbóluma

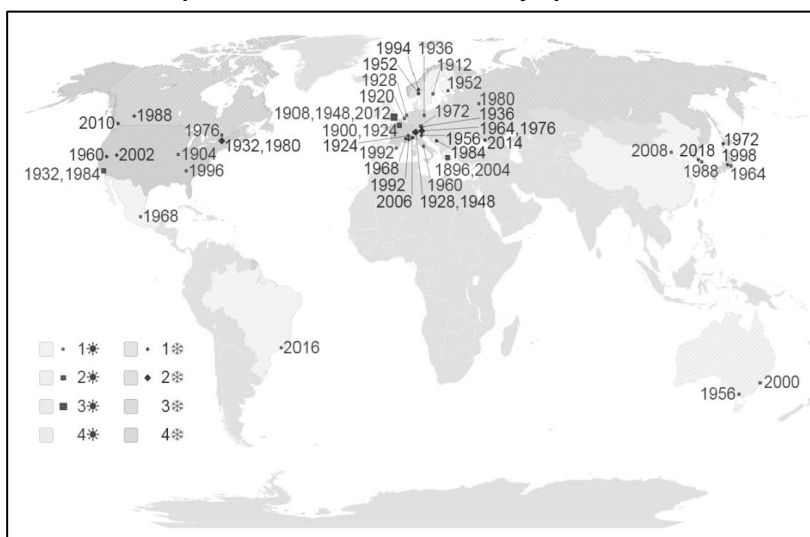
Kezdetben a modern kori olimpiai játékok, kizárólag az akkori világ centrumát jelentő Európában és az Amerikai Egyesült Államokban kerültek megrendezésre. Továbbá az olimpiáknak otthont adó országok – az elsőnek otthont adó Görög Királyság kivételével – mind a világ elitjét jelentő, első világbeli, fejlett, magas jövedelmű, gyarmatokkal és/vagy befolyási övezetekkel rendelkező országok voltak. Ezért az olimpia sikeres lebonyolítása egyúttal üzenet is világ felé, hogy az adott ország képes egy ilyen komoly rendezvényt

- (1) megszervezni (tudás)
- (2) finanszírozni (gazdasági, pénzügyi erőforrások)
- (3) és biztosítani (belső biztonság, társadalmi és politikai stabilitás).

Nem véletlen, hogy Németország a világgazdasági válságot követő gazdasági fellendülést kihasználva, a meglehetősen reprezentatív stílusú és birodalmi gondolkodású nemzeti szocialista vezetés alatt rendezte első olimpiáját 1936-ban. Az 1940-re ütemezett, a háború kitörése miatt elmaradt, következő olimpia egyébként egy német–japán közös szervezés lett volna.¹⁵ Vagyis a következő világijáték a szintén feltörekvő, nagyságát bizonyítani akaró Japánban lett volna, amely egyúttal az első ázsiai és az első nem az európai kultúrkörhöz tartozó országban rendezett olimpia lehetett volna. Végül egyébként tényleg Japán rendezte az első nem európai kultúrkörhöz tartozó országban tartott olimpiát, de csak 1964-ben a világháborút és az azt követő „japán csodát” követően.

A térképen is látszik az olimpiai játékok rendezésében a XX. század közepéig a világ központjának számító, a klasszikus nagyhatalmaknak ott-hont adó Európa erősen felülprezentált, sőt azt is megállapíthatjuk, hogy a 30 évvel ezelőtti, 1988. évi koreai olimpiáig Japánt és Mexikót leszámítva kizárólag európai vagy zömében európai eredetű lakossággal és kultúrával bíró angolszász országok rendeztek olimpiát. Az USA-t gyakorlatilag szinte lemásoló politikai rendszere és demográfiailag átlagosan 50% körüli európai eredetű feltételező mesztic lakossága alapján akár tágabb értelemben Mexikót is az európai eredetű államok közé sorolhatjuk, ebben az esetben Japán lenne az egyetlen nem európai rendező egészen 1988-ig, vagyis a modern kori olimpiák történetének első 100 évében.

1. térkép: A modern olimpiai játékok helyszínei
Map 2.: Host Cities of modern Olympic Games



A másfél évtized leforgása alatt már a második pekingi olimpia megszületésének jelentőségét mindenképp a fenti geopolitikai kontextusban kell szemlélnünk. Az olimpia megrendezése Kína felemelkedésének, egyúttal globális nagyhatalmi szerepének, a geopolitikai nagyhatalmi elithez történő csatlakozásának a reprezentációja.¹⁶ Üzenet a világ felé, hogy Kína erős, stabil és gazdasága képes finanszírozni egy ilyen világeseményt, amelytől az európai pályázók egyébként korábban visszaléptek.

A geökonómiai gondolkodás egyik alappillére, hogy minden geopolitikai döntésnek gazdasági háttere van. Ez esetben azonban a gazdasági mozgatórugók némileg rejtve maradnak: az olimpia megrendezésének közvetlen bevételei a kapcsolódó költségekkel nettósítva aligha kecsegtetnek komoly haszonnal. Azonban a világjáték, mint presztízis vagy PR beruházás már hosszabb távon komoly megtérülést hozhat. Ez elsősorban három csatornán keresztül jelentkezhet:

1. Belföld: a több évszázados múltra visszatekintő, mélyen a kínai kultúrába és a lakosságba ivódott „birodalmi” gondolkodásmód igényeit kielégítheti egy ilyen, az ország nagyságát, tudását és főleg világhatalmi státuszát, valamint erejét világgá kürtölő esemény.¹⁷ Egy ilyen presztízisberuházás segíthet a hátszország támogatását megtartani az éppen komoly gazdasági szerkezetváltást levezénylő kínai kormányszaknak. Az átalakulás hosszú távon lehetővé teszi Kína előlépését a fejlett, geopolitikailag meghatározó centrum országok közé, azonban rövidebb távon az átalakulás feszültségekkel és növekedési áldozatokkal is jár.¹⁸ Kínában sajátos politikai berendezkedése és főleg a többpártrendszer hiánya miatt a politika iránya ritkán változik meg, de ha megváltozik akkor jelentősen. Ezért fontos a vezetés számára, hogy a kritikusok tábora ne növekedhessen elégedetlen tömeggé. Ez annál is inkább lényeges, mivel elmúlt évtizedek látványos eredményei ellenére egyre több kétely merül fel az ország politikai, gazdasági, társadalmi berendezkedésének fenntarthatóságával kapcsolatban.¹⁹
2. Régió: Kína magára hagyományosan a térség (és a világ) központjaként tekint, a szomszédos államokat saját befolyási övezetének, a környező vizeket kvázi saját beltengerének tekinti. A kínai befolyás térnyerésének elsődleges célpontja Kelet- és Dél-Ázsia térsége.²⁰ Ez a szemlélet számos konfliktushoz vezetett, különösen az értékes természeti erőforrásokat rejtő Dél-Kínai tenger hovatartozása kapcsán. Ennek következtében Kína viszonya feszültté, feszültebbé vált a szintén kontinensnyi méretű és lakosságban, gazdasági teljesítményben szorosan Kína mögött feltörekvő, a népköztársaság ellenlábasait (például a dalai lámát) szívesen pártfogo-

ló Indiával, a saját renitens belterületének tekintett Kínai Köztársasággal (Tajvan), az ősellenségnek tekintett és a kínai történelmi propagandában a fő gonosz szerepét betöltő Japánnal és a korábban Kína vazallusának számító, de jelenleg sokkal fejlettebb Dél-Koreával. A tengeri konfliktus ráadásul a világ legerősebb katonai hatalmát, a Japánt, Dél-Koreát és Tajvant támogató USA-t is a térségbe vonzotta, amely a 2010-es évektől már eleve egyre fokozottabb érdeklődést mutatott a csendes-óceáni, transzpacifikus térség irányába.²¹ Ezért így utólag nehéz megmondani, hogy Kína – többek között flotta telepítésben, mesterséges szigetek és támaszpontok kiépítésében megmutatkozó – agresszív fellépése a Dél-Kínai tengeren kiváltója vagy csak felgyorsítója volt-e az USA térségbeli katonai jelenlétének növelésének. Azt azonban megállapíthatjuk, hogy ez a fajta „hard power”²² stílusú kínai birodalmi külpolitika nem csak az Egyesült államokkal, de a legtöbb szomszédos állammal is jelentősen megterhelte a viszonyt.²³

A sikeresen megszervezett és hibátlanul lebonyolított, reprezentatív „kirakatnak” is tekinthető Pekingi Olimpiával Kína megmutathatja a régiónak és a világnak, hogy ő a régió vezető hatalma, a valódi centrum, egyúttal a 2008-as olimpiáról ismert barátságos, mosolygó arcát²⁴ felfrissítve akár a felhalmozódott feszültségeket is lehetősége nyílik enyhíteni. A reprezentáció különösen izgalmasnak ígérkezik, ugyanis Tokió 2020-ban, két évvel Kína előtt fog olimpiát rendezni,²⁵ így joggal számíthatunk rá, hogy kínaiak erősen motiválva lesznek, hogy minél több területen lekörözzék majd a mércét hagyományosan magasra helyező japánokat.²⁶

3. Világ: a fejlett országok lakosságának jelentős része követi, számon tartja az olimpiákat. Így Kínának lehetősége van feléjük is bemutatkozni az olimpiai közvetítéseken keresztül. Továbbá egy olimpia sikeres és látványos lebonyolítása megmutathatja a fejlett centrum államoknak, hogy mire képes Kína. Hogy már nem egy feltörekvő egzotikus ország, hanem egy ősi és nagy civilizáció, amely egyenlő partnerük a globális geopolitikai játszmában.

4. A feltörekvő Kína

Az iparosodott államok gazdasági berendezkedését, illetve a modern, globális munkamegosztás sajátosságait és ezen keresztül Kína ambícióit, motivációit, illetve kihívásait jobban megérthetjük a centrum-periféria modellen keresztül. Az elmélet kidolgozása Immanuel Wallerstein nevé-

hez kötődik, amelyet először „A modern világgazdasági rendszer kialakulása” című művében (1973) fejtett ki. Ez a modell három rendszert különböztet meg, ezek jellemzői az alábbiak:²⁷

1. Centrum (Core): irányító központ, befolyásos gazdag államok.
2. Periféria (Periphery): centrumoknak kiszolgáltatott fejletlen államok.
3. Félperiféria (Semiphery): a kettő között rekedt országok.

Kína jelenleg egy feltörekvő félperifériához tartozó ország, amely azonban múltbeli történelme során legalább két évezreden keresztül a térség meghatározó centrum állama volt. Kína törekvése úgy is értelmező, mint a régi nagyság, jogos világhatalmi-birodalmi szerepének²⁸ visszaállítása. Kína a múltban folyamatosan az általa ismert civilizált világ ura volt.

A centrum-periféria rendszerben a világgazdaság két fő pólus szerint rendeződik: egyik végén a centrum-mag fejlett államaival, másik oldalt a perifériára elmaradott országaival (a kettő közötti átmenet pedig a félperiféria). A rendszer nem statikus, mivel a technológia folyamatosan változik, de ennek ellenére a csoportok relatív helyzete, hierarchiája többnyire változatlan marad. A berendezkedésre jellemző a folyamatos fejlődés, de ez a fejlődés nem változtat a hierarchikus viszonyokon, hanem fenntartja azokat. Ugyanis a legfejlettebb, legmagasabb hozzáadott értéket produkáló technológia jellemzően a centrumban jelenik meg először, majd amikor onnan kiszorítja egy még fejlettebb iparág akkor elkezd – a félperiférián át – a periféria felé vándorolni.²⁹ Erre jó példa a textilipar, amely először Angliát hozta fel Európa élvonalába, majd ott fokozatosan megszűnve a XX. század végére már Ázsia szegény országaiban – kezdetben Kínában – koncentrálódott. Hasonló a helyzet a nyugat-európai kohászattal és acéliparral: a XX. század utolsó negyedétől kezdődően a termelés a fejlett európai országokból fokozatosan a fejlődő országokba került át.³⁰

A fentiekből is látszik, hogy a perifériából, félperifériából feltörni rendkívül nehéz, de nem lehetetlen feladat: a mai geopolitika vezető nagyhatalma, az Amerikai Egyesült Államok a XVIII. század közepén még például a Brit Birodalom perifériája, gyarmata volt. Dél-Korea pedig fél évszázad alatt fejlődött periféria országból félperifériává, majd pedig Ázsia egyik centrum országává.³¹ Dél-Korea, amely a XX. század közepén még a világ legszegényebb országai közé tartozott, alig fél évszázad alatt felküzdötte magát előbb a félperiféria majd pedig a centrum országok közé.³² Témánk szempontjából érdekes párhuzam, hogy Dél-Korea felzárkózása a fejlett, magas jövedelmű országokhoz a '80-as évekre fejeződik be. Ebben a kontextusban az 1988-as Szöuli Olimpia megrendezését tekinthetjük a globális

elithez való csatlakozás reprezentációjának. 40 éve még a japán cégek szervezték ki Koreába a kisebb szakértelmet kívánó, alacsonyabb szintű termelést, ma pedig már a kínaiak dolgoznak be az olyan világhírű koreai cégeknek, mint az LG vagy a Samsung.³³ Most pedig Kína kopogtat a centrum országok elit klubjának ajtaján, másfél évtizeden belül a második olimpia megrendezésén serénykedve.

A centrum-periféria rendszer „gravitációja” ugyan az egyenlőtlenség konzerválása fele hat, de a fentiekből látható, hogy azért időről időre vannak sikeres kitörések. A sikeres nemzeti felemelkedési stratégiának klasszikus és egyik legszebb példája Japán, amely először képes volt bő fél évszázad alatt egy erőforrásokban eleve szegény és már-már elfeledett feudális államból modern ipari nemzetté és regionális nagyhatalommá előlépni. Majd a II. világháborús vereséget követően három-négy évtized alatt a romokból fel-támadva, az öt legyőző Amerikai Egyesült Államok mögé sorakozott fel, mint globális gazdasági nagyhatalom. Eközben pedig az egy főre jutó nemzeti jövedelem és technológia színvonal területén nem csak beérte, de le is körözte a legtöbb fejlett nyugati országot.³⁴

A szigetország a fejlett, magas jövedelmű országok globális elit klubjához való csatlakozását az 1964. évi Tokiói Olimpia sikeres megrendezésével prezentálta a világ lakossága felé. Ne feledjük: ez volt az első olyan olimpia, amelyet nem európai vagy európai eredetű többségi lakossággal rendelkező ország rendezett.³⁵

Szóval a fentiek ismeretében felállíthatjuk a hipotézisünket, hogy Kína Japánhoz hasonlóan centrum országgá akar válni és – Japán és Dél-Korea példáját követve – ennek sikerét, illetve saját nagyságát a fejlett világ lakossága által kedvelt és figyelemmel kísért olimpiai játékok megrendezésével, mint „soft power” eszközzel kívánja reprezentálni.

De felmerül a kérdés, hogy tulajdonképpen közelebről milyen is egy centrum ország és miért akar Kína ilyen lenni. A kérdésre a teoretikus választ szintén Wallerstein munkássága, könnyebb megértést pedig György László egy szemléletes példája szolgáltatja. A centrum vagy mag országokra jellemző, hogy a tőke és a technológia nagyfokú koncentrációja, következtében hatalmas termelékenységi és versenyképességi előnyben vannak a legtöbb országgal szemben. Erre építve képesek az értékláncok kevésbé jövedelmező részfolyamatait tőkeexport formájában a kevésbé fejlett országokba kiszervezni. A globális tőke és a technológia fő birtokosaiként és exportőreiként komoly befolyással bírnak a világ geoökonómiai és geopolitikai folyamataira. Ők irányítják a világgazdaság főbb áramlásait. Magas termelékenységük és a termékciklus magas hozzáadott értékű folyamataira való specializálódás, valamint az ide érkező tőketranszferek jelentik a fedezetet ezen országok magas jövedelmeire.³⁶

A XX. század első felében az USA, Nagy-Britannia, Németország és Franciaország alkották a centrumot: együttesen a Föld lakosságának kb. hetedét adták, ugyanakkor itt állították elő a világ ipari termékeinek mintegy 75%-át, valamint köztük zajlott világkereskedelem zöme is.³⁷ Kezdetben Nagy Britanniáé volt a vezető szerep, Németország pedig a XIX. század közepétől gyorsan zárkózik fel, majd az első világháborút követően egyértelműen az USA lesz a fő gazdasági hatalom. Ide soroljuk még a következő, kisebb méretű, de geoökonómiailag jelentős vállalatoknak otthont adó európai országokat: Hollandia, Svájc, Svédország, Belgium. Ázsia mai centrum országa Japán, de itt kell említenünk még Dél-Koreát és Szingapúrt is. A XX. század végére ezek az országok jellemzően magas szakértelmet igénylő, magas hozzáadott értékű³⁸ munkával vesznek részt a nemzetközi munkamegosztásban és jelentős nemzetközi befolyással, illetve erős alkupozícióval rendelkeznek.³⁹ Szemléletes példa a nemzetközi munkamegosztásban az értékláncok eltérő szintjein kialakuló különbségekre az USA székhelyű Apple közismert iPhone-ja, amelyet Kínában szerelnek össze. 2010-ben egy készülék hozzáadott értékének 60,9%-a maradt az USA vállalatainál, ebből 58,5 százalékpontosnyi az Apple-nél, míg az összeszerelést végző kínai cégek mindössze 1,8%-kal (!) kellett, hogy beérjék.⁴⁰

A fejezet végszavaként mondhatjuk, hogy centrummá válás lényege Kína számára – a történelmi nagyság felélesztése mellett – az, hogy az iPhone (és más hasonló termékek) hozzáadott értékének 1,8%-a helyett a 60%-át szeretné megtartani. Ehhez viszont szükséges most folyó gazdasági szerkezetváltás, amely olcsó export termelőből, a tercier szektorra és a belső fogyasztásra alapozó, fejlett technológiájú és magas jövedelmű orszaggá képes Kínát alakítani. Nemzetközi tőkeáramlás szempontjából mindenképp Kína centrummá alakulását mutatja, hogy mára az ország lett a világ egyik vezető működőtőke-exportőre.⁴¹ Ez az átalakulás, vagyis Kína tőkeimportőrből tőkeexportőrré válása, valamint közismert jelenléte az eurázsiai, afrikai és latin-amerikai infrastrukturális és energetikai beruházások területén jelzi az ország centrummá válását. Magyar szempontból a legfontosabb ilyen, Kína által koordinált (és általában finanszírozott) kezdeményezés az Új Selyemút néven is ismert „Belt and Road Initiative”.

5. Összegzés

Kína szédületes fejlődési tempót diktált a Teng Hsziaoping által meghirdetett reformok elindulása óta.⁴² Azonban azt is meg kell említenünk, mint kockázatot, hogy hosszabb távon – elsősorban a rövidtávon még

előnyökkel járó egy gyerek politika következményeként – várhatóan az országnak komoly demográfiai kihívásokkal is szembe kell majd néznie.⁴³

Azonban összességében a fejlett ázsiai országok, mint Japán, Tajvan, Dél-Korea és Szingapúr mellé gyorsan felzárkózóban levő Kína, valamint a dinamikusan növekvő India és Vietnám Ázsia komoly felértékelődést vetíti előre a XXI. századra. Az elkövetkező évtizedekben várhatóan Kína lesz a világ legnagyobb és India a világ 3. legnagyobb gazdasága. A világ gazdasági súlypontja fokozatosan Ázsia fele tolódik, amely megmutatkozik a térség nemzetközi geopolitikai felértékelődésében is. Ezt jól szemlélteti, hogy 2018 és 2022 között három egymást követő olimpia kerül megrendezésre Ázsiában. Ez nem hogy 120 éve, az olimpiák újraélesztésekor, de még 50 éve is elképzelhetetlen lett volna. Sokat változott a világ az elmúlt évtizedekben, de ez még csak a kezdet.

A jelenleg zajló geoökonómiai folyamatok, különösen a világ gazdasági és geopolitikai súlypontjának áthelyeződése Ázsiába, fontos lehetőségeket jelent Magyarország számára is.⁴⁴ A megváltozott új geopolitikai helyzetben Magyarország sikerrel kamatoztathatja történelmi közvetítő szerepét észak és dél, kelet és nyugat között.

JEGYZETEK/NOTES

1. International Olympic Committee, Nemzetközi Olimpiai Bizottság. <https://www.olympic.org/news> (letöltve: 2018. 12. 29.)
2. Bloomberg. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-12-26/china-to-overtake-u-s-economy-by-2032-as-asian-might-builds> (letöltve: 2019. 01. 10.)
3. International Olympic Committee. <https://www.olympic.org/olympic-games> (letöltve: 2019. 01. 03.)
4. Balogh Lilla Sarolta (2017): Could China Be The Winner of the Next Industrial Revolution? In: Hungarian Geopolitics (2017/3) 38. old.
5. <https://www.olympic.org/news/beijing-2022-leveraging-olympic-winter-games-to-leave-legacy-for-tomorrow> (letöltve: 2019. 01. 08.)
6. CIA World Factbook. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ch.html> (letöltve: 2019. 01. 08.)
7. Huang, Yukon (2018): A Kína-talány megfejtése. Pallas Athéné Könyvkiadó Kft. Budapest. 55. old.
8. Balogh Lilla Sarolta (2017): i. m. 43. old.
9. Dr. Pap Norbert (2008): A pekingi olimpia jelentősége a kínai turizmusban. In: Turizmus Bulletin XII. évf. 2008/1. szám. 14–15. old.
10. Pap N. (2007): Role of Tourism in Chinese Regional Development. In Development and Finance. 2007/1. szám. 76–77. old.
11. Dr. Pap Norbert (2008): i. m. 14. old.

12. Dr. Pap Norbert (2008): Uo.
13. Uo. 14–15. old.
14. Huang, Yukon (2018): A Kína-talány megfejtése. Pallas Athéné Könyvkiadó Kft. Budapest. 89–91. old.
15. Encyclopaedia Britannica. <https://www.britannica.com/sports/Olympic-Games/History-of-the-modern-Summer-Games> (letöltve: 2019. 01. 09.)
16. Foreignpolicy.com. <https://foreignpolicy.com/2010/12/31/top-ten-global-events-of-the-past-decade/> (letöltve: 2018. 12. 29.)
17. Dr. Pap Norbert (2008): i. m. 20. old.
18. Balogh Lilla Sarolta (2017): i. m. 55. old.
19. Huang, Yukon (2018): A Kína-talány megfejtése. Pallas Athéné Könyvkiadó Kft., Budapest. 143–144. old.
20. Bernek Ágnes (2014): 21. századi geopolitikai stratégiák – Az ortodox geopolitika újjászületése és az egyre fokozódó biztonsági kockázatok. In: Nemzetbiztonsági szemle, II. évf. 2014/3. szám. 23–24. old.
21. Bernek Ágnes (2014): i. m. 31. old.
22. Uo. 32. old.
23. Huang, Yukon (2018): i. m. 229–230. old.
24. <http://www.origo.hu/nagyvilag/20080313-kina-pekingsi-olimpia.html>
25. International Olympic Committee. <https://www.olympic.org/news/tokyo-2020> (letöltve: 2018. 12. 30.)
26. <https://www.olympic.org/news/beijing-2022-leveraging-olympic-winter-games-to-leave-legacy-for-tomorrow> (letöltve: 2019. 01. 08.)
27. Immanuel Wallerstein (2011): Bevezetés a vilárendszer elméletébe. L'Harmattan kiadó. Budapest. 32–35. old.
28. Dr. Pap Norbert (2008): i. m. 14. old.
29. Tóth József (szerk.) (2014): Általános Társadalomföldrajz. Budapest: Dialog Campus Kiadó. 36–37. old.
30. Immanuel Wallerstein (2011): i. m. 62–66. old.
31. György László (2017): Egyensúlyteremtés – A gazdaságpolitika missziója. Századvég Kiadó. Budapest. 157–162. old.
32. Uo.
33. Uo. 162. old.
34. Mikio Sumiya, ed. (2000): A History of Japanese Trade and Industry Policy. Oxford University Press. Oxford. 3–4. old.
35. Lásd 1. jegyzet.
36. Immanuel Wallerstein (2011): i. m. 43–45. old.
37. Paul Bairoch (1995): Economics and World History: Myths and Paradoxes. Chicago: University of Chicago Press. 95. old.
38. György László (2017): i. m. 126–128. old.
39. Uo. 56–57. old.
40. Uo. 124–125. old.
41. Bernek Ágnes (2014): i. m. 24. old.
42. Huang, Yukon (2018): i. m. 55–56. old.

43. Sarah Bounhprey (et al.) (2014): China Overtakes U.S. as the World's Largest Economy. Euromonitor International. London. 17–18. old.
44. Bendarzszevszkij–Klemensits–Polyák–Zoltai (2017): The Belt and Road Forum in Beijing in 2017, Hungarian Geopolitics (2017/3) 23–24. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

- Bairoch, Paul (1995): Economics and World History. University of Chicago Press. Chicago.
- Balogh Lilla Sarolta (2017): Could China Be The Winner of the Next Industrial Revolution? In: Hungarian Geopolitics. 2017/3. szám. 38–55. old.
- Bendarzszevszkij–Klemensits–Polyák–Zoltai (2017): The Belt and Road Forum in Beijing in 2017. In: Hungarian Geopolitics (2017/3) 18–24. old.
- Berneke Ágnes (2014): 21. századi geopolitikai stratégiák – Az ortodox geopolitika újjászületése és az egyre fokozódó biztonsági kockázatok. In: Nemzetbiztonsági szemle, II. évf. 2014/3. szám. 18–46. old.
- Bloomberg. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-12-26/china-to-overtake-u-s-economy-by-2032-as-asian-might-builds> (letöltve: 2019. 01. 10.)
- Bounhprey, Sarah (et al.) (2014): China Overtakes U.S. as the World's Largest Economy. Euromonitor International. London.
- CIA World Factbook. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ch.html> (letöltve: 2019. 01. 08.)
- Encyclopaedia Britannica. <https://www.britannica.com/sports/Olympic-Games/History-of-the-modern-Summer-Games> (letöltve: 2019. 01. 09.)
- Foreignpolicy.com. <https://foreignpolicy.com/2010/12/31/top-ten-global-events-of-the-past-decade/> (letöltve: 2019. 01. 07.)
- György László (2017): Egyensúlyteremtés – A gazdaságpolitika missziója. Századvég Kiadó. Budapest.
- Huang, Yukon (2018): A Kína-talány megfejtése. Pallas Athéné Könyvkiadó Kft. Budapest.
- International Olympic Committee, Nemzetközi Olimpiai Bizottság. <https://www.olympic.org/news> (letöltve: 2018. 12. 29.)
- <https://www.olympic.org/news/tokyo-2020> (letöltve: 2018. 12. 30.)
- Ballai V. (2008): Erőltetett mosollyal készül az olimpiára Kína (Origo). <http://www.origo.hu/nagyvilag/20080313-kina-pekingsi-olimpia.html> (letöltve: 2019. 01. 10.)
- Pap Norbert (2008): A pekingi olimpia jelentősége a kínai turizmusban. In: Turizmus Bulletin XII. évf. 2008/1. szám. 14–20. old.
- Pap Norbert (2007): Role of Tourism in Chinese Regional Development. In Development and Finance 2007/1. szám. 76–82. old.
- Sumiya, Mikio, ed. (2000): A History of Japanese Trade and Industry Policy. Oxford University Press, Oxford.
- Tóth József (szerk.) (2014): Általános Társadalomföldrajz. Dialog Campus Kiadó, Budapest.
- Wallerstein, Immanuel (2011): Bevezetés a világrendszer elméletébe. L'Harmattan kiadó, Budapest.

FAUST Anita

PhD-hallgató

**Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar,
Földtudományok Doktori Iskola, Pécs**

PhD student

**University of Pécs Faculty of Sciences, Doctoral School
of Earth Sciences, Pécs, Hungary**

email: faust.anita@gmail.com

MODERNITÁS, JÖVŐKÉPEK ÉS IDŐDIMENZIÓK A SZÍRIAI KONFLIKTUS KORAI GEOPOLITIKAI NARRATÍVÁIBAN

MODERNITY, GEOPOLITICAL VISIONS AND TIME DIMENSIONS IN THE EARLY NARRATIVES OF THE SYRIAN CONFLICT

ABSTRACT

Over the past three decades, a vast corpus of theoretical literature has been dedicated to the concept of soft and hard power, while US-oriented geostrategic thinking has revolved around how the United States can retain and possibly extend its global leadership position. In the debate on how it should use its unrivalled power in a unipolar world order some have appealed for more global engagement, while others, citing increasing anti-Americanism, have issued warnings about limitations to western universalism, and against what other actors may perceive as excesses. In my paper I argue that at the heart of the debate on the nature and use of power in the international arena lies the diverging interpretation of legitimacy: whether its role is to veil power, or if it is a component thereof. In both cases the legitimization of geopolitical calculations relies on the use of narratives, whose role includes providing an appealing geopolitical vision, of which modernity and vision are key aspects. With the goal of further investigating the nature of narratives and legitimization, I present a case study analyzing the narratives used in the initial stage of the Syrian conflict by the leaders of regional powers, the US, and Syria. I demonstrate that the concepts of modernity held by the leaders of the six states are to a large extent incompatible. Through the examination of the time dimensions of the narratives I identify a total of six games by four of the state agents, of which five are infinite. This implies that, if stability is to be achieved, a shift is needed toward the interpretation of legitimization as a component of power.

Kulcszavak: hatalom, legitimáció, modernitás, jövőkép, Szíria

Keywords: power, legitimization, modernity, vision, Syria

1. Bevezetés

Az elmúlt mindössze három évtized alatt geopolitikai szempontból a történelemben példátlan korszakot élt meg a világ. A Szovjetunió összeomlásával átmenetileg egypólusúvá vált a világrend. Létrejött az első és több szerző szerint vélhetően utolsó világbirodalom. Geopolitikai szaktekintélyek sokasága foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy miként sáfárkodjon az Egyesült Államok egyedülálló hatalmával. Az e körül kibontakozó vita mélyén a hatalomtól elválaszthatatlan fogalom, a legitimáció mibenléte és szerepe rejlett, és rejlik ma is. Jelesül: a legitimáció leple-e a hatalomnak, vagy összetevője? Míg ezt a kérdést ebben a formában az elméleti szakirodalom fogalmazza meg,¹ szemlélet formájában végig kíséri a geostratégiai, a hatalomtechnikai, és ami tanulmányom fókuszában áll, a legitimáció-technikai szakirodalmat is. A kérdés jelentőségét a szakirodalmi vitán túl az a világrend alakulását mutató jelenség is szemlélteti, hogy mára a Gallup nemzetközi felmérése szerint az USA világvezetői státusát a világ lakosságának 31%-a támogatja, míg Oroszországét 30% és Kínáét 34%.²

Tanulmányomban a legitimáció szempontjából közelítve tekintem át az amerikai orientációjú geostratégiai, hatalomtechnikai és legitimáció-technikai szakirodalmat, ez után a szíriai konfliktus korai legitimációs narratíváinak egy sajátos – a modernitás, a jövőképek és az idődimenzió – szempontjából elvégzett elemzését mutatom be. Ezzel a legitimációs törekvések gyakorlati jelenségein keresztül közelebb kerülünk a geopolitikai térben működő hatalomnak a világrend stabilitását is érintő néhány kérdéséhez.

2. Geopolitika és legitimáció

A legáltalánosabb meghatározás szerint a hatalom az a képesség, hogy egy szereplő érvényesíteni tudja akaratát, akár mások ellenében is. Ezt elérheti kényszerítéssel, amit „hard power”-nek neveznek, anyagilag érdekelte tétellel, vagy az úgy nevezett „soft power” alkalmazásával kiváltott önkéntes követéssel.³ A szakirodalom többnyire egységes álláspontja szerint ez utóbbi az, ami stabilan fenntartható,⁴ mert költséghatékony.⁵

A költséghatékonyág felől közelíteni ezt a kérdést: leegyszerűsítés. Valójában ugyanis a legitimáció az, ami döntően megkülönbözteti ezeket a hatalomgyakorlási módokat. Mint a hatalom legitimációjának irodalma kifejti,⁶ legitim a hatalom akkor, ha megszerzésének és gyakorlásának módját az alárendeltek elfogadják, következképp együttműködnek. Ha nem, ez az együttműködőkészség létre sem jön, meggyengül, vagy el-

vész. Ezáltal felmerül a legitimáció alapjára irányuló kérdés a hatalom birtokosa és az alárendeltek kapcsolatának természetéről. Ez vajon két-irányú, vagy egyirányú viszony?

Az USA világvezetői szerepbe kerülését követően ugyanez a dilemma került a geostratégák érdeklődésének homlokterébe, ha nem is így fogalmazták meg a kérdést, amikor azt járták körül, hogy miként tudja az USA megtartani pozícióját. Időrendben az első koncepció Paul Wolfowitz nevéhez fűződik. Ő 1992-ben azt látta a stratégia szempontjából alapvetőnek, hogy az USA ne engedjen más szereplőt kihívójává válni.⁷ Ezt később Colin Flint a geopolitikai térben érvényesülő hatalom törvényszerűségeként fogta föl.⁸ Ennek szellemében fogalmazta meg Thomas Barnett egy évtizeddel később azt, hogy ha valamely ország nem integrálódik az USA által vezetett globalizációba, akkor azt nemzetbiztonsági fenyegetésnek kell tekinteni, és katonai erőt kell vele szemben alkalmazni.⁹

Más geopolitikai gondolkodók azonban felhívták a figyelmet arra, hogy körültekintést igényel az USA hatalomgyakorlása. Zbigniew Brzezinski 1997-ben rámutatott annak fontosságára, hogy az USA vezető szerepe megtartása érdekében mintaadó társadalom maradjon.¹⁰ Samuel Huntington a szerinte elkerülhetetlen civilizációközi „kettős mércé”-ből és a nyugati univerzalizmusból fakadó kihívást hangsúlyozta, ugyanis ezek óhatatlanul ellenállást szülnek más civilizációk részéről, és ez fokozottan érinti az USA-t.¹¹ A 2001 őszen indult terror ellenes globális hadviselés kibontakozása során számos szerző hívta fel a figyelmet az Amerika-ellenesség kialakulására és annak veszélyeire. Volt, aki szerint ezt csak az amerikai hatalom láthatóvá válása okozza, amivel a világ nem tud mihez kezdeni.¹² Mások úgy vélték, hogy nagyobb körültekintést igényel a narratívák kialakítása.¹³ Sőt, Henry Kissinger szerint a világrend rendezőelveinek és az USA nemzetközi legitimitációjának eltérő megítélései miatt „egymásnak ellentmondó valóságok” alakultak ki a világban, ami korlátozhatja az USA világban betöltött szerepének kiszélesítését.¹⁴

3. Legitimáció-technika

Kortárs megfogalmazásban a geopolitikai legitimáció-technika célja a geopolitikai törekvések elfogadtatása a saját lakosság és a nemzetközi közvélemény körében.¹⁵ Az elfogadtatás jelentése rögtön hatalomszemléleti kérdést vet föl. Míg a legitimáció-technikával sokat foglalkozó Colin Flint szerint a hallgatóságos beleegyezés a feltétlen elérendő cél,

addig a hatalom legitimációjával foglalkozó társadalomtudósok között van, aki szerint ez kevés: az aktív beleegyezés az, ami legitimációt ad.¹⁶

Mindkét esetben a legitimálást a mindenkori helyzetnek és céloknak értelmezési keretet adó narratívák szolgálják, amelyek akkor lehetnek sikeresek, ha a célközönség identitására apellálnak.¹⁷ Többlet legitimációra fokozott áldozatot követelő műveletek, legfőképpen fegyveres konfliktus esetén van szükség. Ilyenkor kerülnek előtérbe a sztereotípiák, amelyek a saját csoportot minden esetben morális alapon állónak mutatják. Ábrázolásuk szerint az ellenség gonosz, cselekvései irracionálisak, ebből adódóan nem lehet vele tárgyalni, így a konfliktus elkerülhetetlen.¹⁸ A „just war theory” – az igazságos háború elmélet – logikájában meghatározó a szuverenitás tiszteletben tartása. Ám van elgondolás, amely szerint ez nem kell, hogy vonatkozzék a globális szuperhatalomra. Ennek áthidalására elegendő globális morális kategóriákat használnia a legitimációs narratívákban. Ilyen Falah és Flint szerint a megelőző csapás joga, vagy az emberi jogok érvényesülésének biztosítása.¹⁹ Ugyanezen szerzők szerint a világ mindenkori vezető hatalma a modernitás birtokosa. Összességében ez az irányzat a legitimációt a hatalom elleplezésére szolgálóként értelmezi. Ennek velejárója a hatalom paradoxonjaként²⁰ említett kockázat, ami az erőpozícióból fakadó, a saját sebezhetőség iránti érzéketlenséget jelenti, és a hatalom meggyengüléséhez vezet.

A konfliktusok célja vagy értelmeként szebb jövőt és a modernitás elérését ígéri a narratívák a témával behatóan foglalkozó Colin Flint szerint.²¹ Abból a szempontból, hogy a fejlődésbe, a társadalom és az emberi élet egyre jobbra válásába vetett hit univerzálissá vált,²² a jelen tanulmány fókuszában álló modernitás vagy fejlődés ígérete különösen alkalmasnak tűnhet a háborús erőszak reprezentációinak megalapozására. Azonban a nemzetközi térben az identitásbeli különbségek lényegi eltéréseket eredményeznek a modernitás-fogalom és még inkább a geopolitikai jövőképek terén. A valósídejű és globális médiaelérés korában a sztereotípia-használat a legitimáció eredményességéhez szükséges hitelességet célcsoportonként eltérő módon alakítja.²³ A legitimáció-technika gyakorlati működésének és kihívásainak vizsgálata céljából tekintsük át a szíriai konfliktus korai geopolitikai legitimációs narratíváinak a modernitás, a jövőkép és általában az idődimenziók jelentette adottságait.²⁴

4. Esettanulmány

4.1. Módszertan

Konfliktushoz kapcsolódó legitimációs narratívák vizsgálatára a konfliktusokra jellemző többlet legitimációs igény miatt esett választásom. Mivel célunk többféle narratívát vizsgálni, kiválasztottam egy konfliktust, és az annak kapcsán keletkezett, több szereplőtől származó narratíva-halmazt elemeztem. A narratívákon kívül eső tényállást nem vettem figyelembe és nem vélelmeztem szándékokat sem.

Vizsgálatom tárgya a szír elnök, a regionális hatalmak legfelső vezetői, valamint a globális vezetői státussal rendelkező USA elnöke által a szíriai konfliktus 2011 március és 2011 augusztus közötti időszakában adott, kapcsolódó geopolitikai legitimációs narratívái. A térségi szereplők közül Izrael, Törökország, Szaúd-Arábia és Irán vezetői adtak narratívát. Az teszi különösen alkalmassá a szír konfliktust a vizsgálatára, hogy az arab tavasznak nevezett eseménysor ráirányította a figyelmet, ezért jelentős mennyiségű geopolitikai narratívát eredményezett. A konfliktus első szakaszának kiválasztását annak alapító jellege, azaz a legitimáció szempontjából kiemelt jelentősége teszi indokolttá.

Formájukat tekintve a rendelkezésre álló narratívák írásos nyilatkozatok vagy beszédek, melyek eredeti angol vagy hivatalos angol fordításban nyilvánosan hozzáférhetők. Noha terjedelmében és stiláris elemeiben eltér a nyilatkozat és a beszéd, mindkettő esetében a legitimációs elemek tudatos alkalmazásával van dolgunk. A kutatásba beemelt narratívák, melyek listáját az irodalomjegyzék tartalmazza, eltérő érintettség miatt eltérő mértékben fókuszálnak a szíriai konfliktusra. A szövegek mennyiségi és stiláris eltérései a geopolitikai attitűdöket is és kulturális-politikai sajátosságokat is tükröznek. Ezek vizsgálata nem része az elemzésnek.

A vizsgálat módszere kvalitatív tartalomelemzés. Ennek során a szövegtestek egészét országokként, és ezen belül időrendben besoroltam a következő ön- és helyzetértelmező, illetve jövőképet meghatározó, időközpontú kategóriák szerint:

- a saját identitás és eredeztetése,
- a saját modernitás-fogalom és a fejlődés-szemlélet,
- a történelmi pillanat megítélése,
- az ellenfél modernitás(hiány)a,
- a jövőkép,
- amelyet kiegészítettünk a konfliktussal kapcsolatos időtávlatok vizsgálatával.

Az egyes kategóriákon belül sorrendjükben úgy prezentálom az eredményeket, hogy az egymással szövetséges USA, Izrael, Törökország és Szaúd-Arábia, illetve Szíria és az őt támogató Irán narratívái szövetségi rendszereken belül is, illetve a szövetségi rendszerek között is könnyen összevethetők legyenek. Mindegyik kategóriában először országonként bemutatom a vezetői narratíváinak tartalmi összefoglalását, majd a kategóriában tett megállapításaimat.

4.2. Eredmények és megállapítások

4.2.1. *A szereplők narratívái szerinti saját identitásuk és annak eredeztetése*

Obama elnök narratívájában az USA szabadságharcban és polgárháborúban formálódott szabad ország, amely a világ elfogadott vezetője, és amely törekvéseivel jobb helyé teszi a világot. A hivatkozott eredet a függetlenségi háború, amely 1775-ben kezdődött.

Izrael vezetője, Benjamin Netanyahu liberális demokráciaként határozta meg országát, amelynek gazdasági teljesítménye kimagasló és tovább nő. Narratívája szerint Izrael az egyetlen hely a Közel-Keleten, ahol az arab lakosság szabadságban és demokráciában él. Eredetként részint közel négyezer éves múltat, részint a 20. századi államalapítást nevezi meg.

Törökország közleményei szerint kimagaslik a térségben demokráciája, gazdasági teljesítménye és aktív külpolitikája révén. Ezek együttes eredményeként térségi vezető szerepre hivatott. Eredetet nem jelöl meg. Szaúd-Arábia egyetlen kiadott közleménye alapján a két Szent Mecset őrzője, muszlim és arab. Eredetet explicit módon nem nevez meg, de implicit módon időtlenként értékelhető.

Hamenei ajatollah narratívája szerint Irán iszlamista forradalomban felébredt ország, az ellenállás része, amely szuverenista és társadalmi igazságosságra törekszik. Az 1979-es iszlamista forradalomra hivatkozva definiálja az országot, azt megelőző korszakra nem utal. A vizsgált narratívák alapján ez az állam újraalapításának időpontjaként értékelhető.

Aszad elnök narratívájában Szíria nagymúltú, sokat látott, heterogén és túlélő országgént jelenik meg. A hangsúlyt a függetlenség elnyerése és a Baath párt hatalomra jutása kap, de megemlíti az azt megelőző történelmi múltat.²⁵

Az identitás meghatározások alapján látható, hogy az önmeghatározást célzó narratíva elemek pozitív sztereotípiákra épülnek. Ezeket az ellenérdekelt felek adott esetben cáfolják. Irán és Szíria a maga részéről

nem fogadja el követendő vezetőként az USA-t, és nem ért egyet azzal, hogy jobb helyé tenné a világot. Irán narratívájában megkérdőjelezi azt az izraeli narratíva elemet, amely szerint az izraeli területen élő arabok demokráciát és jólétet élveznének.

Figyelmet érdemel az identitások kontinuitása. Irán esetében szembe-
szökő az identitás kontinuitásának 1979-es megtörése, újraindulása. Fel-
merül, hogy ez jelentheti Irán legsebezhetőbb pontját, ugyanis nehezen
feltételezhető, bármely társadalomról, hogy egységesen tekintsen el ré-
gebbi múltjának identitásformáló lététől. Törökország esetében, mint
látni fogjuk, éppen ebben az időszakban következett be a vizsgált narra-
tívákban is megjelenő módon egy geopolitikai/ külpolitikai reorientáció.
Ennek tükrében lehet érthető az eredetmegjelölés elmaradása. A legin-
kább kontinuos identitással Szíria és az egyébként fiatal országnak te-
kinthető USA rendelkezik.

4.2.2. Az ágensek modernitás fogalmai

Itt három vizsgálati szempontot érvényesítettünk: a modernitás mi-
benlétét, azt, hogy a modernizáció folyamatában ki hol helyezi el a saját
országát, és kit, mit tekint mintaadónak.

Obama elnök narratívájában a modernitás fő jellegzetessége a szabad-
ság, a demokrácia, a tudásalapú társadalmi lét, a szabad vállalkozás és az
infokommunikációs technika fejlettsége. Az USA révbe ért, csak folytat-
nia kell ebben a szellemben megkezdett útját. Önmagát tekinti mintaadó-
nak.

Izrael számára a modernitás fő kritériumai a liberális demokrácia, a
tolerancia, a gazdagság és a fejlett technika. Netanyahu miniszterelnök
narratívája szerint Izrael ezeket megtestesíti, ezt kell megtartania az or-
szágnak, amelyet a modernitás terén mintaadóként mutat be.

Törökország számára a demokrácia, az erős gazdaság és az aktív kül-
politika jelenti a korszerűséget, amelyeket teljesít is, és elegendő ezt
fenntartania. Önmaga jelenti a mintát.

Szaúd-Arábia narratívájában Allah akarata a meghatározó. Révbe ért,
mintaadóként fogalmaz.

Irán narratívájában a modernizáció fő kritériuma az iszlám forrada-
lom, a szuverenitás és autarkia, valamint az egyenlőtlenségek helyébe
lépő társadalmi igazságosság, amelynek érvényesülését mindenhol tá-
mogatja az ország. A modernizáció útján még nem ért révbe, sok fejlődni
valója van, de az alapokat jónak tekinti, ezért ő maga a mintaadó.

A szír elnök narratívájában a modernitás nem technika birtoklását, ha-
nem szemléletet jelent, amelyben a szekuláris állami berendezkedés el-

engedhetetlen, így a szír alapok jók. A társadalmi igazságosság szintén alapvető elemként jelenik meg, ám Iránnal ellentétben ezt nem az iszlám keretrendszerében fogalmazza meg. A fejlődés szükségességét kihangsúlyozza, amelynek politikai és gazdasági reformban kell megnyilvánulnia. Ebben mások mintájának követését elveti. A szocialista és a kapitalista berendezkedés egyaránt kudarcot vallott, saját, Szíria számára megfelelő gazdasági rendszer kidolgozására van szükség. Különbséget tesz a sürgős intézkedések és a reformok között, amelyek a narratíva szerint hosszabb távon hoznak eredményt, illetve, csapdába kerül az ország, ha hagyja magát a pillanat hevében meggondolatlan útra téríteni.

Megállapíthatjuk, hogy mindegyik geopolitikai ágens saját mintáját tartja követendőnek. A narratívákban eltérést az jelent, hogy a modernitást már elérték-e vagy a meglévő alapokra építve fejlődésre van-e szükség. Figyelemre méltó, hogy amíg Irán számára az iszlamista forradalom a rendezőelv, Szíria esetében a szekularitás az alap.²⁶

4.2.3. A szíriai konfliktus vizsgált időszakának, mint történelmi pillanatnak jelen idejű megítélése

A szíriai eseménysor meghatározásai kapcsán két szempontot vettünk figyelembe: annak az értelmezését, hogy mi történik és hogy ki kit tekint ellenségnek.

Az amerikai elnök az önrendelkezésért kitört forradalomként értelmezte az eseményeket, melyben az iráni mintát követő szír rezsim brutális megtorlások mellett megtagadja a követelések kielégítését. Mivel ezt akadályozza, Aszad elnök az ellenség. Az Aszadról felépített kép az Iránról adott ellenségképre épül.

Izrael értelmezése szerint a térségben (és Szíriában) forradalom zajlik, és történelmi válaszut előtt állnak az érintett országok. Kérdés, hogy az iráni 1979-es, vagy az 1989-es közép-európai, a liberális demokráciát jelentő útra lépnek-e.

Törökország első narratívájában szórványos incidenseknek mondta az eseményeket, és üdvözölte a szír kormány által kezdeményezett intézkedéseket és reformokat. Később fordulat következett be a helyzet török megítélésében és saját térségi szerepvállalása kapcsán: a további narratívák szerint megkésett modernizációs folyamatba lépett Szíria, amelyben Aszad személye jelenti az akadályt.

Szaúd-Arábia is a történelmi utelágazás fogalmát használja, melyben elítéli Aszad elnököt, amiért Allah akaratával szembeszegül.

Irán értékelése szerint az arab tavasz iszlám ébredést jelentő eseménysorával a megalkuvó kormányok ellen lázadt fel a méltóságra és szuvere-

renítésre vágyó nép. Ennek takarásában Szíriában amerikai beavatkozás zajlik, amit az váltott ki, hogy Szíria a szuperhatalom által diktált világrenddel szemben ellenállást fejt ki. A megnevezett ellenfél az USA és Izrael.

A szír elnök narratívája szerint a jogos elégedetlenség mellett konspiráció zajlik, az erre fogékony csoportokat kívülről szítják és látják el eszközökkel. A lázadás szektárius természetű. Explicit vád formájában a szektárius fegyveres lázadókat nevezi meg ellenfélnek, explicit vád megfogalmazása nélkül pedig az USÁ-t. Történelmi ellenfélként mellékes említést kap Izrael.

Itt felmerül a sztereotípiák tipizálásának a szükségessége a szerint, hogy csak leegyszerűsítők és egyoldalúak, vagy ennél nagyobb mértékben torzítanak, de erre a narratívákra szűkített vizsgálat keretei közt csak nagyon korlátozottan van mód. Ez a narratívák hitelessége miatt volna fontos. Ha a percepció szerint tévedés van a narratívában, az egész hiteltelenné válhat. A narratívák alapján kitűnik, hogy az a kép, amely szerint Szíria az iráni iszlamista berendezkedést követné: alaptalan. A narratívák alapján az USA által vezetett világrenddel való szembehelyezkedés a közös e két országban, az iszlám forradalom mint követendő irány csak Irán esetében érvényes, a szír elnök határozottan kiáll a szekularizmus mellett. E téren a sztereotípiák vélhetően az iráni és szír társadalmak számottevő részében az USÁ-val és Izraellel való szembenállást erősítik, és számukra az izraeli és amerikai narratívák többi elemét is hiteltelenné teszik.

Az amerikai és izraeli narratívákban Irán a legfőbb ellenség, Aszad személye inkább akadály. Az iráni narratívákban az izraeli ellenségkép kidolgozott, a szír narratíva csak futólag említi meg Izraelt mint hagyományos ellenséget, róla való képalkotás nélkül. Az USA mind a szír, mind az iráni narratívában beavatkozó birodalomként jelenik meg. Az iráni narratíva itt is kidolgozottabb. A szír narratívában részletes ellenségkép a lázadók kapcsán jelenik meg. A narratívák alapján nem megállapítható, hogy a szír lázadók ebben az időszakban mennyiben voltak ténylegesen szektáriusként jellemezhetők.

4.2.4. Az ellenfél modernitásához kapcsolódó negatív sztereotípiák

Itt azt vizsgáljuk, hogy mely szereplő kihez milyen modernitás sztereotípiát kapcsol, és miként hiteltelenné teszi az ellenfél modernitás-képét. Obama elnök szerint Szíria iráni mintát követve építi jelentét és jövőjét, márpedig Irán letűnt korba tartozó berendezkedésben él. Alapvető emberi jogokat tipor rendszere, ami ellen méltán lázad a lakosság. Ennek illusztrációjaként hivatkozza a 2009-es tüntetések során agyonlőtt fiatal

nő esetét, akinek képe bejárta a világsajtót. A narratíva szerint ezen felül Irán terrorizmust támogat és atomfegyverre tör.

Az izraeli miniszterelnök beszédei szerint a válaszut előtt álló térségnek, és ezen belül Szíriának kétféle fejlődési út közül kell választania. Járhat a békét, demokráciát és modernitást ellenző, letűnt korba tartozó Irán útján, vagy a választhatja a liberális demokráciát, mint pozitív irányt, ahogy Kelet-Európa tette.

A 2. és 3. török és a szaúdi narratíva nem fejt ki konkrét fejlődési irányt, hanem azt fogalmazza meg, hogy Aszad elnök reformígérete nem teljesült és hiteltelen. Ugyanezt Barack Obama narratívája is tartalmazza már 2011 áprilisában is, amit augusztusi közleményében hangsúlyosan megismétel.

Az iráni vezető narratívája szerint az USA által adott modernitás ígéret hamis, ugyanis az USA gazdasága hanyatlik, illetve az emberi jogok, mint a modernitás egyik pillére mellett történő amerikai kiállítás is hiteltelen. Ez utóbbit a világsajtót megjárt bagdadi Abu Ghraib börtönben történt kínzások hivatkozásával támasztotta alá.

A szír elnök a szektárius lázadókat és törekvéseiket nevezi letűnt korba tartozónak. Szerinte az USA-t a szokásos nagyhatalmi mohóság jellemzi, ezzel nagy időtávlatba helyezve a pillanatnyi konfrontációt, és kifejti, hogy az USA tévesen ítélte meg lépéseinek következményeit.

Láthatjuk, hogy e szempont szerint vizsgálva a narratívák sztereotípiáikkal az ellenfelet letűnt korba tartozónak és/vagy modernitás-fogalmakat hiteltelennek ábrázolják.

A hiteltelenítési kísérletekben szerepet kapnak a világ sajtóját bejárt képek. Azaz nem csak azt láthatjuk, hogy a politika alkalmazkodik a média kívánalmaihoz, ahogy ezt a mediatizáció szakirodalma kifejti,²⁷ hanem felhasználja a világszerte ismertté vált markáns képi elemeket. Azaz itt a média tartalmak politikaképessé válását láthatjuk.

Az idődimenzió egy sajátos megjelenése a narratívákban az az időprés, amelynek esetünkben a szír kormány ki van téve. A tiltakozások kezdete után alig egy hónappal már a reformok hiteltelenségéről kezdenek beszélni a szír kormány ellenzői.

4.2.5. A szíriai konfliktushoz fűzött explicit jövőképek és a vizsgált narratívákból kirajzolódó további konfliktusok időhorizontjai

Itt azt vizsgáltuk, hogy ki kinek milyen pozitív vagy negatív jövőképet vázol fel. Ennek eredménye felvetett egy további vizsgálati lehetőséget: annak értékelését, hogy a jövőképek tartalmaztak-e konkrét célt, illetve, hogy véges vagy nyitott időhorizonton értelmezhetők.

Az amerikai elnök Szíria és saját országa számára egyaránt pozitív jövőképet fogalmaz meg. Saját narratívája logikája szerint Szíria számára pozitív jövőkép a lakosság gazdasági és politikai önrendelkezésének elnyerése és ehhez szervesen kapcsolódóan Aszad elnök távozása. Az USA számára pozitív jövőkép a Szíriával kapcsolatos szerepvállalásából eredően globális vezető szerepe hitelességének megtartása. Aszad távozása és a globális vezető szerep megtartása konkrét célnak tekinthető, viszont időhorizontjuk eltér. Aszad távozása, mint célmegjelölés véges, míg a vezető szerep megtartása nyitott időhorizontú.

Izrael narratívájában a térség számára pozitív jövőképet fogalmaz meg: modernitást, prosperitást és békét. Ha ez nem valósul meg, úgy önmaga számára negatív jövőképet vetít előre: az ország egzisztenciális veszélybe kerül, megsemmisülhet. Míg a térség számára vetített jövőkép általános jellegű, addig az önmaga számára vetített negatív jövőkép konkrét. Mindkettő időhorizontja nyitott.

Törökország Szíria és önmaga számára is pozitív jövőképet fogalmaz meg. Szíria számára ez a demokrácia és a prosperitás elérése. Önmaga számára térségi szerep kipróbálása, ami már a vizsgált időszak során elkezd megvalósulni, a beszédaktusok révén, amelyek természete időben módosul: a kezdeti semleges és támogató hozzáállás az elítélő és aktív szerepvállalás felé mozdul el. Szíria számára általános a jövőkép és nyitott horizonton áll, míg a saját jövőkép konkrét és nyitott időtávlatú.

Szaúd-Arábia Szíria számára fogalmaz csak meg jövőképet: ha szembeáll Allah akaratával, katasztrófa vár rá. Ez a megfogalmazás nem konkrét, és időben nem véges.

Irán vallási vezetője Irán számára vázol saját narratívájának logikája szerint pozitív jövőképet: folytatni a megkezdett utat és ezáltal szuverén államként kiteljesedni.

A szír elnök saját országa számára pozitív és negatív jövőképet is megfogalmaz. Pozitív jövőkép az, ha sikerül visszatérni a konfliktus előtti harmónia állapotába. Ellenkező esetben az országra feldarabolás és végelgyengülés vár. Ezeket a jövőképeket inkább konkrétan értékelhetjük, míg időtávuk nyitott.

Mint a vizsgált narratívákból kitűnik, a célok vagy jövőképek konkrét volta nem minden esetben könnyen besorolható. Egyértelműen konkrét Aszad távozása (USA), a megsemmisülés (Izrael), valamint az ország feldarabolása (Szíria). Kevésbé kézzel fogható, de inkább konkrétan azt tekintettük, ahol a lakosság számára is ismert akcióterv valósul meg, számukra ismert szereplőkkel (Irán), vagy amely a vizsgált narratívaanyag tanúsága szerint megvalósulás állapotába került (Törökország új térségi szerepvállalása), illetve, ha a lakosság számára a gyakorlatból ismert a

cél vagy jövőkép jelentése (USA – nemzetközi vezető szerep). Végesnek akkor tekintettünk időhorizontot, ha a jövőkép, illetve célmegjelölés annyira konkrét, hogy annak teljesülése időpontnak tekinthető (az USA számára Aszad szír elnök vezetői pozíciójának megszűnése).

Azokban az esetekben, ahol a narratíva ellenfélként nevez meg egy államot vagy kormányt, ott felmerül, hogy a viszonylat játszmaként is értelmezhető. E játszmákat a narratívákon belül fellelhető idődimenziójuk szerint besorolhatjuk véges vagy nyílt végű játszma típusokba, míg a jövőkép természetétől függően a játszma lehet egzisztenciális vagy esetleges. Ebben a megközelítésben a vizsgált narratívák alapján négy szereplő esetében azonosíthatunk összesen hat játszmát (1. táblázat). A megkülönböztetés jelentőségét az adja, hogy az egyes játszma típusok merőben eltérő szemléletet és stratégiát jelentenek.

1. táblázat: a vizsgált narratívákban megjelenő játszma és típusuk
Table 1.: the games apparent in the narratives and their classification

Viszonylat	USA–világ	USA–Szíria	Szíria–USA	Szíria–lázadók	Irán–USA és szövetségesei	Izrael–Irán/ Irán térségi követői
Időhorizont	végtelen	véges	végtelen	végtelen	végtelen	végtelen
Jelleg	egzisztenciális	esetleges	egzisztenciális	egzisztenciális	egzisztenciális	egzisztenciális

Forrás: saját szerkesztés

5. Konklúziók

Tanulmányomban áttekintettem a geopolitikai legitimáció-technikában meghatározó narratívák szakirodalom szerinti jellegzetességeit, valamint a globális vezetői státusban lévő USA legitimációjának geopolitikusok szerinti eredményességét és korlátait. E szakirodalmi latolgatás a körül forog, hogy milyen mértékben tudja a világ vezetője meghatározni a nemzetközi közvélemény számára a valóságot, mit old meg a legitimációs narratíva, és hol kezdődik a vezető státust veszélyeztető ellenállás. A hatalomfelfogás a legitimáció és a hatalom kapcsolatának értelmezése szerint tagolható: a legitimáció a hatalom elleplezésére szolgál-e, vagy a hatalom birtokosa és alárendeltjei közötti kölcsönös kapcsolatot tételezve a hatalomnak szerves összetevője. Magát a modernitást pedig egyes nézetek szerint a mindenkor világvezető birtokolja. A legitimáció-technikai jellegzetességek és a szembenálló realitásokként is megfogalmazott jelenség árnyalása céljából egy esettanulmányt mutattam be. Ebben a szíriai konfliktus korai időszakában a Szíria, Amerika és a regionális hatalmak vezetői által adott narratívákat elemeztem, a mo-

dernitás, jövőképek és a különféle idődimenziók szempontjából, amely szerteágazó megállapításokra adott lehetőséget.

Láthatóvá vált, hogy a modernitás-fogalmak jelentősen eltérnek és összeegyeztethetetlenek, ahogy ezekben tükröződően az USA vezető szerepének elfogadása vagy elutasítása is az. Mindegyik szereplő önmagát tekinti a modernitás terén mintaadónak, ami konfliktus idején fontos a legitimáció-technika szempontjából. Ám ez nem alkalmazható előzmény nélkül, mert inkoherenciát és ezzel legitimáció-vesztést eredményezne, így ez túlmutat a konfliktus időszakán.

Az időtényezők alapján három kiemelt jelenséget láthattunk. Egyrészt, a szereplők identitásának kontinuitása jelentősen eltér, és megfogalmazzuk azt a feltételezést, hogy az identitás új alapra helyezése kontinuitásvesztésként is értelmezhető, az identitás erejét, a társadalmi kohéziót gyengítheti, konfliktus esetén ezzel támadási felületet kínálva. Másrészt szembeszökő a Szíriával szembeni időprés alkalmazása. Harmadrészt a jövőképek alapján véges és nyitott végű játszma típusokat azonosítottunk.

Megállapíthattuk, hogy konfliktus túlmutat Szírián, mert több más konfliktus is beleágyazott, illetve a narratívákban Iránra erőteljesebb támadás irányul, mint Szíriára.

A narratívákban a szereplők önmagukra pozitív, ellenfelekre negatív sztereotípiákat alkalmaztak, részint a modernitásuk vonatkozásában. Az önmagukra használt pozitív sztereotípiák között volt központi jelentőségű elem, amelyet az ellenfél a világot bejárt hírmédia képi anyag alapján hitelességében megkérdőjelezett. Ebben látható, hogy nem csak a politika idomul a médiához, hanem egy fordított irányú folyamat is van, amelyben a politika a média politikaképes elemeit hasznosítja.

A legitimációbeli kihívások két esetét azonosíthatjuk. Egyfelől felmerül, hogy a sztereotípia-alapú narratíva használat egyik hatása az ellen-narratívák legitimálása, és ezzel a konfrontációk gerjedéséhez hozzájárul. Mint ilyen, nem támogatja a stabilitást. További kutatás tárgyát képezheti, hogy a globalizáció, a kozmopolitizmus erősödésével miként alakul a sztereotípia alapú narratívák hatásossága. Másfelől minden szereplő esetében kérdés, hogy a lakosság mennyiben osztja a vezetés által képviselt és a narratívákban megjelenő modernitás-fogalmat, illetve, mennyiben ért egyet a narratíva által kijelölt nemzetközi szerepvállalással. Ebben a nemzeti identitástudat és kohézió jelentősége körvonalazódik. Az ellenséges narratívák az e téren megjelenő társadalmi bizonytalanságot, kohézióhiányt igyekeznek felerősíteni.

A kétirányú hatalom-alárendelt kapcsolat – amelyben a legitimáció a hatalom összetevőjeként értelmezett – csak korlátozott keretek között,

legfeljebb szövetségi rendszeren belül valósul meg. Az erre irányuló küzdelem az egzisztenciális és nyitott végűként besorolt játszmák tükrében tartós vetélkedés tárgyának ígérkezik.

JEGYZETEK/NOTES

1. Beetham, David (2013): *The Legitimation of Power*. Palgrave Macmillan. New York, NY.
2. <https://www.gallup.com/analytics/247040/rating-world-leaders-2019.aspx>
3. Nye, Joseph. (1990) *Soft Power*. *Foreign Policy*. 80. szám. 153–171. old.
4. Reus-Smit, Christian (2007): *International Crises of Legitimacy*. *International Politics*, 44. szám. 157–174. old.
5. Pl. Gallarotti, Giulio M. (2011) *Soft Power: What it is, Why it's Important, and the Conditions Under Which it Can Be Effectively Used*. <http://wescholar.wesleyan.edu/div2facpubs/57> (2019. 04. 09.)
6. Pl. Beetham, David (2013): i. m.
7. <https://www.archives.gov/files/declassification/iscap/pdf/2008-003-docs1-12.pdf>
8. Flint, Colin (2017): *Introduction to Geopolitics*. Routledge. New York, Ny.
9. Thomas Barnett később könyv formájában is megírt elgondolása: <https://www.esquire.com/news-politics/a1546/thomas-barnett-iraq-war-primer/> (2019. 04. 09.)
10. Brzezinski, Zbigniew (1997): *The Grand Chessboard*. Basic Books. New York, NY.
11. Huntington, Samuel P. (1993): *The Clash of Civilizations?* *Foreign Affairs*. 1993/3. szám.
12. Ikenberry, G. John (2005): *Power and liberal order: America's postwar world order in transition*. *International Relations of the Asia-Pacific*. 2005/5. szám. 133–152. old.
13. Pl. Nye, Joseph (2004): *The Decline of America's Soft Power*. *Foreign Affairs*. 2004/3. szám. 16–20. old.; Brzezinski, Zbigniew (2012): *Strategic Vision*. Basic Books. New York, NY.; Kissinger, Henry (2015): *World Order*. Penguin Books. New York, NY.
14. Kissinger, Henry (2015): 361–374. old.
15. Flint, Colin–Taylor, Peter (2018): *Political Geography*. Routledge. New York, NY.
16. Beetham, David (2013): i. m.
17. Flint, Colin (2017) és Dijkink, Gertjan (1996): *National Identity and Geopolitical Vision: Maps of Pride and Pain*. Routledge. New York, NY.
18. Flint, Colin (2017): i. m.
19. Falah, Ghazi-Walid–Flint, Colin (2004): *How the United States justified its war on terrorism: prime morality and the construction of a 'just war'*. *Third World Quarterly*, 2004/8. szám. 1379–1399. old.

20. Gallarotti, Giulio M. (2011): The Power Curse: The Paradox of Power in World Politics. <http://wescholar.wesleyan.edu/div2facpubs/58> (2019. 04. 09.)
21. Flint, Colin (2011): Intertwined Spaces of Peace and War: The Perpetual Dynamism of Geopolitical Landscapes. In: Flint-Kirsch (szerk.) *Reconstructing Conflict: Integrating War and Post-War Geographies*. Ashgate. Burlington. USA. 31–48. old.
22. Wallerstein, Immanuel (1984): *The Politics of the World-Economy*. Cambridge University Press. Cambridge. és Beetham, David (2013).
23. Entman, Robert M. (2008): Theorizing mediated public diplomacy: The U.S. case. *The International Journal of Press/Politics*, 2008/2. szám. 87–102. old.
24. A polgárháborúk kitöréséhez vezető jelenségek is többnyire nemzetközi (Gleditsch, 2007). A szíriai konfliktust a nemzetközi beszédaktusokra, és a bennük említést nyerő intézkedésekre tekintettel kezdettől fogva geopolitikai jelenséggént is kell kezeljük.
25. A szír közfelfogás szerint tízezeréves múltat tekint vissza az ország. A világ tíz legrégebben folyamatosan lakott városa közül kettő Szíria területén található (Damaszkusz, Aleppó).
26. E szerint a széles körben használt „síita félhold” elnevezés maga is sztereotípiá.
27. Lásd pl. Merkovity Norbert (2013) *Médialogika a horizontális hálózatok kommunikációjában*. Információs Társadalom, 2013/3–4. szám. 43–58. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

- Barnett, Thomas (2003): Why the Pentagon Changes its Maps, And Why We Will Keep Going to War. <https://www.esquire.com/news-politics/a1546/thomas-barnett-iraq-war-primer/> (2019. 04. 09.)
- Beetham, David (2013): *The Legitimation of Power*. Palgrave Macmillan. New York, NY.
- Brzezinski, Zbigniew (1997): *The Grand Chessboard*. Basic Books. New York, NY.
- Brzezinski, Zbigniew (2012): *Strategic Vision*. Basic Books. New York, NY.
- Dijkink, Gertjan (1996): *National Identity and Geopolitical Vision: Maps of Pride and Pain*. Routledge. New York, NY.
- Entman, Robert M. (2008): Theorizing mediated public diplomacy: The U.S. case. *The International Journal of Press/Politics*, 2008/2. szám. 87–102. old.
- Falah, Ghazi-Walid–Flint, Colin (2004): How the United States Justified its War on Terrorism: Prime Morality and the Construction of a ‘Just War’. *Third World Quarterly*, 2004/8. szám. 1379–1399. old.
- Flint, Colin (2011): Intertwined Spaces of Peace and War: The Perpetual Dynamism of Geopolitical Landscapes. In: Flint, Colin–Kirsch, Scott (szerk.): *Reconstructing Conflict: Integrating War and Post-War Geographies*. Ashgate. Burlington. USA.

- Flint, Colin (2017): *Introduction to Geopolitics*. Routledge. New York, Ny.
- Flint, Colin–Taylor, Peter (2018): *Political Geography*. Routledge. London és New York.
- Gallarotti, Giulio M. (2011): *Soft Power: What it is, Why it's Important, and the Conditions Under Which it Can Be Effectively Used*. <http://wescholar.wesleyan.edu/div2facpubs/57> (2019. 04. 09.)
- Gallarotti, Giulio M. (2011): *The Power Curse: The Paradox of Power in World Politics*. <http://wescholar.wesleyan.edu/div2facpubs/58> (2019. 04. 09.)
- Gleditsch, Kristian Skrede (2007): *Transnational Dimensions of Civil War*. *Journal of Peace Research*. 2007/3. szám. 293–309. old.
- Huntington, Samuel P. (1993): *The Clash of Civilizations?* *Foreign Affairs*. 1993/3. szám. <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/1993-06-01/clash-civilizations> (2019. 04. 08.)
- Ikenberry, G. John (2005): *Power and liberal order: America's postwar world order in transition*. *International Relations of the Asia-Pacific* 2005/5 szám. 133–152. old.
- Kissinger, Henry (2015): *World Order*. Penguin Books. New York, NY.
- Merkovity Norbert (2013): *Médialogika a horizontális hálózatok kommunikációjában*. *Információs Társadalom*, 2013/3–4 szám. 43–58. old.
- Nye, Joseph (1990): *Soft Power*. *Foreign Policy*. 1990/80. szám. 153–171. old.
- Nye, Joseph (2004): *The Decline of America's Soft Power*. *Foreign Affairs*. 2004/3. szám. 16–20. old.
- Reus-Smit, Christian (2007): *International Crises of Legitimacy*. *International Politics*. 2007/44, 157–174. old.
- Wallerstein, Immanuel (1984): *The Politics of the World-Economy*. Cambridge University Press. Cambridge.
- <https://www.gallup.com/analytics/247040/rating-world-leaders-2019.aspx> (2019. 04. 9.)
- <https://www.archives.gov/files/declassification/iscap/pdf/2008-003-docs1-12.pdf> (2019. 04. 8.)

ELEMZETT NARRATÍVÁK

(Források utoljára megnyitva: 2019. 04. 08.)

- <https://obamawhitehouse.archives.gov/blog/2011/04/22/statement-president-obama-syria>
- <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2011/05/19/remarks-president-middle-east-and-north-africa>
- <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2011/08/18/statement-president-obama-situation-syria>
- <http://www.pmo.gov.il/English/MediaCenter/Speeches/Pages/speechkkl280311.aspx>
- <http://www.pmo.gov.il/English/MediaCenter/Speeches/Pages/speechcongress240511.aspx>

- http://www.mfa.gov.tr/no_111_-24-april-2011_-press-release-regarding-the-events-that-took-place-in-syria-on-friday_-22-april-2011.en.mfa
- http://www.mfa.gov.tr/no_-146_-17-june-2011_-press-release-regarding-the-meeting-of-ambassadors-in-the-middle-east-and-north-africa.en.mfa
- http://www.mfa.gov.tr/no_178_-31-july-2011_-press-release-regarding-the-recent-developments-in-syria.en.mfa
- <https://www.saudiembassy.net/press-release/saudi-king-calls-end-violence-syria>
- <http://english.khamenei.ir/news/1434/Leader-s-Public-Address-in-Mashhad>
- <http://english.khamenei.ir/news/1483/Leader-s-Speech-to-Government-Officials-on-Mab-ath>
- http://www.presidentassad.net/index.php?option=com_content&view=article&id=305:president-bashar-al-assad-s-a-speech-at-the-people-s-assembly-march-30-2011&catid=117&Itemid=496
- http://www.presidentassad.net/index.php?option=com_content&view=article&id=359:president-al-assad-2011-damascus-university-speech&catid=117&Itemid=496

FEJŐS Bence

PhD-hallgató

**Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar,
Földtudományok Doktori Iskola, Pécs**

PhD student

**University of Pécs, Faculty of Sciences,
Institute of Geography and Earth Sciences, Pécs, Hungary**

email: fejos.bence@gmail.com

A BANKRENDSZER JÖVŐBENI ÁTALAKULÁSÁNAK GEOPOLITIKAI ASPEKTUSAI

GEOPOLITICAL ASPECTS OF THE FUTURE TRANSFORMATION OF THE BANKING SYSTEM

ABSTRACT

Over the past decades, major changes have taken place and the financial system of the world has undergone a major transformation with the spectacular rearrangement of banking systems. Following the Second World War, the gradual deregulation of the regulations governing the conduct of financial activities, the expansion of internationalization, the rapid development of free capital flows, information and data transfer technologies were observed. Subsequently, the global financial and economic crisis of 2008/2009 broke this spectacular dynamics, with severe losses questioning the correctness of the business models used by banks. European and American banks have been forced to reduce their international exposure to balance sheet adjustment, return to profitability, and tightening capital and liquidity requirements. In many cases, the liberated market gaps were occupied by banks in emerging countries. Recent innovations, in addition to offering great opportunities, are major challenges for the stability of the financial system, for regulatory authorities, and even for monetary policy. The central banks focus on Fintech and virtual money. It is an open question how the cross-border spread of innovation and its regulation affect global geopolitical power. Based on the experience of recent centuries, there is a clear correlation between geopolitical and geoeconomics. Financial and economic booms, bubbles and crises have always been linked to the most geopolitically strongest (from military, commercial and demographic point of view) countries of the age. The question is whether this trend will be maintained in the future or, if so, what global focal points will develop in the medium term reorganizing the current geopolitical power structure.

Kulcsszavak: bankrendszer, innováció, fintech, verseny, szabályozás, geopolitika

Keywords: banking, innovation, fintech, competition, regulation, geopolitics

1. Bevezetés

A geopolitika és a geoökonómia két egymástól nehezen elválasztható fogalom. Az 1990-es évektől kezdve a politikai földrajz átalakuló szemléletéhez új megközelítésű geopolitika is társul.¹ A nemzetközi szakirodalomban egyre elterjedtebb az geopolitikai irányzat, amely a fegyveres területi terjeszkedés elméleti megalapozása és magyarázata helyett egyre inkább szociális (kulturális) és gazdasági tartalommal bír. A geopolitika mellett kialakult fiatal tudományterület, a geoökonómia a transzformációk, a gazdasági folyamatok és a térbeli viszonyok kölcsönhatásainak feltárásával és az államok ezzel összefüggő stratégiájának kérdéseivel foglalkozó diszciplína.² Kiemelendő, hogy a geoökonómiai megközelítések nem szorították ki a geopolitikai elemzéseket. Sokkal inkább azokkal párhuzamos vagy azokat továbbfejlesztő kutatásokat, elemzéseket és irányzatot képviselnek.

Mind geopolitikai, mind geoökonómiai szempontból vizsgálva a gazdasági szerkezet egyik alappillére – mint jelentős kontribúciót jelentő szektor a GDP-hez – az egyes országok pénzügyi infrastruktúrája. A digitalizáció és az IT alapú pénzügyi tranzakciók korában továbbra is nagy jelentőséggel bír a pénzügyi közvetítői rendszer, infrastruktúra. A pénzügyi közvetítő rendszer olyan piacok, egyének, intézmények, jogszabályok, szokványok, mechanizmusok, technikák összessége, melyek biztosítják a gazdaság pénz- és tőkekapcsolatait. (A kereslet és a kínálat meghatározza a pénzügyi eszközök árát, mint például a kamatlábakat.)

A pénzügyi közvetítő rendszer a gazdasági rendszer szerves része. Elméleti síkon megközelítve a kérdéskört kimondható, hogy a jól működő gazdasági folyamatok esetén a pénzügyi tevékenység, a pénzügyi piacok működése zavartalan, míg gazdasági nehézségek megjelenésekor a kinnlevőségek megszerzése nem zökkenőmentes, esetleg lehetetlen. Jól működő gazdasági rendszer esetén az erőforrások megfelelő elhelyezésével segíti a reálfolyamatok megvalósítását (természeti erőforrások, tőkejavak, vezetési ismeretek, munkaerő).

A legfejlettebb országokban (Amerikai Egyesült Államok, Japán, Egyesült Királyság, Franciaország, Németország) a pénzügyi szektor GDP-hez való kontribúciója az 1980-as évektől a 2008–2009-es világ-gazdasági pénzügyi válságig jelentősen megemelkedett (bizonyos orszá-

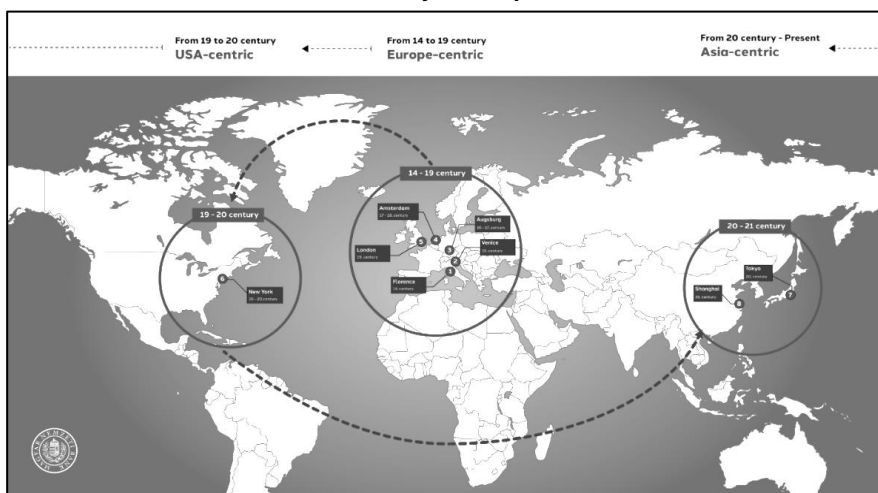
gok esetén 50%-os növekedés volt tapasztalható) elérve a GDP harmadát.³ Az elmúlt évszázadok tapasztalatai alapján egyértelmű összefüggés van a geopolitikai és a geoökonómia, valamint a pénzügyi közvetítő rendszer fejlettsége között. A pénzügyi és gazdasági fellendülések, a buborékok⁴ és a válságok mindig a kor geopolitikailag legerősebb (katonai, kereskedelmi és demográfiai szempontból) országaihoz kapcsolódtak. A kérdés az, hogy ez a tendencia fennmarad-e a jövőben és ha igen, milyen globális fókuszpontok alakulnak ki középtávon átrendezve a jelenlegi geopolitikai nagyhatalmi struktúrát.

2. A tanulmány szövege

1. Történelmi áttekintés – bankrendszeri súlypontok és innovációk

1.1. A pénzügyi közvetítő rendszer központjainak változása az ókortól napjainkig

1. ábra: A világ pénzügyi központjainak változása a 14. századtól napjainkig
Figure 1.: Changes in the financial centers of the world from the 14th century to the present



Forrás: Fábián Gergely (2018): A magyar bankrendszer versenyképessége és növekedési potenciálja. MKT konferencia.

A pénz és pénzügyi rendszerek fejlődése az emberiség történelmi fejlődésével párhuzamosan ment végbe egészen visszanyúlva az ókorig. A bankolás első lokációi Mezopotámiában (Kr. e. 18. sz.) és Kínában (9–14. sz.) alakultak ki, az írásbeliség megjelenése jelentős momentum volt a pénzügyi tranzakciók elindulásához. Ezt követően a pénzügyi központok Ázsiából átkerültek Európába a 14–19. században. A 14–15. század-

ban Firenze és Velence, majd a 16–17. században Augsburg, majd a 18–19. században Amsterdam és London vált Európa vezető banki súlyponti térségévé. Ezt követően nem csak országok, de ismét kontinensek közötti átrendeződés is történt. Európát követően a pénzügyi világ központja a 19–20. században London mellett átkerült New Yorkba, majd a 20. század végétől kezdve visszatért Ázsiába, Kínába (Shanghai), illetve Japánba (Tokyo).
















1.2. Lokális és globális pénzügyi válságok a történelemben

Mind a buborékok, mind a válságok többségében a történelem során az aktuális vezető globális pénzügyi hatalomhoz kapcsolódnak, ezáltal levonható az a következtetés, hogy inherens részei a pénzügyi rendszereknek.

A 17–18. században a legfontosabb válságok Európához kapcsolódtak, az akkori legnagyobb tengeri hatalmakhoz (Hollandia, Anglia, Skócia). A 19. században a válságok áttevődtek az Amerikai Egyesült Államokba is, ahol a pénzügyi közvetítő rendszer egy évszázad alatt jelentős fejlődésen ment keresztül. A 20. században a buborékok és válságok Ázsia (Japán és a dél-kelet-ázsiai államok) „bekapcsolódásával” globálissá váltak. A 21. században az eddigi két legjelentősebb buborék és válság (Dot-com lufi és 2008/2009-es világgazdasági válság) az Amerikai Egyesült Államokból indult ki, de rövid idő alatt globálissá vált. Kérdéses, hogy a világ geopolitikai, kereskedelmi és pénzügyi központi szerepére aspiráló Kínában mikor következik be a következő buborék és válság, ha ez valójában be fog (tud) következni a kontrollált központi kormányzati intézkedések mellett.

2. ábra: Lokális és globális pénzügyi válságok a történelemben

Figure 2.: Local and global financial crises in history

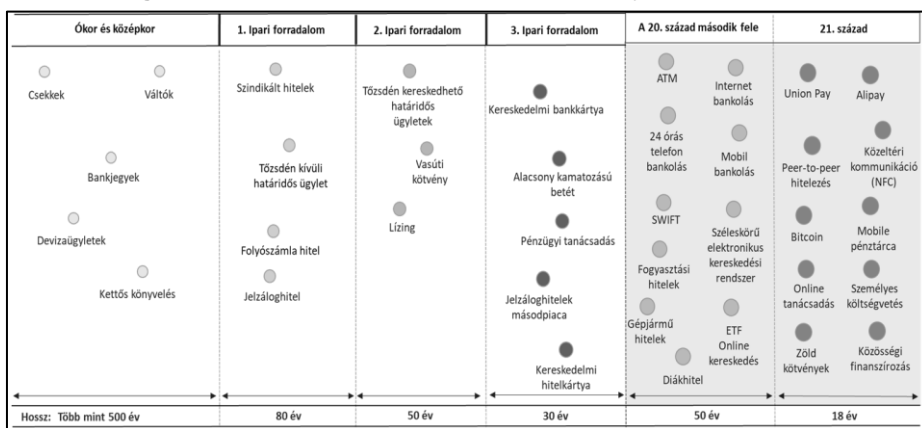
17. század	18. század	19. század	20. század	21. század	
<div></div> <div>1637 Hollandia Tulipánmánia</div>	<div></div> <div>1720 Anglia Dél-tengeri buborék</div> <div></div> <div>1772 Skócia Bankválság</div>	<div></div> <div>1815-1866 Anglia Bankválságok sora</div> <div></div> <div>1873 USA és Európa Pénzügyi pánik</div> <div></div> <div>1899 USA Amerikai bankcsődök</div>	<div></div> <div>1929 USA Nagy pénzügyi válság</div> <div></div> <div>1987 USA Fekete hétfő</div> <div></div> <div>1997 Ázsia Valuta válság</div> <div></div> <div>1989 Japán Ingatlanbuborék</div>	<div></div> <div>2000 USA Dot-com lufi</div> <div></div> <div>2008 USA Lehman csőd</div> <div></div>	
Vezető pénzügyi hatalom	Európa		USA	Japán	Kína

Forrás: Fábián Gergely (2018): A magyar bankrendszer versenyképessége és növekedési potenciálja. MKT konferencia.

1.3. A pénzügyi innovációk az ókortól a 21. századig

A történelem a során az innovációk egyre sűrűsödnek és erősödnek az idő előrehaladtával, szerepük egyre meghatározóbb mind a gazdasági fejlődésben, de speciálisan a pénzügyi közvetítő rendszeren belül is. Az első ipari forradalom koráig alapvető innovációk alakultak ki, alapvető pénzügyi termékek jelentek meg a piacokon, úgymint bankjegyek, csekkek, váltók, devizaügyletek, kettős könyvelés.

3. ábra: Pénzügyi innovációk az ókortól napjainkig
Figure 3.: Financial innovations from antiquity to the present



Forrás: Fábián Gergely (2018): A magyar bankrendszer versenyképessége és növekedési potenciálja. MKT konferencia.

Ezt követően az első, második és harmadik ipari forradalom 150–200 éves periódusa során az innovációk felgyorsultak: megjelent a jelzáloghitelezés, a határidős ügyletek, a bankkártya, a hitelkártya, a pénzügyi tanácsadás, kialakult a derivatív piac. A 21. század közepétől napjainkig a pénzügyi innovációk hatása és frekvenciája tovább emelkedett: az ATM használat, az internetes bankolás, átutalás, call center az átlagember számára is elérhetővé vált. A mobiltelefonnal történő fizetés (NFC), az online tanácsadási szolgáltatások és a peer-to-peer hitelezés is egyre általánosabbá vált a közelmúltban. Globális felmérések alapján a pénzügyi innováció és az egy főre jutó GDP kapcsolata nagyon erős, közel 80%-os korrelációt mutat.

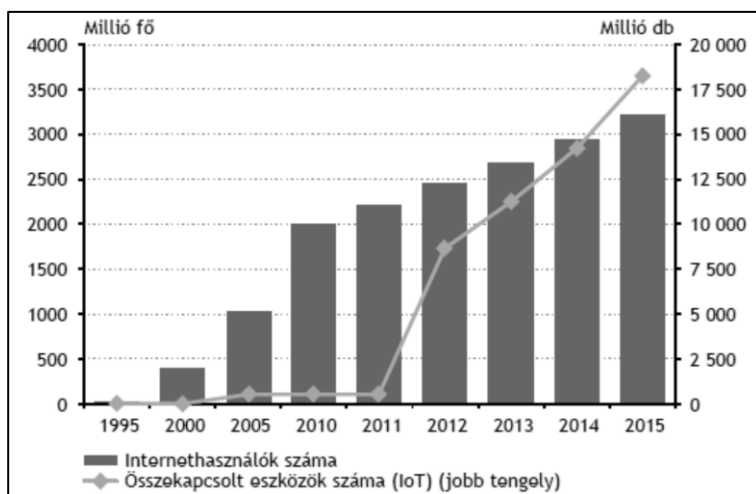
2. Átalakuló banki működési modellek – digitalizáció, Fintech és Bigtech cégek

2.1. Digitalizáció és a 4. ipari forradalom

A 4. ipari forradalmat szokás a 2000-től kezdődő időszakra érteni, mely során a technológiai fejlődés hatására gyorsuló ütemben jelentek meg új (nem csak pénzügyi) szolgáltatások a digitális térben, melyek közül kiemelendő a többi milliárd felhasználóval rendelkező közösségi hálók és mobil platformok és applikációk megjelenése. A vállalatoknál elkezdődött a Big Data elemzés, mint új értékesítést támogató eszköz lehetősége, valamint jelentős IT fejlesztések indultak el a felhő alapú szolgáltatások és mesterséges intelligencia kiaknázására. A digitális szolgáltatások elterjedésének alapfeltétele, hogy az internettel való lefedettség minél szélesebb körben megvalósuljon, valamint az internet használatára alkalmas eszközök minél fejlettebb formában álljanak rendelkezésre az átlag felhasználók számára is. A dolgok internete (Internet of Things – IOT) az egyedileg azonosítható fizikai objektumok, eszközök összekapcsolását is jelöli egy internethez hasonló struktúrában. A hálózati struktúra nem csak embereket köt össze, hanem dolgokat, eszközöket is, ennek megfelelően az okos eszközök már egymással is képesek kommunikálni.⁵ Az új technológiák és szolgáltatások átalakítanak iparágakat, átformálnak üzleti modelleket javítva azok hatékonyságát, új megoldásokat kínálva a fogyasztók részére, melyek közép- és hosszútávon növelik a gazdasági fejlődést (figyelembe véve a jelentős kezdeti, főleg IT költségeket is).

4. ábra: Az internethasználók és az interneten keresztül összekapcsolt eszközök száma

Figure 4.: Number of internet users and devices connected via the internet



Forrás: Fábián Gergely, Virág Barnabás (2018): Bankok a történelemben: innovációk és válságok, 632.o.

2.2. Innováció a pénzügyi közvetítő rendszerben – a Fintech és Bigtech cégek megjelenése

Bár sokszor észre sem vesszük, mindennapjainkban Fintech megoldások széles spektrumával találkozunk a pénzügyi tranzakcióink intézése során (fizetési szolgáltatások, pénzügyi tervező applikációk, digitális bankok, alternatív finanszírozási formák). A Fintech az angol „Financial Technology” kifejezésből származik,⁶ azaz pénzügyi technológiákat jelent. A Fintech utalhat digitális pénzügyi szolgáltatóra, amely a hagyományos pénzügyi szolgáltatókhoz – például bankokhoz – képest a legújabb technológiákat használja innovatív, magas ügyfélményt biztosító pénzügyi szolgáltatások nyújtására; illetve utalhat új szoftverre, informatikai rendszerre, megoldásra is. Éves szinten több ezer Fintech cég alakul a világon és a felhasználók száma is több százmillióra tehető, a Fintech cégekbe globális befektetések volumene 2010-et követően exponenciálisan növekszik.

A Fintech cégek mellett jelentős pénzügyi innovációs tevékenységet végeznek az ún. Bigtech cégek is, melyeket együttesen Bigtech ökoszisztémának is szoktak nevezni. A Bigtech olyan nagy technológiai cégekre utal, mint az Apple, a Google, az Amazon, a Facebook, valamint a Microsoft, melyek globális térben több milliárd felhasználó adataival rendelkeznek,⁷ mely segítségével egyrészt növelni tudják a reklám tevékenységből eredő bevételeiket, másrészt mint pénzügyi szolgáltató is meg tudnak jelenni a lakosság jelentős részének életében.

A digitalizáció, valamint ezzel egyidejűleg a Fintech és Bigtech cégek növekvő mértékű pénzügyi innovációs képessége az inkumbens⁸ szereplőket (bankokat) folyamatosan kihívások elé állítja, mely során át kell alakítaniuk a működési modelljüket annak érdekében, hogy fel tudják venni a versenyt globális versenytársakkal.

2.3. A Fintech és Bigtech hatása az inkumbens bankok üzleti modelljére

Az Európai Bankhatóság (EBA) 2018-as európai bankszektorra érintő felmérése során arra keresett választ, hogy a Fintech cégek a hagyományos bankok üzleti modelljének melyik szegmensét „támadják meg” a legnagyobb mértékben. A felmérés eredménye alapján a Fintech cégek a bankok lakossági üzletágat célozzák meg elsősorban egyrészt vagyonekezelés, másrészt hitelezési oldalról. A vállalati üzletág, valamint egyéb banki kereskedési és ügynöki tevékenységek a bankok véleménye szerint kevésbé vannak veszélynek kitéve.

5. ábra: Milyen hatással lesznek a Fintech cégek a hagyományos bankok üzleti modelljére?

Figure 5.: What impact will Fintech companies have on the business model of traditional banks



Forrás: EBA (2018): Report on the impact of fintech on incumbent credit institutions' business models 03 July 2018

A bankok – a leginkább a lakossági fókuszú bankok – számára a Fintech cégek egyre inkább agresszív térnyerése egyértelmű alkalmazkodás kényszerét jelent az üzleti modell átalakítására tekintettel, melynek hiányában ügyfeleket veszíthetnek, mely jelentős bevétel kiesést okozhat már rövid távon is. Ennek megfelelően a bankok többsége együtt akar működni a Fintech cégekkel. Az együttműködési stratégiának alapvetően három formája létezik: akvizíció, mely során a bank teljes tulajdont szerez a Fintech cégben és beolvasztja a banki struktúrába; partnerségi viszony, mely során többségi tulajdont szerez a bank, de a Fintech cég továbbra is önállóan működik tovább a bank számára termékeket és szolgáltatásokat fejlesztve; illetve inkubációs programon keresztül a bank felkutat, felkarol megoldásokat (még nem létező Fintech cégeket) és ezekkel a továbbiakban együttműködik akvizíciós vagy partnerségi viszonyban, azaz ő maga banki kereteken kívül akcelarája a banki innovációt. A Fintech cégek közül két alaptípust különböztetünk meg: az enabler vállalkozásokat, melyek a pénzügyi közvetítő intézményeknek

dolgoznak, külső támogatást nyújtanak részükre; valamint a disruptor vállalkozásokat, melyek alternatív megoldásokon dolgoznak, így ők a hagyományos pénzügyi intézmények legfőbb vetélytársai.⁹ A disruptor Fintech cégek jelentenek igazi veszélyt a hagyományos bankok számára, őket próbálják folyamatosan a stratégiai együttműködés első és második formájának valamelyikével „internalizálni”.

Jelenleg még viszonylag kevés a banki működésbe integrált innovatív termék áll rendelkezésre a banki ügyfelek számára, azonban, ha a bankok a rövid távon nem hoznak jövedelmezőségi áldozatot az innovációs költségek jelentős megemelésén keresztül, akkor középtávon ennél jelentősebb jövedelem kieséssel szembesülhetnek, a csökkenő ügyfélszám és kamat-, valamint díjbevételeknek következtében. Ahhoz, hogy az inkumbens bankok fel tudják venni a versenyt a Fintech cégekkel nekik is lényegesen nagyobb hangsúlyt kell fektetniük az ügyfélélményre (user experience, UX), ezért a bankok többsége létrehozott UX szervezeti egységeket, melyen belül a szakértők kizárólag a felhasználói élmény növelésén dolgoznak figyelembe véve az ügyfelek viselkedésének és jövőbeni elvárásainak elemzését. A bankok számára a növekvő IT fejlesztési költségek és alacsonyabb marzsok és volumenek miatti romló jövedelmezőségi kilátásokon túl növekvő szabályozói (a 2008/2009-as válság tapasztalatait figyelembe vevő) követelményeknek való megfeleléssel is szembe kell nézniük. A világ jegybankjai előtt álló kihívás, hogy a Fintech és Bigtech cégek szabályozói (prudenciális és fogyasztóvédelmi) előírásait hogyan határozzák meg egyrészt a versenysemlegesség (bankok) és fogyasztóvédelmi (ügyfelek) szempontokat figyelembe véve, ugyanakkor az innovációt nem gátolva, hanem azt szabályozott kereteket között támogatva.

2.4. A legelterjedtebb Fintech és Bigtech pénzügyi szolgáltatások és megoldások

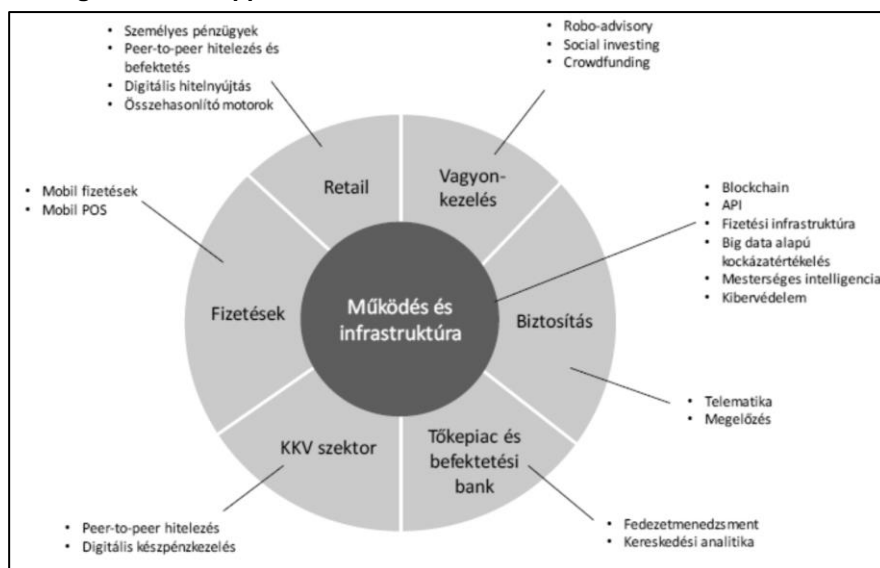
A legszélesebb, illetve legnagyobb ügyfélélményt biztosító Fintech megoldások közül talán a legismertebbek az elektronikus pénz alapú rendszerek, melynek legjelentősebb szereplője a PayPal. Önálló, banki infrastruktúrán kívüli 7/24 elérhető rendszerrel rendelkezik. Ezen túl legnagyobb előnye, hogy önálló platformként rugalmasságokat biztosít az ügyfelek részére.

Az elosztott főkönyvi technológia (DLT – distributed ledger technology)¹⁰ legelterjedtebb típusa blockchain (blokklánc). Jellemzője, hogy a tranzakciók története nyilvános, amelyet egymástól független számítógépek tárolnak, központi szerver nélkül. Egy a pénzügyi szereplők között megosztott főkönyv egyszerűsítheti és hatékonyabbá teheti a szindikált

hitelezést, az értékpapír-elszámolási és nemzetközi kereskedelmi rendszereket. A Bitcoin blokklánc alapú kriptovaluta, mely kibocsátását 2019-ben az első globális nagybank (JP Morgan) is elkezdte.¹¹ A blokklánc szerepe szintén releváns az okosszerződések („smart contracts”) tekintetében, melyek során szerződéses felek, saját identitásuk felfedése, illetve harmadik személy bevonása nélkül tudnak digitális, automatikusan teljesülő szerződéseket kötni.

A biometrikus ügyfélazonosítás ATM pénzfelvétel, illetve ügyfélszerzés és hitelfelvétel során is megkönnyíti az ügyfél számára a tranzakciók végrehajtását. A távoli ügyfélazonosítás legújabb már Magyarországon is elérhető innovációja a selfie-fotóval vagy videóval történő bankszámlanyitás (az eddigi videobankon keresztüli azonosítás még egyszerűbb verziója), melyet 2019. áprilisban lett engedélyezve a hazai szabályozói környezetben.¹²

6. ábra: Fintech megoldások megjelenése a pénzügyi szektorban
Figure 6.: The appearance of Fintech solutions in the financial sector



Forrás: Magyar Nemzeti Bank (2017): Pénzügyi Stabilitási Jelentés 2017. május, 75. o.
<https://www.mnb.hu/letoltes/penzugyi-stabilitasi-jelentes-2017-majus-hun.pdf>

A személyes pénzügyi menedzsment¹³ (Personal Finance Manager – PFM) lehetővé teszi a több banknál vezetett bankszámlaadatok aggregált módon, egy felületen történő kezelését, mely során a Fintech szolgáltató közvetlenül hozzáfér a bankszámla adatokhoz. A részt vevő bankok egy alkalmazásprogramozási interfészen (Application Programming Interface, API) keresztül biztosítják az adatszolgáltatást a Fintech szolgáltató részére.

A robo-advisory szolgáltatás során a robottanácsadók olyan digitális platformok, amelyek automatizált, algoritmussal vezérelt pénzügyi tervezési szolgáltatásokat nyújtanak, minimális emberi felügyelet mellett. A folyamat az ügyfelekről elérhető információk (pénzügyi helyzet és jövőbeni célok) összegyűjtésével kezdődik – automatizált kérdőívek segítségével felmerik az ügyfelek kockázati étvágát, majd ezen adatokra támaszkodva, tanácsadással és/vagy automatikusan történő befektetéssel zárul. A modern robottanácsadók megjelenése néhány országban már érdemi hatással volt a befektetési piacokra, mivel szolgáltatásukat közvetítők nélkül, egyenesen a fogyasztóknak nyújtják, testreszabottabb, rugalmasabb, olcsóbb és gyorsabb tanácsadási szolgáltatást biztosítva.

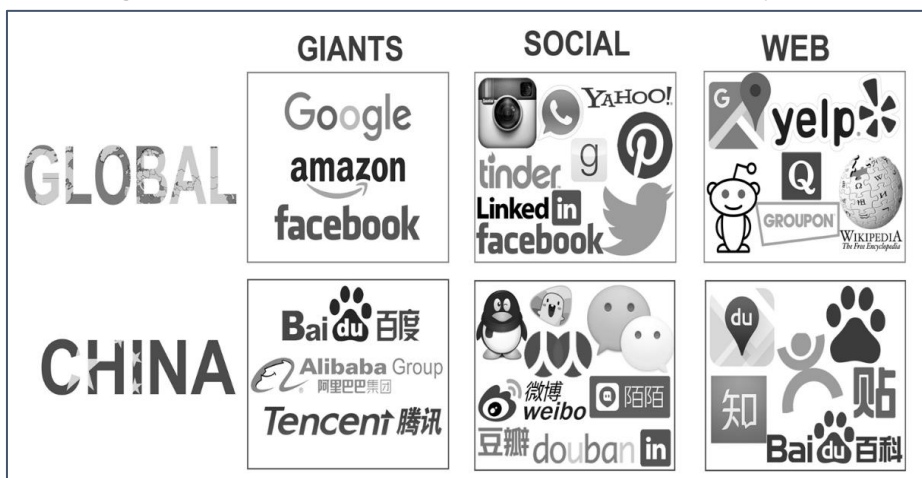
A Bigtech cégek tőkeerősek és pénzügyi szempontból a szabályozásuk még kialakítás alatt van, ezért jelentős kihívást jelentenek a bankok számára. A top5 Bigtech cég a pénzügyi ökoszisztémában egyre jelentősebb szerepet tölt be, több milliárd felhasználóval rendelkezik, akik ügyfélviselkedési szokásairól releváns adatvagyon áll rendelkezésére. Pénzforgalomi aktivitásuk már jelentős (Apple Pay és Google Pay) és a legfrissebb hírek szerint az Apple hitelkártya termékkel is megjelenik a piacon,¹⁴ mely kondíciói alapján a bankoknál versenyképesebb szolgáltatást fog nyújtani. Az egyik Bigtech cég, a Microsoft vezetője szerint bankolásra mindig szüksége lesz az emberiségnek, azonban bankokra nem feltétlenül (Bill Gates: „We need banking but we don’t need banks anymore”). Ezt a kijelentést a következő évtizedek pénzügyi innovációi vagy megerősítik vagy megcáfolják.¹⁵

3. Kitekintés: geopolitikai szempontból mit hoz a jövő figyelembe véve a pénzügyi innovációkat

3.1. Kína szerepe a digitalizációban

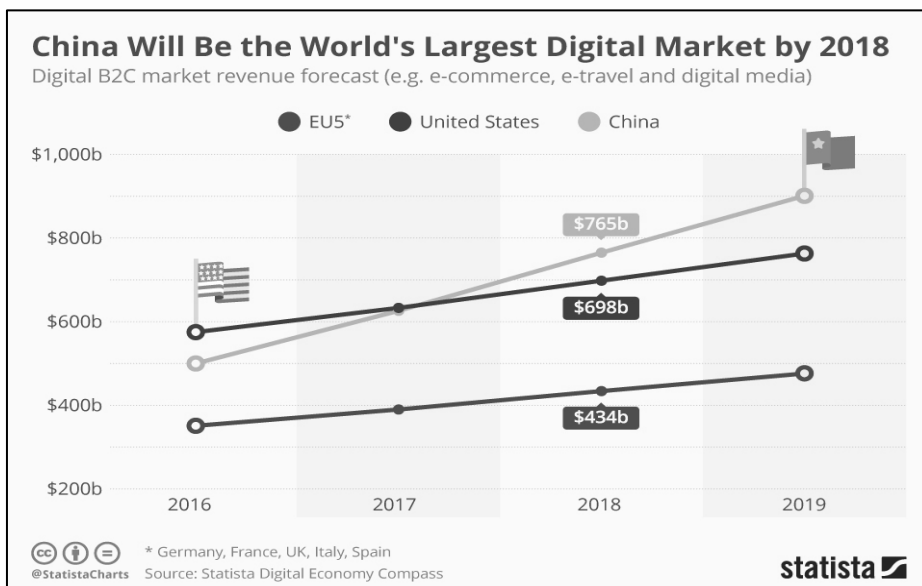
Az előző fejezetekben említett pénzügyi innovációban részt vevő globális Fintech és Bigtech szereplőket megkerülve Kína saját közösségi platformokat és pénzügyi innovációs óriáscégeket hozott létre. Rendelkezik önálló keresőprogrammal – a Baidu kiváltja a Google-t, e-kereskedelmi platformmal – az Alibaba helyettesíti az Amazon-t, valamint közösségi hálózattal – Facebook helyett Tencent (WeChat).

7. ábra: A kínai közösségi média és internetes ökoszisztéma térképe
Figure 7.: Map of the Chinese social media & internet ecosystem



Forrás: Onnixe (2016). A Map of the Chinese Social Media & Internet Ecosystem.
<https://onixmobile.com/chinese-social-media-internet-ecosystem/>

8. ábra: A digitális B2C kereskedelem bevétele
Figure 8.: Digital B2C market revenue



Forrás: Felix Richter (2017). China Will Be the World's Largest Digital Market by 2018.
<https://www.statista.com/chart/9155/digital-market-forecast/>

Versenyelőnyt jelent Kína számára, hogy amíg a globális európai és amerikai bankoknak az egyelőre kevésbé szabályozott globális Fintech és Bigtech cégekkel kell felvenniük a versenyt, addig a kínai bankrend-

szernek a globális játékosokat korlátozva csupán a kínai állam és bankfelügyelet által jól szabályozott kínai Fintech és Bigtech cégekkel kell megküzdniük, így versenyképességüket könnyebben meg tudják tartani stratégiai együttműködési kereteken belül.

Kína digitális függetlenségét és globális piacvezető szerepét bizonyítja, hogy a digitális B2C (business-to-customer) e-kereskedelmi forgalomban 2018-ban megelőzi az addig piacvezető Amerikai Egyesült Államokat, amíg várhatóan a legfejlettebb európai uniós országok aggregált forgalma 2019-ben alig haladja meg a kínai volumen 50%-át.

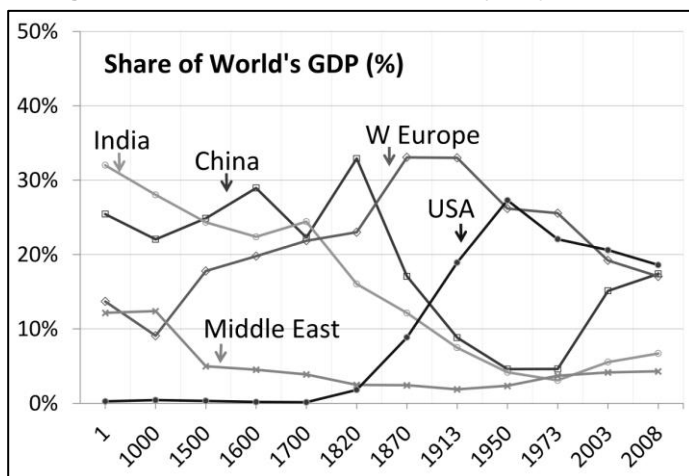
3.2. A pénzügyi közvetítőrendszer, illetve a pénzügyi innováció és a gazdasági fejlettség kapcsolata

A világ vezetői gazdasági hatalmainak globális GDP-hez való kontribúcióját vizsgálva arra a következtetésre juthatunk, hogy ez az arányszám erős korrelációt mutat az adott ország pénzügyi szektorának nagyságával.

A 10. ábrán jól látható, hogy a közel-keleti térség gazdasági súlya az 1500-as évektől kezdve stagnál, ugyanakkor Kína és India globális gazdasági szerepe az ókortól kezdve egészen a 19. század elejéig (ópiumháborúk) megközelítette, sőt bizonyos periódusokban meghaladta a globális GDP 50%-át, majd ez az arány a 20.század végéig jelentősen lecsökkent, a 10%-os szint alá. Az Amerikai Egyesült Államok globális gazdasági súlya meredeken emelkedett a 19. század elejétől kezdve megközelítve a 30%-ot, majd 1950-től folyamatosan csökkenő tendenciát mutat. A legfejlettebb nyugat-európai országok egyértelműen domináltak a világgazdaságot a 19.század közepétől az első világháború végéig, majd a fokozatosan az USA-hoz hasonló csökkenő trendbe kezdett az arányuk. Jelenleg a három nagyhatalom körülbelül hasonló szeletet hasít ki a globális GDP-ből (körülbelül 20%-ot.)

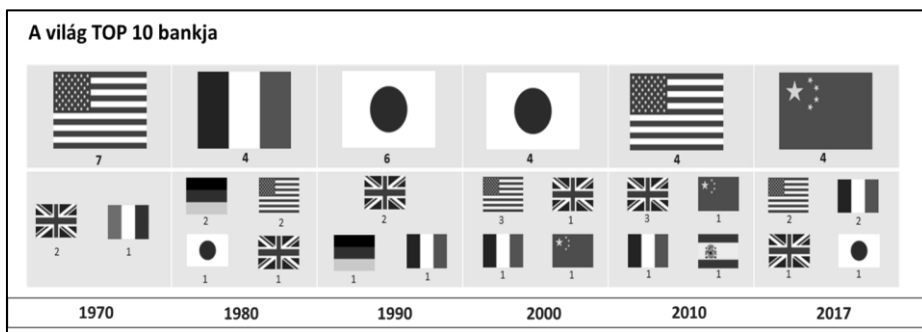
A globális GDP-hez való kontribúcióhoz hasonlóan a világ pénzügyi központjai is folyamatosan változtak a történelem során, ez a változás a 20. század második felétől felgyorsult. Az 1970-es években, a második világháborút követően az Amerikai Egyesült Államok bankjai domináltak a bankszektor, a világ tíz legnagyobb bankjából (mérlegfőösszeg alapján) hét amerikai volt. Az 1980-as években a sikeres újjáépítést és gazdasági fellendülést követően a nyugat-európai (francia, német, angol) bankok vették át a vezető szerepet. Az 1990-es és 2000-es években a japán gazdasági csoda eredményeként a japán bankok dominanciája volt a jellemző és megjelent az első kínai bank a top10-es listán.

9. ábra: A legjelentősebb gazdaságok globális GDP-hez való hozzájárulása (1-2008)
Figure 9.: The global contribution to world's GDP by major economies (1-2008)



Forrás: Angus Maddison (2007): Contours of the World Economy I-2030AD, Oxford University Press

10. ábra: A világ tíz legnagyobb bankja – mérlegfőösszeg alapján (1970–2017)
Figure 10.: Ten largest banks in the world based on balance sheet (1970–2017)



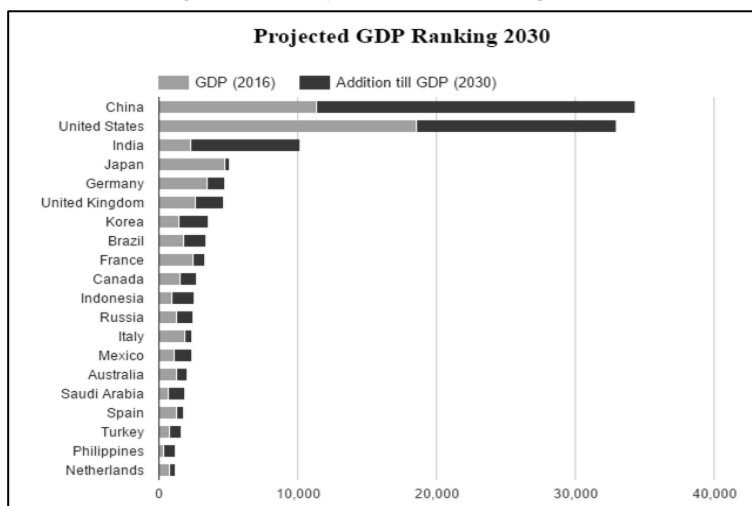
Forrás: Fábián Gergely (2018): A magyar bankrendszer versenyképessége és növekedési potenciálja. MKT konferencia.

A 2008/2009-es gazdasági és pénzügyi világválságot követően az USA gyors és hatékony válságkezelésének köszönhetően visszavette a világ pénzügyi központi szerepét. Azonban 2017-ben a folyamatos, sokszor kétszemjegyű gazdasági növekedésnek és hitelezési felfutásnak köszönhetően a világ négy legnagyobb bankja már kínai volt, emellett a kínai bankrendszer mérete eszközöket tekintve meghaladta az Amerikai Egyesült Államokét. Az európai bankok fokozatosan visszaszorultak, jelenleg a tíz legnagyobb bank között csak két európai (francia) található (a top25 bank eszközeinek csupán egynegyede van az európai bankok mérlegeiben), ez annak is nagymértékben a következménye, hogy Euró-

pa és ezen belül az eurózána tagállamainak válságkezelési sebessége és hatékonysága elmaradt a kínaitól és az az amerikaitól.

Az Európai Bizottság 2030-as globális GDP előrejelzése alapján új szereplők jelenhetnek meg a világ legnagyobb gazdaságai között, ezzel új geopolitikai egyensúlyt teremtve. Az előrejelzés alapján nominális GDP tekintetében Kína várhatóan megelőzi az USA-t (vásárlóerő-paritás alapon már megközelítette). Ázsia szerepe tovább erősödik, India lesz a világ harmadik, Korea a világ 7. legnagyobb gazdasága. A BRICS országok közül Brazília is bekerül a top10-be, Indonézia jelentősen előrelépve megközelíti azt. A nyugat-európai országok közül Németország, az Egyesült Királyság és Franciaország marad bent a legfejlettebb államok között, azonban pozíciójuk gyengül. A világ top20 legnagyobb gazdaságából várhatóan csak öt lesz európai.

11. ábra: 2030-ra vonatkozó globális GDP előrejelzés
Figure 11.: Projected GDP ranking 2030



Forrás: European Commission (2016): Projected GDP ranking 2030.
https://ec.europa.eu/knowledge4policy/visualisation/projected-gdp-ranking-2030_en

4. Konklúzió és kitekintés

4.1. A digitalizáció hatására átalakuló bankrendszer – Fintech és Bigtech cégek kihívása

Lokális és globális szinten is jelentősen változnak a bankok üzleti modelljei a digitalizáció következtében. A bankoknak új megközelítésre van szükségük, hogy felkészüljenek a munka természetének megváltozására, ilyen például az automatizáció szerepe az ügyfélélmény megteremtésé-

ben, illetve az, hogy általa az emberi munkában a problémamegoldás és a kreativitás lehet hangsúlyosabb. Egyre szorosabbra fűződik a bankok, Fintech és Bigtech vállalatok kapcsolata. A bankoknak általában szükségük van a technológiai óriások szolgáltatásaira, számos tech cégnek pedig fontos bevételi forrás marad a bankszektor. Az innováció térben is időben is folyamatosan gyorsul, a legfejlettebb gazdaságok fordítják a legtöbb forrást kutatás-fejlesztésre és a legtöbb innovatív ötlet ezekből az országokból ered (nagyon erős korreláció áll fenn empirikus alapon). A digitalizáció és az innováció ugyanakkor újabb eddig nem jelentős kockázatokkal is jár. Ilyenek például a kiberkockázatok, katonai támadások helyett a digitális térben kibertámadások is egyre gyakoribbak és jelentősebbek, melyre az országnak, térségnek kiemelt figyelmet kell fordítaniuk.

A növekvő (kiemelten IT) költségeknek következtében a pénzügyi innovációk koncentrációja növekszik, globális pénzügyi központok, okosvárosok alakulnak ki. Ezzel párhuzamosan a pénzügyi közvetítő rendszer lokális, regionális és globális koncentrációja is nő méretgazdaságossági, tőke és erőforrás allokációs szempontok figyelembe véve.

4.2. Geopolitika és geoökonómia (pénzügyi innovációk, pénzügyi stabilitás, demográfiai folyamatokkal) kölcsönhatása

Az utóbbi évszázadok tapasztalata alapján egyértelmű kölcsönhatás látható a geopolitikai és geoökonómia között. A pénzügyi és gazdasági konjunktúrák, buborékok, illetve dekonjunktúrák, válságok mindig összekapcsolódtak az adott kor geopolitikailag legerősebb, (katonai, kereskedelmi és demográfiai szempontból) legjelentősebb országaival és ez jelenleg sincs másképp. A legnagyobb gazdaságok, gazdasági térségek globális GDP-hez való kontribúcióját vizsgálva megállapítható, hogy a 16. és a 19. század közepe közötti ázsiai dominanciát követően közel másfél évszázadig a világ gazdaságát az Amerikai Egyesült Államok és Nyugat-Európa dominálta. Azonban a 20. század második felétől kezdve Kína és India szerepe ismét felértékelődött. Három globális gazdasági szereplő van jelenleg a világon, közel azonos súllyal, ugyanakkor a trend Ázsia szempontjából pozitív, a másik két játékos esetén stagnáló (USA), illetve negatív (Nyugat-Európa). Ezekkel a gazdasági átrendeződési folyamatokkal egyidejűleg a világ pénzügyi innovációs központjai, illetve bankszektori súlypontjai is Ázsia és azon belül Kína irányába tolódtak el az USA-tól az Európai Uniótól. Kína és a BRICS országok stabil és innovatív bankrendszerrel rendelkeznek a nyugati fejlett országoknál kedvezőbb rövid – és középtávú gazdaság növekedési kilátásokkal.

A jelenlegi prognózisok alapján a trend folytatódni fog és 2030-ra a pénzügyi közvetítőrendszer és pénzügyi innovációk tekintetében, azaz a

geökonómiai nagyhatalmak geopolitikai nagyhatalmakká is válnak, illetve tovább erősítik pozíciójukat. A BRICS országok – kiemelten Kína – valamint a dél-kelet ázsiai országok (Dél-Korea, Indonézia) geopolitikai súlya tovább emelkedik, az USA az az EU szerepe visszaszorul fi-gyelembe véve a jelenlegi demográfiai tendenciákat is.

JEGYZETEK/NOTES

1. Bernek Ágnes (2016): Geopolitika és/vagy geökonómia I. rész. <https://internetfigyelo.wordpress.com/2016/03/25/geopolitika-esvagy-geookonomia-i-resz/>
2. Simai Mihály (2014): A térszerkezet és geökonómia. Tér és Társadalom, 28. évf., 1. szám, 2014. 1–2. old. <http://real.mtak.hu/11238/1/2579-6729-1-PB.pdf>
3. Már Gudmundsson (2008): How might the current financial crisis shape financial sector regulation and structure? BIS management speeches. <https://www.bis.org/speeches/sp081119.htm>
4. Shiller, R. J. (2015). Irrational exuberance. Princeton, NJ: Princeton University Press.
5. Industry4 (2018): Dolgok internete (IOT). <http://industry4.hu/hu/fogalomtar/dolgok-internete-iot>
6. FintechZone (2019): Bevezetése a FinTech világába. <https://fintechzone.hu/mi-a-fintech/>
7. Martin Sandbu (2019): The Economics of Big Tech. <https://www.ft.com/economics-of-big-tech>
8. Maria Terekhova (2017): Tech giants are coming for incumbent banks. <https://www.businessinsider.com/tech-giants-are-coming-for-incumbentbanks-2017-10>
9. Magyar Nemzeti Bank (2017): Pénzügyi Stabilitási Jelentés 2017. május, 74. o. <https://www.mnb.hu/letoltes/penzugyi-stabilitasi-jelentes-2017-majus-hun.pdf>
10. Nolan Bauerle (2018): What is a Distributed Ledger? <https://www.coindesk.com/information/what-is-a-distributed-ledger>
11. Portfolio.hu (2019): Itt az első kriptopénz, amit egy globális nagybank bocsát ki. <https://www.portfolio.hu/vallalatok/it/itt-az-első-kriptopenz-amit-egy-globalis-nagybank-bocsat-ki.3.314117.html>
12. Lemák Gábor (2019): Már selfie fotóval is nyithatunk bankszámlát Magyarországon. <https://fintechzone.hu/mar-selfie-fotoval-is-nyithatunk-bankszamlat-magyarorszagon/>
13. Fábián Gergely, Virág Barnabás (2018): Bankok a történelemben: innovációk és válságok, 645–646. o. Magyar Nemzeti Bank könyvsorozata.
14. Bátty Zoltán (2019): Érkezik az Apple saját hitelkártyája. <https://pcworld.hu/pcwlite/okos-apple-hitelkartya-erkezik-259919.html>
15. Chris M. Skinner (2017): Bill Gates is wrong. <https://thefinanser.com/2017/11/need-banking-dont-need-banks.html/>

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

- Brett King (2018): Bank 4.0. – banking everywhere, never at a bank. Amazon digital services LLC.
- Chris M. Skinner (2014): Digital bank – strategies to launch or become a digital bank. Marshall Cavendish International Pte Ltd.
- European Banking Authority (2018): Report on the impact of fintech on incumbent credit institutions' business models 03 July 2018. [https://eba.europa.eu/documents/10180/1919160/EBA+Discussion+Paper+on+Fintech+\(EBA-DP-2017-02\).pdf](https://eba.europa.eu/documents/10180/1919160/EBA+Discussion+Paper+on+Fintech+(EBA-DP-2017-02).pdf)
- Fábián Gergely, Virág Barnabás (2018): Bankok a történelemben: innovációk és válságok. Magyar Nemzeti Bank könyvsorozata.
- Henry Kissinger (2016): World Order – reflections on the character of nations and the course of history. Penguin Books Limited.
- Hubai József (2009): Geopolitika-geostratégia. Nemzeti Tankönyvkiadó.
- James Stent (2018): China's banking transformation – the untold story. Amazon digital services LLC.
- Magyar Nemzeti Bank (2017): Innováció és stabilitás Fintech körkép Magyarországon. Konzultációs dokumentum, 2017. december.
- McKinsey & Co. (2018): New rules for and old game – banks in the changing world of financial intermediation. McKinsey global banking annual review 2018.
- Sljukic Nóra: A Fintech világ felügyeleti kihívásai és lehetőségei. MKT Vándorgyűlés, 2018. szeptember 7.

PENCZ Helga

PhD-hallgató

Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Pécs

PhD Student

University of Pécs, Faculty of Sciences, Pécs, Hungary

e-mail: pencz.helga@gmail.com

MIT TANULHAT MAGYARORSZÁG A FINN OKTATÁSI RENDSZER PÉLDÁJÁBÓL?

WHAT COULD HUNGARY LEARN FROM THE EXAMPLE OF THE FINNISH EDUCATION SYSTEM?

ABSTRACT

The examination of the success and effectiveness of different education systems has a long tradition. It has been an established fact for decades that a successful education system has a major effect on the economic growth and productivity of the affected country. The PISA assessment of OECD offers comparable quantified data of the performance of students of countries that take part in the program. The assessment has been performed since 2000, and from the results it is evident that some countries give a persistent and consistent outstanding performance for the competencies measured. Finland is an excellent example, a country which came in international spotlight after the first PISA assessment, with students achieving to be in the top 5 place in all areas, as well as performing outstanding in the tests of the consequent years. For this very reason, the root cause and background of the success of their education system has long been studied. This paper concentrates on the structure and characteristics of the education system of the country. It gives an overview of the structure and features of the education system. The analysis offers numerous conclusions that may also be used in Hungary.

Kulcsszavak: oktatási rendszer, oktatási struktúra, Finnország, OECD, PISA mérés

Keywords: education system, education structure, Finland, OECD, PISA assessment

1. Bevezetés

Finnország közel 5 és fél millió fős népességet számlál, területe pedig közel 340 ezer négyzetkilométer.¹ A finn diákok 2000 óta, tehát már az első méréstől kezdődően részt vesznek az OECD PISA felméréseiben, és minden mérés alkalmával magasban az átlag felett teljesítettek – a világ ekkor figyelt fel teljesítményükre először.

1. táblázat: Finn diákok PISA méréseken elért eredményei²
Table 1: PISA assessment results of the students of Singapore

	2000	2003	2006	2009	2012	2015
Szövegértés	1. hely	1. hely	2. hely	3. hely	6. hely	4. hely
Matematika	4. hely	2. hely	2. hely	6. hely	12. hely	13. hely
Természettudomány	3. hely	1. hely	1. hely	2. hely	5. hely	5. hely

Forrás: Balázs et. al. 2007, 2010, 2013; Felvégi 2005; OECD (n. d.); Ostorics et. al. 2016.

Ahogy az 1. számú táblázatban is látható, a finn diákok rendszeresen a PISA felmérés élmezőnyében végeztek. A 2012-ben és 2015-ben lezajlott mérések során matematikából a 12. és 13. helyeken végeztek a diákok, ami a korábbi top-helyezésekhez képest akár visszaesésnek is tekinthető. Ugyanakkor ezek még mindig szép helyezések, és nem a finn diákok teljesítményének gyengülését hivatottak jelezni – pontszámaik továbbra is kiemelkedően magasak –, csupán azt tükrözik, hogy egyre több olyan ország és régió diákjai is bekapcsolódtak a mérésbe, akik szintén rendkívül jól teljesítenek.

Tanulmányomban Finnország történelmi és politikai hátterét, gazdaságának fejlődését, az ország minden területén végbemenő modernizációt és az oktatási reform folyamatát mutatom be. Az oktatási rendszer struktúrájának és sajátosságainak áttekintését követően igyekszem kiemelni a szisztéma erősségeit, és ez alapján megállapítani, hogyan szolgálhat mindez követendő példaként akár Magyarország számára is.

2. Történelmi és politikai háttér

A mai Finnország területének benépesedése igen régi múltra tekinthet vissza: a Finn-öböl területére már időszámításunk előtt 3300 körül elkezdett betelepülni a finnugor eredetű népesség, akik a korábban ott élő őslakosságot lassan magukba olvasztották.

Több ezer évvel később, időszámításunk szerint 500 körül érkeztek svéd telepesek a területre, ami a keresztes hadjáratok eredményeképp idővel svéd fennhatóság alá is került. Így tehát – a svéd állam részeként – itt is svéd törvények voltak érvényben, a politika, a kultúra és az elit

nyelve pedig a svéd volt. Egészen az 1800-as évek elejéig tartott ez az úgynevezett „svéd korszak”, 1809-ben ugyanis az addigra megalakult első finn parlament hűséget esküdött Oroszországnak, minek hatására Svédország lemondott a finn területekről Oroszország javára. Sokan ezt a dátumot tekintik a finn államalapítás időpontjának.

Az Orosz Birodalom fennállása alatt képtelen volt egységes jogrendszert és közigazgatási szisztémát kialakítani, így a finn területek politikai berendezkedése, szokásrendje, vallása és nyelvi kultúrája megmaradt. Fennmaradt tehát a svéd korszakban megszilárdult svéd nyelvű politikai elit is, ám ennek képviselői lassan két táborra szakadtak. Míg az elit egy része meg kívánta tartani a svéd nyelv kitüntetett helyzetét a politikában, kultúrában és közéletben, addig kialakulni látszott egy olyan csoport is, ami a finn nyelvű kultúra felvirágoztatásában látta volna a finn nép jövőjét. A nyelvharc eredményeképp kialakult két nyelvpart, a Finnpart és Svédpart, melynek nyomán a XIX. században kétnyelvű magaskultúra és tudományos élet kialakulása volt megfigyelhető. Mindezzel párhuzamosan más politikai változások is kialakulni látszottak: az 1900-as évek elejére általánossá vált a titkos és egyenlő választójog, az oroszok elismerték a finn területek önrendelkezésének jogát, illetve a közöttük húzódó határ is rögzítésre került. Ezek az intézkedés mind a lassan kialakuló finn függetlenség felé mutattak, melynek kikiáltására 1917. december 6-án került sor.

A függetlenség első időszakában a finnek lefektették a köztársasági alkotmányt, bevezették a felelőki rendszert, az országban a parlamentarizmus erősödni látszott. Oroszországgal való kapcsolatuk meglehetősen változó volt, ám semlegességüket igyekeztek minél tovább megőrizni. A második világháborúban azonban az ország elszenvedett egy orosz támadást, melyből nem tudott győztesen kikerülni. Az így ráháruló jóvátételi fizetési kötelezettség nem hozta könnyű helyzetbe a finn államot.

A második világháborút követően Finnország maradt az egyetlen olyan terület, ahol a Szovjetunió nem gyakorolt teljes befolyást. Társadalmi berendezkedése és szokásrendje továbbra is fennmaradhatott, így a többi hasonló helyzetben lévő országhoz képest jobb pozícióból indult. Finnország igyekezett is élni kvázi-szerencsés helyzetével: elsődleges feladatai közt szerepelt a jóvátétel megfizetése, mely kötelezettségének 1952-re sikerrel eleget is tett. Miután letette ezt a terhet, kezdetét vehette a gazdasági átalakulás, melynek szellemében hamar kialakultak a jóléti állam alapfeltételei is. Dinamikus gazdasági fejlődésének köszönhetően az 1980-as évekre GDP alapján Finnország a világ élvonalába került.³

A Szovjetunió felbomlását követően, 1991-ben döntött úgy a finn politikai elit, hogy az ország Európai Unió tagságáért folyamodik.⁴ Ennek

eredményeként Finnország 1995-ben vált EU-tagállammá, 1999 óta része az euróövezetnek, 2001 óta a pedig schengeni térségnek. Finnország ma parlamentáris köztársaságként működik, államigazgatásának központja pedig az ország fővárosa, Helsinki.⁵

3. Gazdaság, modernizáció és oktatási reform

Finnországról alapvetően elmondható, hogy felismerte és kihasználta adottságaiból származó erősségeit, és előnyre kíváncsolta azokat – tehát élt a rendelkezésére álló lehetőségekkel.

Az ország erdőkben, fákból rendkívül gazdag, ezáltal az erdőgazdálkodás és a faipar felfuttatásával a finnek már a XIX. század második felében sikeresen be tudtak kapcsolódni az európai kereskedelem véráramába. Az eladásokból származó profit a tulajdonosokhoz került, akiknek így módjában állt folyamatosan korszerűsíteni, fejleszteni és bővíteni gazdaságaikat. A külföldi és belföldi kereskedelemben egyaránt nagy jelentősége volt a vízi utaknak – elvégre Finnország tavakban meglehetősen gazdag, és a kontinentális Európához is tengeren keresztül tud kapcsolódni. Azonban az ország felismerte, hogy az egyre pezsgőbb kereskedelmi tevékenység a közlekedési infrastruktúra kiépítését és fejlesztését is szükségessé teszi – ez végül sokat segített a nemzetközi kereskedelem további élénkítésében. Végeredményben a fa- és papíripar, a hajógyártás, a gépipar és az élelmiszeripar váltak Finnország húzóágazataivá, legfőbb kereskedelmi partnerei között pedig Anglia, Németország és Oroszország is szerepelt.⁶

Finnország GDP-je száz évvel ezelőtt alig érte el az akkori élenjárók, az Egyesült Királyság és az Amerikai Egyesült Államok által elért érték felét. Az akkoriban szegény, mezőgazdasági ország példaértékű növekedést vitt véghez egy évszázad leforgása alatt, és iparosodott, szolgáltatásközpontú orszaggá vált. A XX. században Finnország egyike volt a leggyorsabb ütemben növekvő országoknak, melynek eredményeképp napjainkra a világ élvonalába került.⁷ A Világgazdasági Fórum 2003. évi jelentése Finnországot találta a világ legversenyképesebb gazdaságának, a tudásgazdaság mintaországának.⁸ Előkelő helyét azóta is tartja, az elmúlt évtizedben végig a tíz legversenyképesebb ország között végzett.⁹ Napjainkban a finn gazdaság legjelentősebb ágazatai között továbbra is jelen van a kereskedelem és az áruszállítás, emellett az ipar, honvédelem, egészségügyi és szociális ellátás valamint persze az oktatás és a turizmushoz kapcsolódó szolgáltatások nyújtása is. Az országban 2012 óta folyamatos növekedést mutat a reál-GDP értéke, növekedésének üteme meghaladja az uniós átlagét.¹⁰ Nominális GDP-jének értéke a legfrissebb

mérések szerint mind az Európai Unió átlag, mind pedig a világátlag értéke felett helyezkedik el.¹¹

A dinamikus gazdasági növekedésnek köszönhetően számos új vállalat telephelyei érkeztek az országba, melyek a korábbtól eltérő, újszerű képzést igénylő munkakörök létrejöttét eredményezték. A megfelelően képzett munkaerő biztosítása közös érdek volt, ami kellőképpen megalapozta és magával hozta az oktatási rendszer reformjának szükségességét Finnországban. Így a szinte minden területen végbement modernizációs folyamat az oktatási szisztémát sem hagyhatta érintetlenül.

Az 1970-es évekig nem volt egységes oktatási rendszer az országban: számos különböző iskolafajta önállóan, egymástól függetlenül létezett. Az oktatás reformját a kor legszínvonalasabb nemzetközi műhelyeinek tudására alapozta az ország: a kor legfrissebb kutatásainak eredményeit adaptálták és ezekre alapozva építették fel saját rendszerüket. Az 1970-es években az addig működő népiskola és középiskola egy részének egyesítésével alakították ki a 9 osztályos, kötelező és ingyenes alapfokú iskola rendszerét, majd a középfokú oktatás reformja következett. Három éves általános és szakmai középfokú iskolákat hoztak létre, mely csakúgy, mint az oktatás többi szintje, ingyenesen elérhető mindenki számára. A felépítés kialakítása mellett elengedhetetlen volt az oktatás irányításának újragondolása, valamint a tanítás és tanulás kutatásának tervszerű fejlesztése, aminek a kiemelten magas K + F-ráfordítás ugyanúgy részét képezte, mint a tanárképzés minőségének javítása.¹²

Finn oktatási csodaként is szokás hivatkozni arra, amit Finnország létrehozott és elért oktatási reformjának köszönhetően. Az emberi tőke értéke óriásit emelkedett igen rövid idő alatt, az ország képes volt eleget tenni a korábban is említett, újfajta tudást igénylő munkaerő-piaci igényeknek, ez pedig sokat hozzatott ahhoz, hogy az ország gazdasága a világ legjobbjai közé kerüljön. A siker kulcsa tehát az oktatási reform volt, melyhez kapcsolódó intézkedések – bár sokat merítettek a rendelkezésre álló nemzetközi példákból – nem féltek eltérni a nemzetközi gyakorlattól, vagy akár szembe menni azzal.¹³ Az oktatás akkoriban lefektetett alapelvei mind a mai napig érvényesek Finnországban:

- elérhetőség: mindenki a lakóhelyéhez legközelebbi iskolát vehesse igénybe;
- ingyenesség: tandíjmentes oktatás minden szinten;
- rugalmasság: központi irányítás, helyi alkalmazás és végrehajtás;
- interaktivitás és kooperáció: partneri viszony elve minden szinten;
- megbízhatóság: magasán képzett, autonóm pedagógusok minden iskolában;
- diákközpontúság: a tanulók egyénre szabott szellemi és anyagi támogatása;

- esélyegyenlőség: egyenlő esély a tanulásra lakóhelytől, nemtől, gazdasági helyzetétől, anyanyelvtől függetlenül;
- rangsorok helyett fejlődésorientált értékelés;
- kirekesztés helyett befogadás.¹⁴

Mindennek eredményeképp a finn iskolák közti különbségek lényegében eltűntek: minden iskolában ugyanolyan magas színvonalú oktatásban részesülnek a diákok. A cél ugyanis, hogy az iskolai képzés kiegyenlítse a társadalmi különbségeket: lakóhelytől, szociális helyzettől, családi körülményektől függetlenül minden diáknak azonos lehetőségeket igyekeznek biztosítani.

4. Az oktatási rendszer jellemzői és felépítése

A finn oktatási reformok sikereit mára már számos kutatás támasztja alá. Ahhoz, hogy tanulhassunk a példájukból, érdemes közelebbről is megvizsgálni, mi eredményezi a kiemelkedő teljesítményt.

A hatékony oktatásszervezés lehetővé teszi, hogy a központilag felépített képzési terv, keretrendszer és ajánlások helyi és intézményi szintén testreszabásra kerüljenek annak érdekében, hogy igazodni tudjanak az adott iskola vagy régió, valamint a munkaerőpiac igényeihez. Bár a tananyag mennyisége Finnországban kevesebb a Magyarországon megszokotthoz képest, jobban hasznosítható tudást ad a gyerekek kezébe. Fontos kiemelni a rendszer rugalmasságát is, minek köszönhetően a korábban megszerzett tapasztalatok vagy tanulmányok elismertetése bevett gyakorlat – ebből kifolyólag az élethosszig tartó tanulás valóban kivitelezhetővé válik.

Finnországban nagy hangsúlyt fektetnek a tapasztalaton alapuló (phenomenon based) oktatásra.¹⁵ Fontosnak tartják ugyanis, hogy a diákok gyakorlati úton sajátítsanak el minél több tudást, ez pedig összecseng azzal is, hogy hasznosítható tudást kapnak a kezükbe. A tanórákon a diákok vannak fókuszban, akik eldönthetik, hogy mennyire és milyen módon vesznek részt a feladatokban. A diákok pedig motiváltak, hiszen tudják, hogy saját érdekük a fejlődést, és későbbi sikereik, előmenetelük iránt felelősséggel tartoznak. Hibázni pedig kifejezetten megengedett: a finn modell álláspontja szerint az önálló problémamegoldás sokkal hatékonyabban fejleszti a készségeket.

Ahogy arról korábban is szó esett, a finnek az oktatási rendszer egyik legfőbb feladatának tartják az esélyegyenlőség megteremtését. A lemorzsolódás megállítása és csökkentése érdekében egyéni fejlesztési terveket készítenek és egyénre szabott oktatást biztosítanak azoknak a diákoknak, akiknek szüksége van erre. Nagy hangsúlyt fektetnek a problémák

megelőzésére, épp ezért igyekeznek mielőbb kiszűrni, ha egy diák lemarad, esetleg extra figyelemre vagy segítségre van szüksége. Összességében elmondható, hogy cél az integráció, valamint egy elfogadó és toleráns rendszer működtetése, minek érdekében a tanulói igények és elvárások kerülnek előtérbe – ezzel pedig a diákok nem élnek vissza.¹⁶

A finn oktatási rendszer a nem kötelező iskola-előkészítőt követően alapvetően három szintre tagolható: alapfokú, középfokú és felsőfokú oktatásra, melyeket természetesen követhet posztgraduális képzés, szakirányú továbbképzés, bármilyen szakmai képzés vagy tanfolyam – mindez persze az élethosszig tartó tanulás jegyében.

4.1. Iskola-előkészítő

Az iskola előtti nevelés intézményes formája nem kötelező, de bölcsődei és óvodai ellátás is működik az országban. Az iskolakezdést megelőző évben minden önkormányzat köteles egyéves iskola-előkészítőt szervezni minden településen, ahol a részvétel körülbelül 96%-os. Cél a tanulási és szociális képességek fejlesztése, valamint az esetleges nehézségek kiszűrése és szükség esetén az egyéni fejlesztés megkezdése a lemaradás elkerülése érdekében.¹⁷

4.2. Alapfokú oktatás

Az alapfokú oktatás mindenki számára kötelező, és 9 éves, általános műveltségi képzést jelent. A minden szinten ingyenes oktatás mellett a diákok díjmentesen vehetik igénybe az iskolai étkezést és tankönyveikhez is térítésmentesen juthatnak hozzá.

Az oktatás szervezése a helyi önkormányzatok feladata, melyek kötelesek minden diáknak biztosítani az oktatást a lakóhelyük közelében. Amennyiben a lakóhelyükhöz legközelebb eső iskola több mint 5 km távolságra található, akkor ingyenes utazási lehetőséggel könnyítik meg az iskolába járást számukra. A kötelező tantárgyak között – a szokásos közismereti tárgyak mellett – szerepel második hazai nyelv, idegen nyelv, háztartási ismeretek tantárgy és tanulmányi irányítás is, ami lényegében mentorációt jelent. Ennek keretein belül a tanár egyéni, személyes kapcsolatot igyekszik kialakítani a diákokkal, és egyfajta támogatói szerepkört betölteni. Cél a tanulással, továbbtanulással kapcsolatos kérdések megvitatása, tanulási nehézségek megoldása.

A 9 éves képzés két részre tagolható: az első hat évben osztálytanítók foglalkoznak a gyerekekkel, és a tantárgyak nagy részét ők oktatják, míg az utolsó három évben szaktanárok tanítják őket. Utóbbit alsó-középskolának (lower secondary education) nevezik Finnországban. A képzés

során végig teljesen integrált oktatásról beszélhetünk: nincsenek sem specializációk, sem pedig képességek szerinti elkülönítés. A hátrányos helyzetű, esetleg fogyatékkal élő tanulók fejlesztését is igyekeznek az osztály keretein belül megoldani. A tanulók egyéni támogatására minden esetben nagy hangsúly kerül: legyen szó akár gyengén teljesítőkről, akár kiemelten tehetséges diákokról, mindenkivel igyekeznek az integrált osztályon belül képességeinek megfelelően fejleszteni. A kilenc osztályos képzést követően lehetőség nyílik egy további év kiegészítő oktatás megszervezésére azoknak a tanulóknak, javítánának teljesítményükön és szeretnék behozni esetleges lemaradásukat.¹⁸

4.3. Középfokú oktatás

Az alapfokú oktatás 9 évét követően a diákok központi felvételi eljárás keretein belül jelentkezhetnek középfokú oktatási intézményekbe, azaz felső-középiskolai képzésbe (upper secondary education). A középfokú képzés alapvetően 3 éves, de egyéni ütemezéssel lehet akár 2 vagy 4 éves képzés is. Az oktatás és az étkezés itt is díjmentesen vehető igénybe, a tankönyvekért és a szükséges munkaeszközökért viszont fizetni kell. Lehetőség van azonban oktatási támogatásra pályázni, amit a diákok tanulmányi eredményei és kora, valamint a családi jövedelem alapján ítélnek meg. Ahogy arról korábban is szó esett, Finnországban általános vagy szakmai középfokú oktatásban vehetnek részt a diákok.

Az általános középfokú oktatási intézmények lényegében a magyar gimnáziumoknak feleltethetőek meg. Fő céljuk az általános műveltség bővítése, valamint a diákok továbbtanulásra való felkészítése. A képzés érettségi vizsgával zárul, ami 1852 óta az egyetemi tanulmányok alapfeltétele Finnországban. Az 1980-as években került bevezetésre a kurzusokra épülő oktatás. A magyar felsőoktatásból is jól ismert kreditrendszerhez hasonlóan működik: nincsenek osztályok, a diákok ideiglenes tanulócsoportokban vesznek részt az órákon, és a képzés sikeres teljesítésének feltétele egy bizonyos kurzusmennyiség megszerzése. Egy kurzus körülbelül 38 tanórából áll, és összesen minimum 75 kurzus elvégzését várják el a diákoktól, akik kötelező, elmélyítő és alkalmazott kurzusok közül választhatnak megadott felosztás szerint. Az általános középfokú oktatásban nagy hangsúly kerül az idegen nyelvekre. Az alapfokú képzés során a diákok anyanyelvük és a második hazai nyelv mellett egy további idegen nyelvet is tanulnak, középfokú képzésben pedig sokan élnek a második idegen nyelv felvételének lehetőségével. Így a diákoknak lehetőségük nyílik akár négy nyelv társalgási szintű elsajátítására a középiskola végéig, ami világszinten is komoly versenyelőnynek számít.

A szakmai középfokú oktatás igen népszerű Finnországban: az adott korosztály kb. 40%-a folytatja itt tanulmányait az alapfokú oktatást követően. A szakmai oktatás ma is fennálló rendszere az 1990-es évek elejére alakult ki az országban. A 3 éves képzés során a diákok elsajátíthatják a választott szakmához kötődő alapismereteket, végül pedig olyan szakmai alapvizsgát tehetnek, ami a munkavállalás lehetősége mellett lehetőséget nyújt további, kiegészítő szakmai ismeretek megszerzésére, de kaput nyit a felsőfokú tanulmányok felé is. A képzés alapvetően 120 hétig tart, ám bizonyos előképzettség esetén ez is rugalmasan kezelhető. Azok a diákok, akik az érettségit követően döntenek úgy, hogy középfokú szakmai ismeretekre tennének szert, 30 héttel rövidebb képzésben vehetnek részt. Hasonlóan pozitív elbírálásban részesülnek azok is, akik a képzés megkezdése előtt rendelkeznek releváns munkatapasztalattal – ez is beszámítható a szakmai tanulmányok során. A képzésbe épített 20 hét munkahelyi gyakorlat azoknak is betekintést enged a munka világába, akiknek addig nem volt erre lehetőségük. A képzés végén a diákoknak lehetőségük van a „sima” szakmai vizsga mellett egy olyan kettős vizsga letételére is, ami szakmai végzettséget és érettségit is jelent számukra.

Ahogy azt már többször láthattuk, a rugalmasság valóban jellemző a finn oktatás szinte minden aspektusára. A szakmai középfokú képzés által nyújtott egyik lehetőség az oktatási egyezmény keretein belül való tanulás. Ez azt jelenti, hogy ha adottak a megfelelő feltételek, akkor lehetőség nyílik akár munkahelyen belül, szakképzett személyzet bevonásával elsajátítani a szakmai ismereteket. Ehhez persze szerződéses megállapodás és mindkét fél hajlandósága szükséges, de véleményem szerint mindenképp hasznos kezdeményezés.

A szakmai középfokú képzés céljai közt szerepel egyebek mellett a lemorzsolódás megakadályozása és csökkentése is. Lehetőség van ugyanis egy olyan, 20–40 hetes előkészítő oktatásban is részt venni, ami azoknak a diákoknak szól, akik nem tudták eldönteni, képzési útjukat pontosan merre folytatnánk tovább.¹⁹

4.4. Felsőfokú oktatás

A finn felsőfokú képzési rendszer egyik – szerintem leginkább hasznos és követendő például szolgáló – jellemzője, hogy egyértelműen elkülöníti a tudományos kutatást célul kitűző, akadémiai pályára felkészítő egyetemeket (universities) és a gyakorlati fókuszú, felsőfokú szakmai ismereteket nyújtó szakfőiskolákat (universities of applied sciences). Az egyetemi képzés Finnországban is a Bologna-rendszer szerint működik. A jelentkezés feltétele a sikeres érettségi vizsga, valamint az egye-

temek saját felvételi eljárásában való részvétel. Számos alap- és mesterképzési szak érhető el, melyeket követően természetesen lehetőség nyílik posztgraduális (doktori és licenciátusi) képzésben is részt venni. A tanegységek felosztása és javasolt ütemezése ismerős lehet a magyar felsőoktatásból: egy tanév körülbelül 60 tanegység megszerzését jelenti, tehát fél-évente 30 megszerzése javasolt. Alapképzési szakokon 3 év alatt összesen 180 tanegység, mesterképzésben pedig 2 év alatt összesen 120 tanegység megszerzése van szükség az abszolutórium megszerzéséhez.

A szakfőiskolák is kétszintű képzést, tehát alap- és mesterszakok elvégzését teszik lehetővé a hallgatók számára. Szakfőiskolai alapképzésre történő jelentkezés alapfeltétele az érettségi vagy pedig a szakmai alapvizsga, valamint a központi felvételi eljárásban való részvétel. Az alapképzés 3-4 éves, mely során összesen 210–270 tanegységet kell a hallgatóknak elvégezni. Cél, hogy a munkavégzéshez szükséges elméleti alapokat és széles körű gyakorlati alapismereteket megszerezzék, valamint alkalmazni is tudják azokat.

Szakfőiskolai mesterképzések esetében már nincs központi felvételi eljárás, közvetlenül az adott intézményekhez szükséges benyújtani a jelentkezést. Szakfőiskolai mesterképzésre való jelentkezés feltétele szakirányú alapképzési diploma és legalább három év releváns szakmai tapasztalat. A képzés a szakmai területen való elmélyülés lehetőségét nyújtja, ami később a szakértői és vezetői munkát is lehetővé teszi.

A szakfőiskolákon nyílt főiskolai képzések elvégzésére is lehetőség van: kortól és végzettségtől függetlenül bárki részt vehet ezeken, elvégzésük vizsgához nem kötődik.²⁰

4.5. Lifelong Learning

Az élethosszig tartó tanulás fontosságát hangsúlyozni ma már szinte magától értetődő, ugyanakkor nem mindenhol sikerült megteremteni ennek valódi feltételeit. Finnország igyekszik ebben is élen járni, és minél többféle lehetőséget és megoldást biztosítani annak érdekében, hogy bárki bármikor be-, illetve visszakapcsolódhasson az oktatási rendszerbe. Bármilyen szintű oktatási intézmény szervezhet felnőtteknek szóló képzéseket, ami történhet akár munkahelyi, akár oktatási intézményi környezetben is. Számos informális lehetőség is az érdeklődők rendelkezésére áll: nyári egyetemek és oktatási központok is kínálnak hosszabb-rövidebb kurzusokat. A felnőttképzés célja többféle lehet: akár elmaradt tanulmányok pótlásáról, akár már meglévő ismeretek bővítéséről, esetleg nyelvismeret frissítéséről vagy akár csak érdeklődésről, kedvteléséről legyen szó, mindenki meg tudja találni a számára megfelelő kép-

zési formát. Nem utolsó sorban a munkaképes korú felnőttek oktatásának egyik kiemelt célja a munkaerőpiac igényeinek követése és kompetenciáik bővítése, képességeik és készségeik javítása is.²¹

5. Tanulságok – Amit a finn rendszertől átvenni érdemes

Úgy vélem, nem érdemes vitatni a tényt, miszerint Finnország oktatási rendszere sikeres, és a világ legjobbjai közt említhető. Tanulmányomban igyekeztem összefoglalni a rendszer főbb jellemzőit, bemutatni felépítését, kiemelni erősségeit és előnyeit.

Finnországban minden iskola ugyanolyan magas színvonalú oktatást biztosít a gyerekeknek, ezért a szülők aggodalom nélkül írathatják be a gyerekeket a lakóhelyükhöz legközelebb eső iskolába. Ez jelentős terhet vehet le a családok válláról, még hozzá a napi hosszas ingázás terhét. Kevesebbet kell a szabadidőből az oktatási intézmény és a lakóhely közötti utazásra szánni, tehát több maradhat bármi másra – mind a gyerekeknek, mind a szülőknek.

Véleményem szerint a rugalmasság az egyik olyan attribútum, ami a rendszert valóban hatékonyná és felhasználóbaráttá teszi. A szakmai tapasztalatok és korábbi tanulmányok beszámításával nyerhető akár rövidebb képzési idő valóban motiváló lehet azok számára, akik bővíteni szeretnék tudásukat, esetleg munka mellett folytatni, újrakezdeni tanulmányaikat. Abban, hogy az élethosszig tartó tanulás általános jelenséggé válhasson, sokat segít a diák- és hallgató-orientált szemlélet. Nagyon fontosnak tartom, hogy az oktatásban való részvételben ne kötelező rossz és folyamatos buktatókat lásson az, aki benne van. Egy olyan rendszerbe, ahol a résztvevő folyamatos bürokratikus aknamezőt érez a lába alatt, valamint úgy érzi, felesleges köröket kénytelen futni, nehéz elképzelni, hogy bárki önként és örömmel visszavágyna.

A számos erősség egyikeként muszáj megemlíteni a centralizált oktatásirányítás helyi, regionális körülményekhez igazodó végrehajtását is. Úgy gondolom, meg kell adni az intézményeknek azt az önállóságot és önrendelkezési lehetőséget, aminek köszönhetően – felismerve saját környezetének sajátosságait – valós igényeket tudjon kielégíteni.

Az, hogy az oktatás minden szinten ingyenes, hatalmas lépés az esélyegyenlőség megteremtésének irányába. A magas – sőt, általában bármilyen – tandíj sok esetben kizárhatja az oktatás bizonyos szintjéből azokat a tanulókat, akik családja számára nehézséget jelent a tanítatás költségeinek megteremtése. Az esélyegyenlőség megteremtésére, illetve a különböző társadalmi és szociális háttérből adódó különbségek oktatási rendszer által történő kisimítására való törekvés alapján véve is igen üdvözlendő gondolat. Úgy vélem,

erre minden országnak törekednie kellene, és Finnország kiváló követendő példa arra, hogyan lehet ezt megvalósítani.

Ha Finnország sikereit vizsgáljuk, nem szabad szó nélkül elmennünk a magasan képzett pedagógusok mellett sem. Úgy gondolom, egy oktatási rendszer nem lehet sikeres motivált, megbecsült, magasan képzett és rátermett pedagógusok nélkül. Ezt pedig csak úgy lehet biztosítani, ha már a kiválasztás során igen erős szűrőket állítunk fel, és a szigorú követelményeken a későbbiekben sem enyhítünk. Véleményem szerint minden ország, amely hatékony és jól működő oktatási rendszer kialakításán dolgozik, nagy hangsúlyt kell, hogy fektessen a pedagógusképzésre – kezdve egészen a képzésre történő jelentkezéstől.

Magyarországon a Bologna-rendszerű felsőoktatás bevezetése óta úgy vélem, nem sikerült teljes mértékben adaptálni a célkitűzéseket. Számos szakon visszatértek az osztatlan képzési formához, sok tudományterület nem – és esetenként a munkáltató sem – feltétlen tudja helyén kezelni az alap- és mesterképzési végzettségeket. Szinte évről évre merülnek fel ötletek a képzések átalakításáról, újrastrukturálásáról. Gyakran merül fel problémaként hallgatói oldalról, hogy a mesterképzési szakok ismétlik az alapképzésen elhangzottakat, az alapszakok viszont sokszor rengeteg elméleti tudást – adott esetben öt évnyi képzés anyagát – igyekeznek átadni. Úgy fest, nem boldogulunk jól a rendszerrel, holott az a világ számos országában kiválóan működik. És a kulcs véleményem szerint éppen ebben rejlik: ha sok más helyen működik a Bologna-rendszer, akkor talán nem a szisztéma a hibás. Épp ezért érdemes lehet megvizsgálni a jó például szolgáló országokat – mind például Finnországot. Úgy gondolom, a finn felsőoktatás felépítését górcső alá véve kiválóan megismerhetjük az egyes képzési szintek és intézménytípusok közti különbségeket, élénk tárva ezzel a Bologna-rendszer lényegét. Nézőpontom szerint a siker kulcsa az, hogy minden képzési formát arra használnak, amire az való, és megfelelően elkülönítik, meghatározzák azok céljait és módszereit. Az egyetemek és szakfőiskolák megkülönböztetését kiemelkedően hasznos lépésnek tartom, hiszen ez is elősegíti a világos és egyértelmű jövőtervezést, és azt, hogy a hallgatók valóban olyan képzést válasszanak, ami a céljaikat szolgálja.

Számos olyan attribútum létezik, ami hozzásegít a hatékony, jól működő oktatási rendszer kialakításához. Amikor egy ország az oktatási szisztéma átalakítása, reformja mellett dönt, úgy vélem, első lépésként érdemes megvizsgálni a sikeresen működő országokat és átvenni tőlük a know-how-t. Meglátásom szerint a finnektől sokat lehet tanulni e téren, és úgy gondolom, a fent kiemelt sajátosságok mind olyan erősségek és pozitívumok, melyeket átvéve el lehet indulni a sikeres oktatási rendszer kiépítésének útján.

6. Összegzés

Finnország – kihasználva természeti adottságait – már a XIX. század közepén sikeresen bekapcsolódott az európai kereskedelembe, minek köszönhetően igen dinamikus gazdasági növekedés zajlott le az országban. Alig több mint száz év alatt Finnország a világ egyik legversenyképesebb gazdaságává vált, és a fejlődés szinte minden területet érintett. Nem képezhetett kivételt ez alól az oktatási rendszer sem, melynek reformja az 1970-es években ment végbe. Az első, 2000-ben lezajlott OECD PISA mérést követően figyelt fel a világ a finn diákok kiemelkedő teljesítményére, minek köszönhetően a finn oktatási rendszer a kutatások és vizsgálatok kereszttüzébe került. Mára sikerült sokat megtudnunk a finn oktatási sikerei mögött húzódó okokról – véleményem szerint már csak az van hátra, hogy a tőlük levonható tanulságokat a gyakorlatban alkalmazni is tudjuk. Tanulmányomban igyekeztem rávilágítani azokra a sikertényezőkre, melyek átvételét akár Magyarországon is érdemes tartom. Úgy gondolom, a minden szinten ingyenes, magas színvonalú, rugalmas, a központosított irányelveket helyi igények szerint végrehajtó oktatási rendszer valóban segíthet a hátránykompenzációban és az egyenlőtlenségek kisimításában – de legalább is csökkentésében. A felsőoktatási alap- és mesterszakok fontos építőelemei a rendszernek, de fontos lenne elismerni, hogy mindkettő más funkcióval és tartalommal kellene, hogy bírjon. Ugyanígy meglehet a maga helye a tudományos, akadémiai életpályára felkészítő egyetemeknek, és a gyakorlatiasabb, szakmai képzést nyújtó szakfőiskoláknak is – számos különböző pályaképet felvázolva ezzel a hallgatók elé. A pedagóguspálya vonzóbbá tétele, társadalmi és anyagi megbecsültségének növelése elengedhetetlenül fontos lenne ahhoz, hogy az oktatási intézmények megfelelő képzést tudjanak nyújtani a diákok és a hallgatók számára.

Tudvalevő, hogy a magyar diákok évről évre gyengébben teljesítenek a PISA felméréseken, és újra meg újra felmerül, hogy vajon milyen változtatásokra lenne szükség. Oktatási reformra természetesen ne azért kerüljön sor, hogy a pontszámokat szebbé tegyük, sokkal inkább a hasznosítható tudás megszerzése lenne a cél. Véleményem szerint Finnország kiváló példaként szolgálhat számunkra.

JEGYZETEK/NOTES

1. Eurostat: <https://ec.europa.eu/eurostat> Letöltés ideje: 2018. 07. 02.
2. Jelen tanulmány megírásakor a 2018. évi PISA felmérés eredményei még nem érhetők el.
3. Gombos József (2008): Két évszázad finn politikatörténete. Szegedi Egyetemi Kiadó Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged. 194. old.
4. Kokkinen, Arto (2012): On Finland's Economic Growth and Convergence with Sweden and the EU15 in the 20th Century. Research Reports 258. Statistics Finland, Helsinki.
5. Official website of the European Union: <https://europa.eu/> Letöltés ideje: 2019. 03. 30.
6. Gombos József (2008): i. m. 194. old.
7. Kokkinen, Arto (2012): i. m.
8. Csapó Benő–Csíkos Csaba–Korom Erzsébet (2004): A tanítás és tanulás kutatása Finnországban. Iskolakultúra, 2004/3. 4–52. o.
9. World Economic Forum: <https://www.weforum.org/> Letöltés ideje: 2019. 03. 30.
10. Lásd 1. jegyzet.
11. IMF – International Monetary Fund: <https://www.imf.org> Letöltés ideje: 2018. 03. 30.
12. Setényi János (1988): A finn oktatáspolitiká a nyolcvanas években. Magyar Pedagógia, 88. évf. 4. sz. 434–440. o.
13. Sahlberg, Pasi (2011): PISA in Finland: an education miracle or an obstacle to change? CEPS Journal Vol. 1. No. 3, pp. 119–140.
14. Benedek Mihály (2005): A „finn csoda” – és ami mögötte van – PISA-konferencia Helsinkiben, 2005. március 14–16. Új Pedagógiai Szemle 55. évf. 4. sz. pp. 108–112.
15. Szentgyörgyvölgyi Flóra (2016): Tanártovábbképzés Finnországban. Opus et Eductio, 3. évf. 4. sz. 495–498. o.
16. Ministry of Education and Culture (n. d.): <https://minedu.fi/en> Letöltés ideje: 2019. 03. 18.; Fejős Edina (2009): A finn oktatási rendszer. In: Torgyik Judit (szerk.): Oktatási rendszerek Európában. Krónika Kiadó, Budapest.
17. Ministry of Education and Culture (n. d.); Fejős Edina (2009): i. m.; Finnish National Agency for Education (n. d.)
18. Ministry of Education and Culture (n. d.); Fejős Edina (2009): i. m.; Finnish National Agency for Education (n. d.) Ormándi János (2006): Összehasonlító pedagógia. APC-Stúdió, Gyula.
19. Uo.
20. Uo.
21. Ministry of Education and Culture (n. d.) Fejős Edina (2009): i. m.; Finnish National Agency for Education (n. d.)

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

- Balázsi Ildikó–Ostorics László–Szalay Balázs (2007): PISA 2006. Összefoglaló jelentés. Oktatási Hivatal, Budapest.
- Balázsi Ildikó–Ostorics László–Szalay Balázs–Szepesi Ildikó (2010): PISA2009 Összefoglaló jelentés. Oktatási Hivatal, Budapest.
- Balázsi Ildikó–Ostorics László–Szalay Balázs–Szepesi Ildikó–Vadász Csaba (2013): PISA 2012. Összefoglaló jelentés. Oktatási Hivatal, Budapest.
- Benedek Mihály (2005): A „finn csoda” – és ami mögötte van – PISA-konferencia Helsinkiben, 2005. március 14–16. Új Pedagógiai Szemle 55. évf. 4. sz. pp. 108–112.
- Csapó Benő–Csíkos Csaba–Korom Erzsébet (2004): A tanítás és tanulás kutatása Finnországban. Iskolakultúra, 2004/3. 45–52. o.
- Eurostat: <https://ec.europa.eu/eurostat> Letöltés ideje: 2018. 07. 02.
- Fejős Edina (2009): A finn oktatási rendszer. In: Torgyik Judit (szerk.): Oktatási rendszerek Európában. Krónika Kiadó, Budapest.
- Felvégi Emese (2005): Gyorsjelentés a PISA 2003 összehasonlító tanulói teljesítménymérés nemzetközi eredményeiről. Új Pedagógiai Szemle, 55. évf. 1. sz. 63–86. o.
- Finnish National Agency for Education (n. d.): https://www.oph.fi/english/education_system Letöltés ideje: 2019. 03. 18.
- Gombos József (2008): Két évszázad finn politikatörténete. Szegedi Egyetemi Kiadó Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged.
- IMF – International Monetary Fund: <https://www.imf.org> Letöltés ideje: 2018. 03. 30.
- Kokkinen, Arto (2012): On Finland’s Economic Growth and Convergence with Sweden and the EU15 in the 20th Century. Research Reports 258. Statistics Finland, Helsinki.
- Ministry of Education and Culture (n.d.): <https://minedu.fi/en> Letöltés ideje: 2019. 03. 18.
- OECD (n. d.): Knowledge and Skills for Life – First Results from PISA 2000. <http://www.oecd.org/education/school/programme-for-international-student-assessment/pisa/33691620.pdf> Letöltés ideje: 2018. 09. 09.
- Official website of the European Union: <https://europa.eu/> Letöltés ideje: 2019. 03. 30.
- Ormándi János (2006): Összehasonlító pedagógia. APC-Stúdió, Gyula.
- Ostorics László–Szalay Balázs–Szepesi Ildikó–Vadász Csaba (2016): PISA 2015 Összefoglaló jelentés. Oktatási Hivatal, Budapest.
- Sahlberg, Pasi (2011): PISA in Finland: an education miracle or an obstacle to change? CEPS Journal Vol. 1. No. 3, pp. 119–140.
- Setényi János (1988): A finn oktatáspolitik a nyolcvanas években. Magyar Pedagógia, 88.évf. 4. sz. 434–440. o.
- Szentgyörgyvölgyi Flóra (2016): Tanártovábbképzés Finnországban. Opus et Education, 3. évf. 4. sz. 495–498. o.
- World Economic Forum: <https://www.weforum.org/> Letöltés ideje: 2019. 03. 30.

NYÁRI Gábor

miniszteri tanácsadó

Emberi Erőforrások Minisztériuma

Ministerial Advisor

Ministry of Human Capacities

e-mail: gabor.nyari@emmi.gov.hu

A MOSZUL KÉRDÉS ÉS A NÉPSZÖVETSÉG, 1924–1925

THE MOSUL QUESTION AND THE LEAGUE OF NATIONS, 1924–1925

ABSTRACT

The three-member Commission of Mosul that Count Pál Teleki was also a member as a geographer, created by the League of Nations to study the scope of the former Ottoman Mosul Vilayet's affiliation, in 1924. The area was desired both by Turkey and the Iraq Kingdom (under British tutelage), primarily in its hypothetical oil-rich, as well as economically important railway lines. Despite the Commission did not have the opportunity to scientific inquiry for oil, they examined historical, ethnographical, geographical and geopolitical facts and principles. The scientific work's results, mainly led by Pál Teleki, are calculated in terms of methodology unequaled on the global stage. The Commission drew attention to this area for its ethnic (Kurdish, Arabic, Turkish) and religious conflicts, and its geographical and geopolitical importance. The Commission's Report built on scientific foundations, though a serious diplomatic and military conflict emerged during its work. Finally, The League of Nations and the Hague International Court of Justice going against its own principles, ignored the proposal calling for the establishment of the Commission's minority law (1925) and decided on the basis of economic criteria.

Kulcsszavak: Moszuli vilajet, Irak, Törökország, Népszövetség, Hágai Nemzetközi Bíróság, Teleki Pál

Keywords: Mosul Vilayet, Iraq, Turkey, League of Nations, Hague International Court of Justice, Pál Teleki

1. Bevezetés

„Európa beteg embere”, a hanyatló Oszmán Birodalom az első világháborút a vesztesek oldalán fejezte be. Ez a vereség nyitotta meg a lehetőséget több más ország előtt, hogy kiharítsanak maguknak egy-egy területet a török államból. Nagy-Britannia, Franciaország, Görögország és Olaszország – háttérben az Egyesült Államok támogatásával és önállósulni kívánó népcsoportok törekvéseivel – diplomáciai és katonai eszközöket is bevetve kívánták elérni céljukat. Woodrow Wilson amerikai elnök 14 pontjából a 12. foglalkozott az Oszmán Birodalommal, amelyben kimondta, hogy minden török uralom alatt élő nemzetiségnek biztosítani kell az önálló fejlődés zavartalan lehetőségét. Azonban az olajban gazdag közel-keleti régióban, így a főként kurdok lakta Moszuli vilajetben is, elsősorban a gazdaságilag leginkább érdekelt Nagy-Britannia akarata érvényesült.

2. Az Oszmán Birodalom szétesése és a Moszuli vilajet sorsa az első világháború után

A brit hadsereg 1917. március 19-én elfoglalta Bagdadot, majd 1918. október 30-án vonult be Moszulba. A török békeszerződést előkészítő, 1920. április 19-e és 26-a között zajló sanremói konferencián az antant hatalmak úgy határoztak, hogy elősegítik az egykori Oszmán Birodalom területén élő nemzetiségek önállósodását. Így jött létre Irak és az ígéret egy jövőbeni önálló kurd államra. Azonban a határozat azt a kitételezt is tartalmazta, hogy az új államok egészen addig a nagyhatalmak felügyelete alá tartoznak, ameddig nem képesek önállóan ellátni magukat, röviden mandátumterületek lesznek.¹ Az 1920. augusztus 10-i Sévres-i béke értelmében a Moszuli vilajet – csakúgy, mint az Iraki Királyság – brit fennhatóság alá került. A Törökország nagyobb részét irányító Musztafa Kemál nem írta alá a békeszerződést, és függetlenségi háborúba kezdett a jelentős túlerőben lévő antant és görög csapatok ellen. Végül 1921 augusztusában és szeptemberében Sakarya-nál, majd egy évvel később Dumlupiraninál döntő vereséget mért a görögökre.² Mindeközben a brit haderő jelentős részét lefoglalta az Irakban kitört felkelés, Mahmud Barzanji sejk pedig megindította függetlenségi harcát és kikiáltotta kurd kormányzását, azonban ezt a nagyhatalmak és az érdekelt felek nem ismerték el.³ Mindez arra készítette az antantot, hogy bírálják felül a törökökkel kötött békét. Az 1923. július 24-én Lausanne-ban aláírt új egyezmény rendezte a török állam határait, egyetlen területet kivéve: a Moszuli vilajetet.⁴ Lord Curzon brit külügyminiszter és Ismet Inönü, a török

delegáció vezetője megegyeztek abban, hogy amennyiben egy éven belül nem tudnak dönteni a vitatott térséget illetően, a Népszövetséghez fordulnak segítségért.⁵

Nyilvánvaló volt, hogy a vita alapját elsősorban a gazdasági érdekek adták. A Moszuli vilajet területe 87 890 km² volt, hozzávetőlegesen 800 000 fős vegyes etnikumú és vallású, de többségében szunnita kurd lakossággal.⁶ Legnagyobb városa és közlekedési, gazdasági csomópontja a névadó 100 000-es lakosságú Moszul volt. A brit megszállás és közigazgatás alatt álló vilajetben arab katonaság, török területekről menekült keresztényekből álló haderő, valamint brit sorkatonaság és légierő állomásozott.⁷ A terület értékét nagyban növelte, hogy alatta gazdag olajmezőket sejtettek, de ekkor még nem lehetett tudni, hogy néhány év múlva a világ olajtermelésének 13,5%-a innen fog származni.⁸ Az első világháborút követő években a britek a legfontosabb tényezőnek azt tartották, hogy itt zajlott annak a vasútvonal kiépítésének az utolsó fázisa, amelyen keresztül az iraki olajt mind a Perzsa-öbölbe, mind a Földközi-tengerhez el lehetett szállítani, és maga a vasútépítés is egy jól jövedelmező vállalkozásként működött.⁹ A Népszövetség azonban – látszólag – megkapta a lehetőséget, hogy a gazdasági szempontokat háttérbe szorítva, eredeti céljának megfelelően a nemzetiségek érdekeit szem előtt tartva hozzon döntést. A Népszövetség tanácsa 1924 augusztusában kezdett foglalkozni az ügygel, majd október 24-én kijelölte ideiglenes határként az úgynevezett „brüsszeli vonalat”, amely a korábbi vilajet északi határvonalának felelt meg.¹⁰

Mindkét érintett fél ismertette az álláspontját a Népszövetséggel, és egy bizonyos pontig még szóba került egy önálló kurd állam létrehozása is. A török szakértők népszavazást szeretettek volna a területen, mivel állításuk szerint az új politikai rendszer csábító lehetett volna az etnikailag sokszínű terület lakosságának.¹¹ Továbbá felvázoltak egy vonalat a vilajet déli, dombokkal tarkított határán, amelyet klimatikus szempontok alapján végleges határvonalnak javasoltak, így török uralom alá vonva a területet.¹²

A brit – és az azzal megegyező iraki – javaslatról részletesebb memorandum született. A brit álláspont szerint lehetetlen a moszuli térségben népszavazással dönteni, mivel a terület stratégiai, földrajzi, gazdasági és közigazgatási szempontból túl fontos ahhoz, hogy a könnyen befolyásolható, aluliskolázott lakosság döntsön hovatartozásáról. Véleményük szerint azért is nehézkes lett volna egy népszavazás lebonyolítása, mivel annak biztosításához olyan jelentős semleges rendfenntartó erőre lett volna szükség, amely nem állt rendelkezésre a régióban, valamint egy esetleges népszavazás további feszültségeket okozhatott volna a Közel-Kelet többi

etnikailag sokszínű területein.¹³ Szakértőik végleges határvonalnak a terület északi részén lévő hegyláncot javasolták, mivel ott aránylag kis létszámú lakosság élt egy katonai szempontból jól védhető területen.¹⁴

3. A Moszul Bizottság létrehozása

A Népszövetség szeptember 30-i genfi ülésén határozott arról, hogy létrehozza az úgynevezett Moszul Bizottságot, amely részletekbe menően megvizsgálja a kérdést. Amikor a bizottság tagjainak kiválasztására került a sor, először Teleki Pál, korábbi magyar miniszterelnök került előtérbe, akit az amerikai Royall Tyler, a Népszövetség magyarországi megbízottja ajánlott.¹⁵ Telekire két fontos szempont miatt esett a választás. Az addig is nemzetközi hírnévnek örvendő földrajztudósra a híres „Vörös térkép” elkészítése után, annak úttörő módszere miatt világszerte felfigyeltek.¹⁶ Emellett a Moszuli vilajet területe etnikailag – és vallásilag – meglehetősen vegyes volt, a több mint 800 000 lakosból hozzávetőlegesen fél millió volt kurd, 160 000 arab, 60 000 török, 70 000 nesztoriánus keresztény, és 20 000 jezidi.¹⁷ Telekinek földrajztudósként, és korábbi miniszterelnökként számos nemzetiségi problémával kellett foglalkoznia, elsősorban az elcsatolt területeken élő magyarság helyzetével kapcsolatban. A Népszövetség azt remélhette, hogy Teleki vitathatatlan szaktekintélye mellett fontos szerepet játszat a Bizottság működésének megítélésében, ha egy hasonló problémákkal küszködő vesztes ország képviselője is részt vesz a munkában. Teleki kiválasztásával kapcsolatban az egyetlen komolyabb támadási felületet korábbi török kapcsolatai adták, azonban ő maga előzte meg a vádaskodást azzal, hogy kijelentette, ismerősei az előző török politikai rendszer hívei voltak, Musztafa Kemal Atatürk rezsimjével nincsenek kapcsolatai.¹⁸

A Bizottság tagja volt még Albert Paulis¹⁹ belga ezredes, gyarmati vállalkozó, akit a népszövetségi ülészakban elnöklő belga kormány javasolt, az elnök pedig Einar af Wirsén²⁰ Svédország korábbi bukaresti követe lett. A Bizottság elnökének elsősorban azért Wirsént választották, mert Svédország semleges volt a világháború alatt.²¹ Az expedíció tagja volt még két népszövetségi titkár, egy pénztáros, két gyorsíró – ilyen minőségben utazott a Bizottsággal Teleki személyi titkára, Incze Péter –, valamint fordítóként a holland Johannes Hendrik Kramers professzor, a leideni egyetem tanára.²²

Volt azonban egy igen fontos eltérés a brit és a török nézetben a Népszövetség – és a Bizottság – működésével kapcsolatban. Míg a britek úgy gondolták, hogy a Népszövetség dönteni fog a vitatott terület sorsáról, addig a törökök csak egyfajta közvetítőként tekintettek a szervezetre.

Wirsén, Teleki és Paulis 1924. november 13-án találkoztak Genfben, ahol hivatalosan is megalakult a Moszul Bizottság. Első munkájuk az volt, hogy áttanulmányozták a népszövetségi dokumentumokat és a Lausanne-i békeszerződést. Teleki elhivatottsága már itt is meglátszott, a legalaposabban ő ásta bele magát a témába. A berlini Magyar Intézet összegyűjtötte számára a területről rendelkezésre álló szakirodalmat, és hozzájutott francia konzuli jelentésekhez is.²³ Teleki felhasználta az 1922–1923-as kiadású egyiptomi középiskolai földrajzi könyveket és atlaszokat, mint a térségben lévő fejlett, de a kérdésben független állam kiadványait.²⁴

A Bizottság tagjai november 25-én Londonba utaztak, ahol megvásárolták a szükséges felszerelést, és megkezdték a tárgyalásokat a brit külügyi és gyarmatügyi hivatalnokokkal, akik ismertették a brit javaslatot. A Bizottság tagjai 1925. január 3-án Isztambulon keresztül érkeztek Ankarába, ahol átvették a török kormány memorandumát, majd Konyában tárgyaltak Musztafa Kemál Atatürk köztársasági elnökkel. A Bizottság Törökországba érkezésével egy időben a brit csapatok komoly atrocitásokat követtek el a Moszuli vilajet területén: falvakat bombáztak, házakat romboltak le, fenyegetésekkel próbálták a lakosságot megfélemlíteni és így az „iraki oldalra” állítani.²⁵

Teleki, Wirsén és Paulis Damaszkuszig vonattal, majd onnan autóval utazva érkeztek Bagdadba 1925. január 16-án. Az utazás utolsó éjszakáján az autókaraván eltévedt a sivatagban, háromórnyi körözés után Telekinek és Paulisnak a hold segítségével kellett megállapítaniuk, hogy merre is vannak.²⁶ Ezután egyfajta verseny alakult ki az iraki fővárosig, ahol azzal töltöttek néhány napot, hogy tanulmányozták az új állam politikai berendezkedését. Bagdadi tartózkodása alatt a Bizottság meglátogatott több minisztériumot, a Katonai Akadémiát, kórházakat, oktatási intézményeket, valamint piacokat, magtárakat, fatelepeket, kereskedelmi központokat, hogy feltérképezzék, milyen gazdasági kapcsolatai vannak a fővárosnak a szomszédos régiókkal, elsősorban a Moszuli vilajettel. A Bizottság tagjai ez idő alatt a brit főmegbízott, Sir Henry Dobbs²⁷ vendégei voltak, aki megpróbálta befolyásolni őket azzal, hogy megvádolta a kiküldött török szakértőket és leváltásukat kérte. A vádaskodást a Bizottság visszautasította és jelentette az incidenst a török félnek. Fejszál király január 17-én fogadta a Bizottságot. Beszédében a történelmi érvek mellett kiemelte, hogy Irak több millió hold termőföld használatát tenné lehetővé, valamint a Bagdad–Moszul vasútvonal kiépítésének befejezésével biztosítható lenne az iraki olajmezők kiaknázása. Ahogy kifejtette: „Moszul úgy tartozik Irakhoz, mint a fej a test többi részéhez.”²⁸ Végül kijelentette, hogy békében és barátságban akar élni szomszédjaival, az irakiak pedig tisztelik a török nemzetet.

4. Vizsgálatok a Moszuli vilajet területén

A Bizottság tagjai 1925. január 27-én érkeztek meg Moszulba, ahol Fejszál király korábbi rezidenciájában rendezték be székhelyüket. Teleki még aznap sétát tett a városban a Bizottság két titkárának kíséretében, majd tábornoki egyenruhában csatlakozott hozzájuk Dzsevad pasa,²⁹ a török küldöttség vezetője. Séta közben körülbelül 30 – Teleki szerint arab – helyi lakos gyűlt köréjük, akik csókolgatták a pasa kezét és Törökországot éltették. A tömeg 200 főre nőtt, amikor is megjelent néhány rendőr – köztük egy brit tiszttel – és oszlatásba kezdtek. A bazárban már atrocitásokra is sor került: az egyik rendőr ütlegetni kezdte a tömeg egyik tagját, Telekinak kellett közbelépnie, hogy ne fajuljon tovább a helyzet. Amikor a tömeg az Iraki Nacionalista Klub elé érkezett, ellentüntető diákokkal találkozott, akik iraki kokárdákat viseltek és Fejszál királyt éltették.³⁰ Valószínűsíthető, hogy előre megtervezett török lépésről – és az arra adott iraki válaszról – volt szó, amellyel a Bizottságot igyekeztek manipulálni.

Az eset után a török delegáció védelmére hivatkozva a brit közigazgatás korlátozó intézkedéseket akart bevezetni, amelyek értelmében a török diplomaták és szakértők csak rendőri kísérettel, előre bejelentett időpontban és helyre távozhattak volna szálláshelyükről; Dzsevad pasa nem hagyhatta volna el rezidenciáját katonai egyenruhában; a török delegáció tagjai politikai célú megmozdulásokkal nem bonthatták volna meg a közrendet. A Bizottság természetesen nem fogadta el a brit indítványt, mivel ahhoz, hogy a török küldöttek nyugodt körülmények között, bizalmasan beszélhessenek a helyi lakosokkal, szükségük volt a rendőri kíséret nélküli teljes mozgási szabadságra. A Bizottság kifejtette, hogy a városi igazgatás feladata mindkét delegáció szabadságát és biztonságát garantálni, a munkát pedig nem kezdik meg egészen addig, amíg ezek a feltételek nem teljesülnek.³¹

A helyzet feszültté vált. A török kormány nemzetközileg tiltakozott, míg Moszulban állandósultak a letartóztatások és még a Bizottság tagjait is figyelte a rendőrség. Bár Teleki és társai hivatalosan nem dolgoztak, amikor el tudtak szakadni megfigyelőiktől, tanulmányozták a város kerületeit, valamint a börtönt, és számos bizalmas beszélgetést folytattak a társadalom minden rétegéből származó helyi lakosokkal. A helyzetet végül február 8-án Dzsevad pasa oldotta meg, aki felhasználva személyes tekintélyét, vállalta a felelősséget a török delegáció biztonságáért és elfogadta azokat a diszkrét óvintézkedéseket, amelyek még nem csorbították a küldöttek presztízsét. Ugyanaznap a városba érkezett Dobbs főmegbízott, hogy jelenlétével ő is elősegítse a helyzet konszolidálását, azon-

ban segítségnyújtás helyett újra összetűzésbe keveredett a Bizottsággal. Teleki tiltakozott a rendőri túlkapások ellen, de Dobbs nem fordított kellő figyelmet a problémára. Ez után kifejtette azon véleményét, hogy mivel a terület eredetileg az Oszmán Birodalomhoz tartozott, ezért a törökök pozíciója alapvetően erősebb, így a Bizottságnak minden részletre és a mögöttes jelentéstartalomra külön figyelmet kell fordítania, hogy ne legyen részlezhajló. Wirsén kijelentette, hogy a Bizottság egyaránt vizsgálja mindegyik fél álláspontját. Miután Teleki is fellépett Dobbs ellen, a főmegbízott látszólag visszakozott, de hozzátette, hogy véleménye szerint lehetséges, hogy a brit kormány nem fogadja el a Bizottság azon döntését, amely szerint külön vizsgálatokat indítanak a vilajet egyes részein. Megjegyezte azt is, hogy bár a Népszövetség a bizottsági tagok kiválasztásánál a „tökéletes egyensúlyra” törekedett, ő attól fél, hogy a brit közvélemény és kormány úgy fogja gondolni, hogy „egyes tagok” „valamelyik fél” befolyása alá kerültek. Az egyre ingerültebb Wirsén hangsúlyozta, hogy a Népszövetség titkos szavazással választotta meg a Bizottság tagjait, akiket teljes szabadsággal ruházott fel a moszuli területi kérdés kivizsgálásával kapcsolatban, tehát aki munkájukat kritizálja, az egyben a Népszövetség ellen lép fel. Az elnök beszéde végén kijelentette, hogy amennyiben Dobbs újra vádaskodni kezd, annak súlyos következményei lesznek.³² A főmegbízott később már nem vállalta fel a nyílt vitát Wirsénnel és Telekivel, de Londonba küldött jelentéseiben élesen kritizálta a Bizottság tevékenységét.³³

A Bizottság még pár napig Moszulban folytatta a munkát – immár hivatalosan –, majd a tagok szétváltak, és külön-külön folytattak vizsgálatokat. Wirsén Moszul körzetében maradt, hogy meglátogathassa a környező településeket és a Tigristől nyugatra található arab törzsek vezetőit. Paulis Kirkuk körzetébe utazott és ott végzett hasonló munkát, Teleki az Erbil körzet kurd törzseit látogatta végig.³⁴ A volt miniszterelnököt minden településen cserkészek fogadták. A munkában elfáradt Teleki eközben megbetegedett, repülővel szállították Bagdadba, ahol pár napot kórházban töltött.³⁵

Teleki, Wirsén és Paulis február 25-én találkoztak újra a vilajet másik jelentős városában, Kirkukban, ahol folytatták a helyiek kihallgatását. Március 9-én kezdődött meg a terepmunka utolsó fázisa, amikor is a korábban ideiglenes határnak kijelölt „brüsszeli vonalat” vizsgálták meg, valamint, az így „kettészelt” törzsek életkörülményeit. A Bizottság 1925. március 18-án hagyta el a Moszuli vilajetet. Ott tartózkodásuk alatt a tagok bejárták a teljes területet, gyalog 40 km-t, lóháton 166 km-t, autón 1650 km-t, repülőgépen 2000 km-t tettek meg, több mint 800 helyi lakost hallgattak ki, valamint földrajzi és geológiai megfigyeléseket vé-

geztek.³⁶ Wirsénre elsősorban a tárgyalások maradtak, a területen végzett vizsgálatokat Teleki irányította, és a kutatási eredmények is legnagyobb részt az ő nevéhez fűződnek. Munkássága annyira háttérbe szorította a másik két tag tevékenységét, hogy egyes esetekben még a szakirodalom is őt említi – tévesen – a Bizottság elnökének.³⁷

Bár a Bizottság munkájára elsősorban a török és a brit-iraki fél politikai akciói voltak hatással, eközben komoly gazdasági folyamatok is zajlottak. A feltételezett olajkincs miatt több vállalat is próbált minél nagyobb területet birtokba venni – komoly anyagi háttérrel a britek és az amerikaiak rendelkeztek –, végül az Anglo-Persian Oil Company szerezte meg a befolyást gyakorlatilag az egész terület olajkitermelése felett.³⁸

5. A jegyzőkönyv elkészítése

Rövid pihenő után a Bizottság tagjai 1925. április 20-án találkoztak újra Genfben, hogy feszített, akár napi 14 órás munkával³⁹ elkészítsék jelentésüket (League of Nations. Question of the Frontier between Turkey and Iraq. Report Submitted to the Council by the Commission Instituted by the Council Resolution of September 30th, 1924.). Feladatuk döntően három részből állt: szakmai bírálatot alkotni a vitás felek korábbi területrendezési javaslatairól; a területen végzett vizsgálatok tudományos összegzése; az előző két pont alapján egy végleges határjavaslat kidolgozása. Teleki még ekkor is úgy érezte, hogy a tanulmányozott szakirodalom nem elegendő és a kairói magyar konzulátustól kért további köteteket.⁴⁰

Bár a sajtóban időről időre felröppentek olyan hírek, hogy a jegyzőkönyv elkészítése idején heves vita alakult ki, mivel Wirsén a brit, Teleki a török álláspontot támogatta,⁴¹ a jegyzőkönyvből és a levelezésekből arra lehet következtetni, hogy egyetértés volt a bizottsági tagok között. A jó viszonyt az is mutatja, hogy feltehetően ebben az időszakban ajánlott Paulis Telekin keresztül állást utóbbi titkárának, Incze Péternek.⁴² Teleki „törökpárti hozzáállását” a brit sajtó kezdte terjeszteni, és a folyamatos támadások miatt – szokásával ellentétben – végül maga a volt miniszterelnök is megszólalt, cáfolva a vádakat.⁴³

A Bizottság a sajtóban generált viták ellenére keményen dolgozott. A török javaslatról megállapította, hogy az abban szereplő népszavazás valószínűleg nem lenne megvalósítható és nem a valós eredményeket tükrözné. A vilajetben az oktatás kezdetleges, a szociális háló középkori vagy feudális stádiumban volt, míg a lakosok túlnyomó többsége a törzsi vezetőt vagy a földesurat követte, és nem alkotott saját véleményyt arról, hogy melyik államhoz szeretne tartozni. Azok a személyek, akik elég

iskolázottak voltak ahhoz, hogy önálló véleményt alkossanak és tömegeket befolyásoljanak, szinte kivétel nélkül a törökök pártján álltak. Gondot jelentett – amelyet a britek is megemlítettek –, hogy nem volt a térségben megfelelő semleges rendfenntartó erő, valamint a fegyveres alakulatok bevetése a polgárháború veszélyével fenyegetett. A Bizottság mindezek alapján nem javasolta egy népszavazás kiírását.⁴⁴

Telekiék külön megvizsgálták a törökök által javasolt déli határvonalat is. A jelentésben még finoman fogalmazva jelent meg az a kritika, amelyet Teleki Magyarországra hazatérve az 1926-os Magyar Földrajzi Évkönyvben már nyíltan leírt: A Dzsebel Hamrin vonulatai sem történelmi, sem klimatikus szempontból nem tekinthetők határnak.⁴⁵

A brit javaslatot a Bizottság már realitásabbnak értékelte, és nem talált kifogást az északi, ritkán lakott hegyes területre tervezett határral szemben sem,⁴⁶ bár a vilajetnek csupán egy kis része kapcsolható történelmileg Irakhoz. A britekkel ellentétben a tagok fontosnak tartották, hogy a nomád törzsek vándorlási útvonalat ne keresztezze a határ. A Bizottság pártatlanságát mutatja, hogy bár többször vitába került a helyi brit vezetőkkel és brit részről komoly kritikák érték működését, mégis megőrizte objektivitását, és nem állt a jóval segítőkészebbnek mutakozó törökök oldalára.

A Bizottság összegezte saját kutatásait, amelyeket elsősorban a földrajztudós Teleki Pál vezetésével végeztek. Az elvégzett munka már csak azért is kiemelkedő volt, mert a Moszuli vilajetben korábban nem hajtottak végre hasonló jellegű földrajzi, történelmi és etnográfiai kutatásokat. Az egyik legfontosabb kutatás az etnikai csoportokat érintette. Úttörő gondolatnak számított, hogy Teleki szerint a terület sajátosságai nagyban meghatározták az ott élő emberek jellegét.⁴⁷ Külön nehézséget jelentett, hogy a nomád törzsek állandó vándorlása miatt számukat csak megbecsülni lehetett. A népességi statisztikára vonatkozólag a Bizottság végül az 1922–1924-es iraki népszámlálás adatait fogadta el a leghitelesebbnek, hozzátéve, hogy az valószínűsíthetően alábecsülte a törökök számát, az arabokét pedig a valóságnál magasabbra tette.⁴⁸

A jelentés kiemelten foglalkozott a kurdokkal, akik a legnagyobb számban éltek a térségben: a 15–20 milliós népcsoport hozzávetőlegesen 500 000 tagja. Önálló Kurdisztán nem létezett a történelem folyamán, és már maga a definíció is nehézségekbe ütközött, mivel földrajzilag és etnikailag sem lehetett egységes területről beszélni. Teleki a Kurdisztán kifejezést egyfajta természetföldrajzi egységként, tájfogalomként használta. A területen élő kurdok 85%-a szunnita, a többi síita vagy keresztény vallású volt. A társadalmuk alapegysége a törzs, amelynek az aga a vezetője. Hagyományosan nomád, félnomád állattenyésztők voltak, de

az 1920-as években egyre többen kezdtek el földműveléssel is foglalkozni.⁴⁹ Teleki megfigyelései alapján arra a következtetésre jutott, hogy etnikailag a kurdok sem egységesek. Választóvonalnak a vilajetet egy nagyobb északi és egy kisebb déli részre osztó Kis-Záb folyót tartotta.⁵⁰

Teleki érdekes különbséget vélt felfedezni az arab és a kurd népesség között. Úgy gondolta, hogy a hagyományos gazdálkodás a szerint alakult ki, hogy amíg az előbbi népcsoport a száraz völgyekben és medencékben falusi földművelést folytatott, addig az utóbbi a nedvesebb területeken nomád vagy félnomád módon élt.⁵¹ Ez a fajta megosztás konfliktusokhoz is vezetett, mivel a kurdok egyre nyugatabbra szorították az arabokat, akiknek így kevesebb termőföld és vízforrás állt rendelkezésre. A területen élő törökök döntően városi hivatalnokok, katonák vagy földbirtokosok voltak, míg az „ördögimádó” jezidiek⁵² a fennsíki területeken folytattak földművelést. A nesztoriánus keresztények elszigetelt közösségekben éltek.⁵³

A jelentés részletesen taglalta a vilajet földrajzi viszonyait. A Bizottság megállapította, hogy a terület gazdaságilag és földrajzilag egy egységet képez, tehát semmiképpen sem ajánlott annak megosztása, földrajzi szempontból Törökországhoz és Irakhoz sem tartozik. A térség központja egyértelműen az arab jellegű⁵⁴ Moszul, amelyen átfolyik a Tigris, ide érznek az utak, és mivel a száraz sztyepp és a művelhető terület határán fekszik, minden népcsoport számára fontos vásárváros, és a tranzitkereskedelem kiindulópontja.

A Bizottság külön kitért a Tigris folyó, mint a legfőbb vízelőhely fontosságára. Az is a vilajet szétválasztása ellen szólt, hogy egy kettéosztott területen a Tigris felső folyását birtoklók a folyó bármilyen mértékű megválasztásával súlyosan nehezíthetnék az alsóbb szakasz mentén lakók életkörülményeit.⁵⁵

A számos új kutatási eredmény mellett a Moszuli jelentés legnagyobb érdeme az, hogy úttörő módon, korát meghaladva foglalkozott a nemzetiségi kérdéssel. A Bizottság elsősorban nem politikai döntést akart hozni, így hangoztatta, hogy a mélyreható tudományos vizsgálat nem adhat alapot egy ilyen döntésnek.⁵⁶ A jelentés így inkább tekinthető egy kiterjedt tanulmánynak, amely segítségül szolgálhatott a döntéshozóknak, mint egy konkrét javaslatnak a terület hovatartozásáról. Telekiék elemezték és véleményezték a török és a brit javaslatot, majd felvázolták a lehetséges döntéseket és várható következményeiket, ügyelve arra, hogy mindvégig feltételes módon fogalmazzanak, és ezzel elkerüljék, hogy a későbbiekben részleghajlással vádolják őket. A „brüsszeli vonalról” viszont kijelentették, hogy – némi korrigálással – egy megfelelő stratégiai határ lenne, tehát lényegében a brit határjavaslat mellett foglal-

tak állást.⁵⁷ Azonban folyamatosan hangsúlyozták, hogy nem elég a gazdasági és stratégiai érdekeket figyelembe venni a döntésnél, hanem a vilajetet véglegesen birtokba vevő államnak biztosítani kell a területen élő nemzetiségek, elsősorban a kurdok önrendelkezését.

Emiatt a Bizottság többször is kiemelte, hogy nem szabad a határral elvágni a nomád törzsek vándorlási útvonalát, a kurdoknak biztosítani kell a lehető legnagyobb autonómiát – nyelvük használata a közigazgatásban, oktatásban; kultúrájuk fejlődésének biztosítása –, és nem lehet elzárkózni egy önálló kurd állam létrehozásától sem. Teleki létrehozta a Moszuli vilajetre vonatkozó etnikai térképet, amelynek alapjául az 1920-as „Vörös Térkép” szolgált. Az etnikai viszonyokat pontosan bemutató, Teleki által kidolgozott geográfiai módszer annyira hatásosnak bizonyult, hogy később Izrael állam határainak meghatározásánál is alkalmazták.⁵⁸

6. A döntés

A Bizottság a jelentés végleges változatát 1925. július 16-án adta le, amelyet 2000 példányban nyomtattak ki.⁵⁹ Az elvégzett tudományos munka és a kisebbségek védelméről szóló fejezetek miatt Teleki a korábbiánál is nagyobb nemzetközi hírnévre és elismertségre tett szert,⁶⁰ bár ez a siker nem volt osztatlan, mivel ahogy a Budapesti Hírlap újságírója találóan megfogalmazta a földrajztudós munkásságáról: „(...) az angolok megharagudtak érte, a törökök pedig nem örültek neki.”⁶¹

Azonban a politikai színtéren a jelentés nem hozta meg a Telekiék által várt eredményt. A Népszövetség nem szeretett volna olyan döntést hozni, amely bármilyen módon sérti Nagy-Britannia érdekeit. Bár a Bizottság a határ kérdésében a brit–iraki álláspontot fogadta el, a javasolt kisebbségi intézkedéseket a brit fél nem kívánta bevezetni. Másfél hónapos feszült diplomáciai tárgyalások kezdődtek, amelyek során csak a török fél volt hajlandó engedményekre.⁶²

A jelentést a két állam közötti határ megállapítására vonatkozóan a Népszövetség végül 1925. szeptember 2-i ülésén fogadta el, de nem mert döntést hozni, hanem továbbította az ügyet a Hágai Nemzetközi Bíróságnak, mivel időközben a tárgyalásokkal felhagyó törökök inkább a fegyverekhez fordultak, és áttörve a „brüsszeli vonalon” a lakosság tömegeit hurcolták el.⁶³ Végül rendfenntartó népszövetségi katonai bizottság kiküldése után a Hágai Nemzetközi Bíróság december 16-án döntött: jóváhagyta a korábban megállapított „brüsszeli vonalat”, mint végleges határt. A borítékolható eredménnyel lezajló hágai tárgyalásra a török fél már el sem ment. A Moszuli vilajet Irakhoz került, amely állam felett a britek 25 évre megkapták a mandátumot. Törökországnak be kellett érnie

a területen kitermelt olaj 10%-ával.⁶⁴ A brit alsóház december 21-i ülésén elfogadta a hágai határozatot,⁶⁵ míg a török kormány a Népszövetség és a bíróság döntési jogát sem ismerte el.⁶⁶

Az új határ megegyezett azzal, amelyet a Moszul Bizottság javasolt, Teleki azonban mégsem örült a döntésnek, ugyanis a határozatból „kifelejtették” azt a pontot, amelyet a Bizottság a legalaposabban vizsgált: a kisebbségek helyzetét. A földrajztudós emiatt a magyar nemzetgyűlésben – az ülésszak alatti egyetlen felszólalásában – élesen kritizálta a Népszövetség működését és felvetette Magyarország kilépésének a lehetőségét is.⁶⁷ A kurdok nem kaptak autonómiát, nyelvüket nem használhatták, és nem adatott meg az esély egy későbbi önálló állam létrehozására sem. 1932-ben – a meghatározottnál jóval korábban – Irak független lett, a kurdok pedig még rosszabb helyzetbe kerültek. A kisebbségi jogok folyamatos elnyomásának következményeként az 1920-as évek első felében még gyerekcipőben járó kurd nacionalizmus megerősödött, a lázadások pedig folyamatosak lettek.⁶⁸

A Népszövetség a moszuli vitatott terület hovatartozásának ügyében megkapta a lehetőséget, hogy – figyelembe véve a Wilsoni pontokat és az etnikai viszonyokat – egy olyan döntést hozzon, amellyel megfelel saját célkitűzéseinek. Azonban ez esetben is bebizonyosodott, hogy a szépen megfogalmazott ideák mögött valójában nagyhatalmi érdekek húzódtak meg. A döntésnél elsősorban az számított, hogy a létfontosságú vasútvonal és az egyre nagyobb szerepet kapó olaj Nagy-Britanniához kerüljön.

Bár nehéz meghatározni, hogyan alakult volna a területen élők vagy az egész közel-keleti régió sorsa, ha a népszövetségi és hágai döntések-nél figyelembe veszik – és a későbbiekben példának tekintik – a Bizottság által hangoztatott kisebbségi jogokat, az tény, hogy Moszulban és térségében a mai napig igen komoly vallási és etnikai konfliktusok vannak, amelyek odáig vezettek, hogy 2014-es elfoglalása után a város a magát Iszlám Államnak nevező terrorszervezet egyik központja lett egészen 2017. júliusi elvesztéséig.

JEGYZETEK/NOTES

1. Shorsh, Hussain (2004): A kurdok eredete, nyelve, vallása. Valóság. 2004/7. szám. 33–51. old.
2. Flesch István (2004): Atatürk és kora. Musztafa Kemál Atatürk függetlenségi háborúja és kormányzása. Corvina. Budapest. 226–264. old.
3. Longrigg, Stephen Hemsley (1953): Iraq, 1900 to 1950. A Political, Social and Economic History. Oxford University Press. London–New York–Toronto. 152. old.

4. Flesch (2004) 273–274. old.
5. Shields, Sarah (2009): Mosul, the Ottoman legacy and the League of Nations. *International Journal of Contemporary Iraqi Studies*. 2009/2. szám. 217–230. old.
6. Timár Edit (2001): Teleki Pál egy kevésbé ismert munkája, az ún. Moszul jelentés. *Földrajzi Közlemények*. 2001/1–2. szám. 65–80. old. 65. old.
7. A főcserkész mesél II. Magyar Cserkész, 1926. január 15. 2. old.
8. Cseke László (2012): Teleki Pál és a Moszul-Bizottság. *Földgömb*. 2012/4. szám. 40–47. old. 41. old.
9. Sluglett, Peter (2007): *Britain in Iraq. Contriving King and Country*. I. B. Tauris & Co. London. 65–92. old.
10. Longrigg (1953) 153. old.
11. Timár (2001) 69. old.
12. Questions of the Frontier between Turkey and Iraq. Report Submitted to the Council by the Commission Instituted by the Council Resolution of September 30, 1924. League of Nations, Geneva, 1925. Országgyűlési Könyvtár SdN/1925.VII.2. 14–15. old. (Továbbiakban: OGYK SdN/1925. VII. 2. Moszuli jelentés.)
13. OGYK SdN/1925. VII. 2. Moszuli jelentés. 16. old.
14. Uo. 20–21. old.
15. Ablonczy Balázs (2005): Teleki Pál. *Osiris*. Budapest. 257. old.
16. Kubassek János (2011): Teleki Pál, a magyar politikai földrajz atyja. *Magyar Tudomány*. 2011/8. szám. 987–996. old. 988–992. old.
17. A főcserkész mesél II. Magyar Cserkész, 1926. január 15. 1. old.
18. Ablonczy (2005) 258. old.
19. Albert Paulis (1875–1933): Belga katonatiszt. 1908-ban helyezték ki a Kongói gyarmatra, majd megbízták egy belga helyőrség felállításával Dél-Szudánban, ahol kemény eszközökkel tartotta fenn a rendet. Az első világháború után visszatért Kongóba, ahol jelentős szerepe volt a vasúthálózat kiépítésében. Egy évvel halála után, 1934-ben települést neveztek el róla az afrikai országban.
20. Carl Einar Thure af Wirsén (1875–1946): Svéd diplomata, politikus, katonatiszt. 1895 és 1902 között katonatisztként szolgált, majd a diplomáciai pályára lépett. Katonai attaséként működött Rómában és Szófiában, legtöbb munkája a Balkán térséggel és Törökországgal volt kapcsolatos. Tanúja volt az örmény népirtásnak. Az első világháború után ügyvivő volt több Balti államban, majd követ Bukarestben, Athénban, Belgrádban. A Moszuli-Bizottság vezetése után berlini, majd római követ lett.
21. Rogers, John (2007): The Foreign Policy of Small States: Sweden and the Mosul Crisis, 1924–1925. *Contemporary European History*. 2007/3. szám. 349–369. old.
22. A főcserkész mesél I. Magyar Cserkész, 1926. január 1. 2. old.
23. Ablonczy (2005) 258. old.
24. Timár (2001) 77. old.
25. A moszuli kérdés. *Budapesti Hírlap*, 1925. január 8.

26. A főcserkész mesél I. Magyar Cserkész, 1926. január 1. 2. old.
27. Henry Dobbs (1871–1934): Brit politikus. 1892-től az indiai brit közigazgatás munkatársa. 1921-ben az afganisztáni brit misszió tagja, részt vett az afgán–indiai határ megállapításában. 1923 és 1929 között iraki brit főmegbízottként szolgált.
28. OGYK SdN/1925. VII. 2. Moszuli jelentés. 7. old.
29. Cevat Çobanlı, Dzsevad pasa (1870–1938): Török katonatiszt, politikus. 1891-ben lépett a katonatiszti pályára. Az első világháború alatt már tábornokként szolgált, ő védte a tengerszorosokat, a törökök nemzeti hősként tisztelték. A világháború után rövid időre brit fogságba került, majd az új Török Köztársaságban jutott vezető katonai szerephez.
30. OGYK SdN/1925. VII. 2. Moszuli jelentés. 7. old.
31. Uo. 8–9. old.
32. Uo. 11. old.
33. Ablonczy (2005) 259–261. old.
34. OGYK SdN/1925. VII. 2. Moszuli jelentés. 12. old.
35. A főcserkész mesél II. Magyar Cserkész, 1926. január 15. 2. old.
36. Uo.
37. Sluglett (2007) 74.; 85. old.
38. A moszuli kérdőjel. Népszava, 1925. december 19.
39. Teleki Pál levele J. H. Kramers Professzornak. Genf, 1925. július 13. Telekinek, a Törökország és Irak közötti határ megállapítására kiküldött népszövetségi bizottságban való közreműködésével kapcsolatos iratok. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Továbbiakban: MNL OL), K 37. Teleki Pál miniszterelnök iratai (1924–1941) (Továbbiakban: K 37.). 1. csomó. a) dosszié. 20–21. dokumentum.
40. A Kairói Magyar Királyi Konzulátus levele Teleki Pálnak. Kairó, 1925. június 19. MNL OL, K 37. 1. csomó. a) dosszié. 35–37. dokumentum.
41. Jövő héten teszik közzé a Moszul-bizottság jegyzőkönyvét. Pesti Napló, 1925. augusztus 1.; Újabb angol támadások Teleki Pál ellen. Pesti Napló, 1925. augusztus 13.
42. Budapest Főváros Levéltára 2019. április 3-án mutatta be és tette közzé Incze Péter irathagyatékát, benne egy Teleki által Inczének írt levéllel, amelyen dátum ugyan nem szerepel, de beazonosíthatóan a Moszuli jegyzőkönyv megírásának időszakához köthető. (http://bfl.archivportal.hu/sites/default/files/atoms/files/hu_bfl_teleki_levelek_8-11.pdf, 2019. április 13.)
43. Gróf Teleki Pál itthon. Pesti Napló, 1925. augusztus 6.
44. OGYK SdN/1925. VII. 2. Moszuli jelentés. 19. old.
45. Teleki Pál (1926): A moszuli vitás terület természetes tájai és határai. In: Teleki Pál–Karl János–Kéz Andor (szerk.): Magyar földrajzi évkönyv az 1926-os évre. Magyar Földrajzi Intézet. Budapest. 54–57. old. 55. old.
46. OGYK SdN/1925. VII. 2. Moszuli jelentés. 20–21. old.
47. Timár (2001) 70. old.
48. OGYK SdN/1925. VII. 2. Moszuli jelentés. 33. old.
49. Timár (2001) 67–68. old.

50. Lloyd, H. I. (1926): The Geography of the Mosul Boundary. The Geographical Journal. 1926/2. szám. 104–113. old.
51. Timár (2001) 72. old.
52. Jezidiek: „Ördögimádó” kurd származású vallási csoport a Moszuli vilájet északi hegyes vidékein, amely hite szerint a főisten 10.000 évre az ördögnek – egyik a hét kisebb isten közül – adta a Földet. A jezidiek szerint a Földet uraló „Pávaisten” nem gonosz, de a vallási mítoszok összehasonlítása szerint személye megegyezik a többi vallásban megjelenő Sátánnal.
53. Timár (2001) 74. old.
54. Teleki (1926) 57. old.
55. Cseke (2012) 43. old.
56. Timár (2001) 77. old.
57. OGYK SdN/1925. VII. 2. Moszuli jelentés. 75. old.
58. Cseke (2012) 42. old.
59. Z. Khanzadan levele Teleki Pálnak. Genf, 1925. június 22. MNL, K 37. 1. csomó. a) dosszié. 45–46. dokumentum.
60. Az amerikai földrajzi társaság gratuláló levele. New York, 1925. szeptember 17. MNL OL, K 37. 1. csomó. a) dosszié. 58. dokumentum.
61. Moszul és Moszkva. Budapest Hírlap, 1925. december 16.
62. A moszuli kérdés. Budapesti Hírlap, 1925. szeptember 15.
63. A moszuli kérdőjel. Népszava, 1925. december 19.
64. Longsrigg (1953) 155. old.
65. Berriadale Keith, Arthur (1926): The League of Nations and Mosul. Journal of Comparative Legislation and International Law. 1926/ 1. szám. 38–49. old. 47. old.
66. A moszuli kérdésben a Népszövetség tanácsa nem tudott dönteni. Budapesti Hírlap, 1925. december 10.
67. Teleki Pál felszólalása a Nemzetgyűlés 456. ülésén. 1935. október 29. Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés Nyomtatványai. Napló. XXXV. kötet. 1925. október 14.–1925. november 6. (https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1922_35/?pg=0&layout=s, 2019. április 13.) 250. old.
68. Macmillan, Margaret (2005): Béketeremtők. Az 1919-es párizsi békekonferencia. Gabo. Budapest. 546. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

Felhasznált levéltári források és forráskiadások

- Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés Nyomtatványai. Napló. XXXV. kötet. 1925. október 14. – 1925. november 6. (https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1922_35/?pg=0&layout=s, 2019. április 13.)
- Conversations and Correspondence Concerning Turkish Affairs before the First Conference of London. June 25, 1919 – February 12, 1920. Documents on British Foreign Policy, 1919–1939. First Series, Volume IV., Chapter III.

- Questions of the Frontier between Turkey and Iraq. Report Submitted to the Council by the Commission Instituted by the Council Resolution of September 30, 1924. League of Nations, Geneva, 1925. Országgyűlési Könyvtár SdN/1925.VII.2.
- Report by His Britannic Majesty's Government to the Council of the League of Nations on the League of Nations on the Administration of Iraq for the Year 1926. H. M. Stationery Office, London, 1926.
- Telekinek, a Törökország és Irak közötti határ megállapítására kiküldött népszövetségi bizottságban való közreműködésével kapcsolatos iratok. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, K 37. Teleki Pál miniszterelnök iratai (1924–1941). 1. csomó. a) dosszié.

Felhasznált újságcikkek

- A főcserkész mesél I. Magyar Cserkész, 1926. január 1.
- A főcserkész mesél II. Magyar Cserkész, 1926. január 15.
- A moszuli kérdés. Budapesti Hírlap, 1925. január 8.
- A moszuli kérdés. Budapesti Hírlap, 1925. szeptember 15.
- A moszuli kérdésben a Népszövetség tanácsa nem tudott dönteni. Budapesti Hírlap, 1925. december 10.
- A moszuli kérdés. Népszava, 1925. december 19.
- A moszuli petroléum a genfi népszövetségi tanácskozások előterében. Pesti Napló, 1925. szeptember 8.
- Die Entscheidung in der Mosulfrage. Pester Lloyd, 1925. december 17.
- Érdekes beszélgetés Teleki Pál és Baross János között a népszövetségi kérdésről. Pesti Napló, 1925. október 16.
- Francia elismerés a Moszul-bizottság munkájának. Pesti Napló, 1925. augusztus 12.
- Gróf Teleki Pál előadása a berlini földrajzi társaságban. Pesti Hírlap, 1926. január 20.
- Gróf Teleki Pál itthon. Pesti Napló, 1925. augusztus 6.
- Jövő héten teszik közzé a Moszul-bizottság jegyzőkönyvét. Pesti Napló, 1925. augusztus 1.
- Kié legyen Moszul? Pesti Napló, 1925. augusztus 8.
- Moszul és Moszkva. Budapest Hírlap, 1925. december 16.
- Újabb angol támadások Teleki Pál ellen. Pesti Napló, 1925. augusztus 13.

Felhasznált szakirodalom és egyéb nyomtatásban megjelent források

- Ablonczy Balázs (2005): Teleki Pál. Osiris. Budapest.
- Berriardale Keith, Arthur (1926): The League of Nations and Mosul. Journal of Comparative Legislation and International Law. 1926/ 1. szám. 38–49. old.
- Cholnoky Jenő (1943): Utazásom Amerikában Teleki Pál gróffal. Vajda – Wichmann. Budapest.
- Cseke László (2012): Teleki Pál és a Moszul-Bizottság. Földgömb. 2012/4. szám. 40–47. old.

- Flesch István (2004): Atatürk és kora. Musztafa Kemál Atatürk függetlenségi háborúja és kormányzása. Corvina. Budapest.
- Kubassek János (2011): Teleki Pál, a magyar politikai földrajz atyja. Magyar Tudomány. 2011/8. szám. 987–996. old.
- Lloyd, H. I. (1926): The Geography of the Mosul Boundary. The Geographical Journal. 1926/2. szám. 104–113. old.
- Longrigg, Stephen Hemsley (1953): Iraq, 1900 to 1950. A Political, Social and Economic History. Oxford University Press. London–New York–Toronto.
- Klinghammer István – Gercsák Gábor (1999): Der ungarische Geograph Pál Teleki als Mitglieder der Mossul-Kommission. Cartographica Helvetica. 1999/19. szám. 17–25. old.
- Macmillan, Margaret (2005): Béketeremtők. Az 1919-es párizsi békekonferencia. Gabo. Budapest.
- Rogers, John (2007): The Foreign Policy of Small States: Sweden and the Mosul Crisis, 1924–1925. Contemporary European History. 2007/3. szám. 349–369. old.
- Shields, Sarah (2009): Mosul, the Ottoman legacy and the League of Nations. International Journal of Contemporary Iraqi Studies. 2009/2. szám. 217–230. old.
- Shorsh, Hussain (2004): A kurdok eredete, nyelve, vallása. Valóság. 2004/7. szám. 33–51. old.
- Sluglett, Peter (2007): Britain in Iraq. Contriving King and Country. I. B. Tauris & Co. London.
- Teleki Pál (1926): A moszuli vitás terület természetes tájai és határai. In: Teleki Pál – Karl János – Kéz Andor (szerk.): Magyar földrajzi évkönyv az 1926-os évre. Magyar Földrajzi Intézet. Budapest. 54–57. old.
- Timár Edit (2001): Teleki Pál egy kevésbé ismert munkája, az ún. Moszul jelentés. Földrajzi Közlemények. 2001/1–2. szám. 65–80. old.

**BORSI-KÁLMÁN Béla (2018):
Elvetélt Bizánci reneszánszból Nagy-Románia
Egy állameszme etnogenezise
Magyar Szemle Könyvek. Budapest.**

Borsi-Kálmán Béla új könyvében ismét arra vállalkozott, hogy a románság lélektanában kutakodjon, de ezúttal a korábbiakhoz képest is mélyebbre fűrt. Tette ezt egyrészt a két román fejedelemségben a XVIII–XIX. században több, mint száz éven keresztül uralkodó fanarióta fejedelmek örökségének feldolgozásával, másrészt a balkáni arománok vagy macedo-románok (hozzávéndorlásának) bemutatásával.

A szerző véleménye szerint a Konstantinápoly *Fanar* elnevezésű görög városnegyedéből való fanarióta fejedelmek (más néven vajdák vagy hoszpodárok) nagymértékben sanyargatták a román népet, hogy a beszedett adókkal ki tudják elégíteni az őket kiválasztó és irányító Szultánt, de mégiscsak hozzájárultak ahhoz, hogy a két fejedelemség, ezzel együtt pedig egy későbbi, egyesített román ország lehetősége fennmaradjon. Ahogy fogalmaz, minden fanarióta fejedelem missziót teljesített, még ha nem is Bizáncban, hanem abban a két dunai fejedelemségben, amely „kísérleti laboratóriumnak” számított egy új Bizánc, azaz a későbbi Románia megszületése számára. A nép tehát nem szerette a görög vajdákat,¹ ami miatt sokan Erdélybe költöztek át, de a történelem az ő szerepüket is megszépítette, hiszen olyan képességeket, például fortélyt, kétkulacsosságot, cselszövést vittek bele a román elit életvitelébe és gondolkodásmódjába, amelyek később az egész román nemzet számára is hasznosulhattak.

Borsi-Kálmán Béla nézete szerint a görög fanarióták tulajdonképpen beajátották a román elitet, ami odavezetett, hogy később ez a román vezető réteg képes legyen döntő történelmi helyzeteket kihasználva egy új állam (Románia) megteremtésére és folyamatos gyarapítására, beleértve a két világháború közötti legnagyobb méretű Nagy-Románia létrehozására. Ez a „csodaszerű” evolúció természetesen az adott történelmi helyzeteken is múlt, de a szerző mindenképpen fontosnak tartja annak hangsúlyozását, hogy a történelmi helyzeteket csak ez a görögös, bizánci eredetű román elit tudta megfelelően kihasználni.

A szerző ilyenén véleményalkotásának feltehetően az is az alapja, hogy több alkalommal szolgált külföldön (Franciaországban és Romániában) diplomataként, ahol személy szerint is megtapasztalhatta a román kollégák diplomáciai érzékét, ügyességét. Mi tagadás, a román diplomáciai érzékről a legtöbben pozitívan nyilatkoznak és nyilvánvalóan az sem véletlen, hogy a diplomáciát a nemzeti célok elérésének egyik legfonto-

sabb eszközként a legmagasabb román biztonságpolitikai dokumentumokban még manapság is kiemelt helyen kezelik. Például a *Traian Bănescu*-féle 2006-os *Nemzeti Biztonság Stratégiájában* 13-szor, míg a legfrissebb *Nemzeti Védelmi Stratégiájában* 6-szor szerepel a diplomácia vagy a diplomáciai szó.² És mindjárt hozzá kell itt tennünk, hogy a jelenleg érvényes magyar *Nemzeti Biztonsági Stratégiájában* csak 3-szor.

Félreértés ne essék, a diplomácia nem csak a politika eszköze, de más területeken sem árt a nemzetközi vizeken való jártasság, mert ki tudja, hogy mikor, milyen módon fizetődik ki. Ismeretes, hogy az első világháború szakértői között nagy számban voltak geográfusok, és sokan (köztük a románok) földrajzi jellegű érvrendszerekkel is érkeztek a békekonferenciára, egyáltalán nem volt tehát mindegy, hogy az adott ország, esetünkben Románia földrajzi iskolája hogyan tagozódott be a nemzetközi geográfiai életbe. Ebből a szempontból érdekes adalék, ahogy a román király útba indította az épphogy csak megalakult Román Földrajzi Társaság delegációját az 1975-ös franciaországi nemzetközi földrajzi kongresszusra: „Látják uraim, az önök szakterülete rendkívül kiterjedt és már nagyon kevés idő van hátra az évből. Az eddig született munkák azonban mégis lehetővé teszik egy átfogó vázlat elkészítését hazánk földrajzi tényezőiről, olyannyira, hogy jól be tudunk majd mutatkozni a párizsi földrajzi kongresszuson, amelyet ebben az évben hívtak össze a francia földrajzi társaság kezdeményezésére, és amelyen büszkén mi is részt veszünk. Kívánom, hogy fiatal földrajzi társaságunk méltó módon illeszkedjék minél több ország intézményesített társaságához, és a mi engem illet, nincs kétségem afelől, hogy – tudós férfiúink támogatásával – valóra váltja majd misszióját s gondosan készített térképekkel, művekkel *kiemeli az országot az ismeretlenségből.*”³ A rendezvényen természetesen magyar geográfusok is részt vettek. A delegáció vezetője, *Hunfalvy János* (1820–1888) pedig diplomata módjára is tekintett a kongresszusra, mert így emlékezett meg róla: „A személyes érintkezések s a társalgásban egymással közölt nézetek talán még gyümölcsözőbb és messzevágóbb hatást gyakoroltak, mint a hozott végzések.”⁴

Borsi-Kálmán Béla új könyve bemutatja azt is, hogy a fanarióták által behozott görögös, mentalitásbeli örökség nem járt egyedül, mivel folyamatosan települtek be a Balkán-félszigetről Romániába az arománok vagy macedo-románok, akik társadalmi helyzetüknél, foglalkozásuknál fogva főként a városi lakosság létszámát gyarapították, ráadásul erős görög öntudattal és nyelvismerettel is rendelkeztek, ezenkívül nagyon jó hírszerzők, informátorok is voltak. Ez a réteg könnyen asszimilálódott és a román polgárosodásnak is az egyik alapító pillérévé vált.

Önmagában természetesen nem újdonság, hogy az a románok román testvérként szerepelnek a román történetírásban, mivel egy korabeli föld-

rajzi tankönyv is megemlékezik az arománokról, mint akik közül sokan a *Pindosz-hegység* tájékán élnek,⁵ és további érdekesség, hogy 1912-ben a Románián kívül élő arománok 106 iskolával és 300, Bukarestből finanszírozott oktatóval rendelkeztek.⁶ Az azonban mindenképpen újszerű, hogy Borsi-Kálmán Béla meghatározónak tartja az arománok román „nation building”-ben játszott, állam-, polgárság- és elitalkotó szerepét.

Könyvünk elsősorban történeti szempontból tartalmaz fontos mondanivalókat, jóllehet nem dolgozza ki bővebben a román–görög viszonyrendszer mai vonatkozásait és kapcsolódási pontjait. Pedig korunkban is vannak összefonódások a két ország között, amelyek sok tekintetben szintén összekapcsolhatók a fanarióta korszakkal és geopolitikai jelentőséggel bírnak. Az ortodox vallás egy közös kapocs és a román gazdaságot is megkönyörítette a görög a rendszerváltozás utáni években. Görögország jelentős befolyásra tett szert a romániai távközlésben, a bankszektorban, valamint a turisztikai együttműködésben és a román munkavállalók görögországi kiközvetítésében.⁷

Borsi-Kálmán Béla könyvét ettől függetlenül – a román szakirodalmi kategóriák szerint – geotörténeti műnek kell tekintenünk, hiszen nem pusztán a leíró módszert alkalmazta, hanem oknyomozó történeti szemlélettel vizsgálta a fanarióták hatalomra kerülését és uralkodását, és belevette elemzésébe a korszakbeli geopolitikai viszonyok hatásait is. Igen, geotörténetinek, mert ez az a diszciplína ugyan nálunk kevésbé ismert, viszont Romániában már a második világháború idején meghonosodott és napjainkban is párhuzamosan művelik a geopolitikával. Romániai megalapítója pedig az a – mellelleg anyja révén fanarióta származású! – *Gheorghe I. Brătianu* (1898–1953) volt, aki az egyik szerkesztője volt a háborús időkben megjelent *Geopolitica și Geoistoria* c. folyóiratnak, ő tette le a román geotörténelem elméleti alapjait és sokan tőle származtatják azt a mondást is, hogy a románok geopolitikusoknak születtek.⁸ Brătianu – nem túlságosan tudományosan, hanem inkább leegyszerűsítve – úgy fogalmazott, hogy a geopolitika nagy vonalakban nem más, mint a jelenkor geotörténelme, a geotörténelem pedig a múlt geopolitikája. A geotörténelem fogalmát ugyanakkor a nemzetközi szakirodalom⁹ alapvetően *Fernand Braudel* (1902–1985) történeti elemző módszeréhez köti, amelynek lényege a hosszú távú történeti-területi mozgás- és térmodellezésben rejlik.¹⁰

A mű olvasása közben némi hiányérzete támad az elfogulatlan olvasónak, hogy nem találja a román és a magyar nemzeti karakter összehasonlítását, hiszen végső soron két történelmi riválisról van szó, akik között a döntő csata (Erdély) jórészt a tárgyalóasztalok mellett dőlt el.¹¹ Ugyanakkor tudnunk kell, a szerző nemcsak a románokkal szemben kritikus, mert egyik legfontosabb korábbi művéből már ismerjük vélemény-

nyét a magyar nemzeti gyarlóságról, széthúzásról, kivagyiságról stb., amelyet a magyar futball 1954-es tragédiájáról és fokozatos elsorvadásáról, illetve *Puskás Ferenc* (1927–2006) egyéni karrierjéről vetett papírra.¹² Mindemellett csak remélhetjük, hogy következő írásában vállalkozik arra is, hogy egymás mellett, egy kötetben vizsgálja a magyar és a román néplélek különféle rejtelmait. Ugyanis a döntő pillanatokban, egy helyzetnél, egy 11-esnél vagy egy békekonferencián nem feltétlenül a pusztta tehetség vagy a hadszíntér állása számít önmagában, hanem az adott személy vagy nép – vagy könyvünk esetében a román(iai) elit – lelki állapota, mentális karaktere és készsége a siker kivívására.

Borsi-Kálmán Béla legújabb könyvét nemcsak a Románia iránt érdeklődők fogják haszonnal forgatni, de tanulságos lehet minden, diplomáciatörténettel foglalkozó szakértőnek, kutatónak, diplomatának is. Témaválasztása nem egyszerű, de mert bonyolult történelmi, politikai és sokszor családi szálakat is boncolgat, nehéz letenni, ráadásul a szerző – önmagához hűen – igen alapos szakirodalmi kutatás alapján közelebb viszi az olvasót annak megértéséhez, mi lehet az oka annak, hogy keleti szomszédunk – történészi szemüveggel nézve és futballnyelvre lefordítva – ilyen jó sportalkatúnak bizonyult.

Tóth Sándor

JEGYZETEK/NOTES

1. Lásd erre még: Frederick Moore: Rumania and her ambitions. The National Geographic Magazin 1913 October, 1065. o. Felhívjuk a figyelmet arra, hogy a 29 oldalas, képekkel illusztrált írásának címe már az első világháború előtt a románok ambícióját vizionálja. Megjegyezzük, hogy egy évvel később hasonló színvonalú, bár némileg eltérő hangvételű tanulmányt adott közre a híres magazin Magyarországról: C. Townley-Fullham: A land of shepherd kings. The National Geographic Magazin 1914 October, 311–393. o.
2. V. ö. Strategia de Securitate Națională a României, illetve Strategia Națională de Apărare a Țării pentru perioada 2015–2019. (<http://old.presidency.ro/static/ordine/CSAT/SSNR.pdf>, illetve <https://lege5.ro/Gratuit/g4ydqobugm/strategia-nationala-de-aparare-a-tarii-pentru-perioada-2015-2019-hotarare-33-2015?dp=haydaojxhezdi>, letöltve 2019. március 30.)
3. Sz. n.: Constituirea Societății Geografice Române. Forrás: Román Földrajzi Társaság honlapja. (<http://geo-sgr.ro/index.php/istoric/>, letöltve 2012. február 26.) (TS kiemelése)
4. Hunfalvy János: Jelentés a földrajzi tudományok párizsi kongresszusának tárgyalásairól. Földrajzi Közlemények 1875/3. 265. o.

5. Simion Mehedinți: România și țările locuite de Români. Pentru Clasa III Primară urbană și divizia III, Anul I al școalelor rurale. Editura Librăriei Alcalay & Co., București, é.n. [1920 előtt] A tankönyv mottója: „A világ románjai részére”.
6. Illés Tamás: Kelet és Nyugat között. A román csoportok etnikai földrajzi vizsgálata a kezdetektől napjainkig. Földrajzi Közlemények 2018/2. 143. o., a Pindosz-hegység és az Appenninek közti elvont hasonlóságra pedigris lásd: Nicolae Iorga: My American lectures. State printing office, Bucharest, 1932. 158. o.
7. Egon Nagy–Artur Lóránd Lakatos–Kristóf Antal: Foundations of Romanian Geopolitical Thinking. In: Peter Jordan (szerk.): Mitteilungen Der Österreichischen Geographischen Gesellschaft. Annals of the Austrian Geographical Society. Wien, 2017. 288–289. o.
8. [G. I. Brătianu et al.]: Cuvânt înainte. Geopolitica și geoistoria 1941/1. 3. o.
9. Például: Pierre Gorge (szerk.): Dictionnaire de la Géographie. Presses Universitaires de France. 1970. 215. o., F. J. Monkhouse (szerk.): A Dictionary of Geography. (2. kiadás) The Camelot Press Ltd., London and Southampton, 1970. 153. o., továbbá Beluszky Pál (szerk.): Magyarország történeti földrajza I. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2005. 32. o.
10. V. ö. Fernand Braudel: A történelem és a társadalomtudományok. A hosszú időtartam. In: Benda Gyula: Az Annales-iskola. A kezdetektől a kritikai fordulatig. In: Benda Gyula–Szekeres István (szerk.): Az Annales. A gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténet francia változata. L’Harmattan-Atelier, Budapest, 2007. 163–192. o.
11. A témakörrel lásd az alábbi tanulmány-sorozatot: Gulyás László–Csüllög Gábor: A román állam területi kialakulásának története I. A középkortól a román királyság kikiáltásáig. Közép-Európai Közlemények 2012/3–4. szám No. 18–19. (V. évfolyam/3–4. szám). 113–126. old.; Gulyás László–Csüllög Gábor: A román állam területi kialakulásának története II. 1881–1914 (Társszerző: Csüllög Gábor) Közép-Európai Közlemények 2013/1–2. szám No. 20–21. (VI. évfolyam/1–2. szám). 113–126. old.; Gulyás László–Csüllög Gábor: A román állam területi kialakulásának története III. 1914–1918 (Társszerző: Csüllög Gábor) Közép-Európai Közlemények 2013/13. szám No. 22. (VI. évfolyam/3. szám). 177–185. old.; Gulyás László–Csüllög Gábor: A román állam területi kialakulásának története IV. Nagy-Románia születése a terepen. Közép-Európai Közlemények 2016/1. szám (No. 32.) 158–170. old. Továbbá Gulyás László–Csüllög Gábor: Nagy Románia születése BBC History 2018/december 78–82. old.
12. Borsi-Kálmán Béla: Az aranycsapat és a kapitánya. Sorsvázlatok a magyar futballpályák világából. Kortárs Kiadó, 2008., továbbá újabban úő: Pszeudo-fociesszék. Szélfegyverek a futball, a politika és az irodalom határvidékéről. L’Harmattan–Uránia, 2018.